

**MALİYE POLİTİKASININ TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE UYGULAMASI**

(Doktora Tezi)

Tuba GEZER

Kütahya – 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Maliye Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**MALİYE POLİTİKASININ TÜKETİCİ GÜVENİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI**

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Güner TUNCER

Hazırlayan:

Tuba GEZER

Kütahya – 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Maliye Anabilim/Anasanat Dalında DOKTORA TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Güner TUNCER

Üye.....

(İmza)

Prof. Dr. Mahmut ZORTUK

Üye.....

(İmza)

Prof. Dr. Selami SEZGİN

Üye.....

(İmza)

Doç. Dr. Fazlı YILDIZ

Üye.....

Doç. Dr. Şennur SEZGİN

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Doktora tezi olarak hazırladığım ‘‘Maliye Politikasının Tüketici Güveni Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması’’ adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Tuba GEZER

Özgeçmiş

1987 yılında Kayseri’de doğdu. 2001 yılında 50. Yıl Dedeman İlköğretim Okulunu bitirdi. 2004 yılında Sümer Ahmet Eren Lisesi’nden mezun oldu. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Maliye bölümünü bitirdi. 2014 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümünden mezun olarak “Bilim Uzmanı” unvanına sahip oldu. 2013 yılından bu yana Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde araştırma görevlisidir. Evli ve bir kız çocuğu sahibidir.

ÖZET

MALİYE POLİTİKASININ TÜKETİCİ GÜVENİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

GEZER, Tuba

Doktora Tezi, Maliye Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Güner TUNCER

Mart, 2019, 155 sayfa

Devlet belirli sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için maliye politikası enstrümanlarını kullanmaktadır. 1929 Büyük Depresyon'dan itibaren dünyanın birçok yerinde maliye politikası ekonomik istikrarsızlıklarla mücadele ve ekonomik krizlerden çıkmak için etkin olarak kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan tüketicilerin harcama eğilimlerini gösteren tüketici güven endeksi günümüzde gittikçe artan öneme sahip olmaya başlamıştır. Harcamaların belirleyicisi olan tüketiciler ise ekonomik ortama duydukları güven doğrultusunda ekonomiye yön vermektedir. Bu çalışmanın çıkış noktası ise, tüketici güveni ile maliye politikası arasında nasıl bir ilişki olduğu ve tüketici güvenini arttırmak için nasıl politikalar belirlenmesi gerektiği olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'de tüketici güven endeksi ve maliye politikası arasındaki ilişki 2006M1-2017M8 dönemi için incelenmiştir. Maliye politikası göstergeleri olarak dolaysız vergi gelirleri, dolaylı vergi gelirleri, merkezi yönetim bütçe gelir ve harcamaları, iç borçlanmanın toplam borçlanma içindeki payı ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi ekonometrik yöntemlerle sınanmıştır. Ayrıca geçiş değişkenleri olan piyasa döviz kuru, piyasa faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi de analize dâhil edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kamu gelir ve harcama kalemlerinden tüketici güvenine doğrudan nedensellik bulunmaktadır. Fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru tüketici güvenini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca ARDL metoduyla yapılan analizde tüketici güven endeksi ve kamu gelirleri arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığı bulunmuştur. Ampirik bulgular sonucunda kamu gelirleri artırıldığında yani daraltıcı maliye politikaları uygulandığında tüketici güven endeksinin arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de ele alınan dönemde genişletici mali daralma hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güven Endeksi, Maliye Politikası Araçları, ARDL Analizi, Nedensellik Analizi

ABSTRACT**THE EFFECTS OF FISCAL POLICY ON CONSUMER CONFIDENCE: THE
CASE OF TURKEY****GEZER, Tuba****Ph. D. Dissertation, Department of Public Finance****Thesis supervisor: Dr. Güner TUNCER****March, 2019, 155 pages**

Government uses fiscal policy instruments to achieve certain social and economic objectives. Fiscal policy is effectively used to struggle with economic instability and crises, especially from The 1929 Great Depression in many parts of the world. Nowadays consumer confidence index has begun to have increasingly important, which is published by The Central Bank of Turkey and TURSTAT. The effect of Consumers on the economy who determine the expenditures, are closely related to the confidence in the economy. The relationship between consumer confidence and the fiscal policy is the starting point of this study. The policy to increase confidence of consumers is another research question. The relationship between consumer confidence and fiscal policy is examined for the period of 2006M1-2017M8 at this study. The causal relationship between consumer confidence index and direct, and indirect tax revenues, central government budget revenues, and expenditures, the share of domestic borrowing in total debt as fiscal policy indicators are investigated with various econometric methods. Besides, market exchange rate, market interest rate and consumer price indices, which are transmission mechanism variables, are included into analysis. There is direct causality from government income and expenditure to consumer confidence based on findings. General price level and exchange rate are directly affecting consumer confidence. Moreover, the short and long run relationship between consumer confidence index and government revenue is investigated with ARDL models. If contractionary fiscal policy is applied, means public revenue increases, consumer confidence index increases based on findings. As a result, expansionary fiscal contraction hypothesis is valid in Turkey for the period in hand.

Keywords: Consumer Confidence Index, Tools of Fiscal Policy, ARDL Analysis, Causality Analysis.

ÖNSÖZ

Tüketici güveni, tüketicilerin ekonominin genel durumu hakkında ne kadar emin olduklarını ölçen ekonomik bir gösterge olmakla birlikte günümüz ekonomilerinde de politika yapıcılar tarafından ve iktisadi aktörler tarafından son derece önem verilen başlıklardan birisidir. Bu bakımdan çalışmada ekonominin temel enstrümanlarından olan maliye politikası araçları ile tüketici güveni arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Güner TUNCER başta olmak üzere, araştırmanın başlangıcından sonuna kadar beni destekleyen ve tez izleme jürimde yer alan Prof. Dr. Mahmut ZORTUK ve Doç. Dr. Fazlı YILDIZ ile tez savunma jürimde yer alarak bana bu unvanı layık gören Prof. Dr. Selami SEZGİN ve Doç. Dr. Şennur SEZGİN'e teşekkür ederim.

Yoğun çalışmalarım sırasında sabır gösterip benden hiçbir desteğini esirgemeyen eşime, hayatım boyunca hem maddi hem manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim beni en iyi şekilde yetiştiren ve her zaman motivasyon kaynağım olan sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak bu tezi yazma sürecinde yıprandığım ve yorulduğum zamanlarda sevgisiyle beni ayakta tutan canım kızıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜKETİM KAVRAMI, TÜKETİM TEORİLERİ VE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİNİN TERMİNOLOJİSİ

1.1. TÜKETİM İLE İLGİLİ KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR.....	7
1.1.1. Tüketim Kavramı	8
1.1.2. Tüketici Kavramı.....	11
1.1.3. Tüketici Davranışı Kavramı	12
1.1.4. Tüketici Davranışına Etki Eden Faktörler.....	13
1.1.4.1. Ekonomik Faktörler	14
1.1.4.2. Sosyal-Kültürel Faktörler	15
1.1.4.3. Demografik Faktörler	17
1.1.4.4. Psikolojik Faktörler.....	18
1.2. TÜKETİM TEORİLERİ.....	20
1.2.1. Mutlak Gelir Hipotezi	21
1.2.2. Nispi Gelir Hipotezi	23
1.2.3. Sürekli Gelir Hipotezi	24
1.2.4. Ömür Boyu Gelir Hipotezi	25
1.2.5. Rassal Yürüyüş Hipotezi	26
1.3. TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİNİN TERMİNOLOJİSİ.....	27
1.3.1. Tüketici Güven Endeksinin Tarihçesi	28
1.3.2. Tüketici Güveninin Tanımı ve Önemi.....	30
1.3.3. Güven Endeksleri	32
1.3.3.1. Ekonomik Güven Endeksi	33
1.3.3.2. Tüketici Güven Endeksi.....	34
1.3.3.3. Sektörel Güven Endeksleri	40
1.3.4. Türkiye'de Tüketici Güven Endeksinin Gelişimi	41

İKİNCİ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKASININ AMAÇLARI, ARAÇLARI, ETKİSİ VE TÜKETİCİ GÜVENİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

2.1. MALİYE POLİTİKASININ AMAÇLARI.....	47
2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Sağlanması.....	49
2.1.2. Ekonomik İstikrarın Sağlanması	50
2.1.3. Gelir ve Servet Dağılımında Adaletin Sağlanması	51
2.1.4. Diğer Amaçlar	52
2.2. MALİYE POLİTİKASININ ARAÇLARI.....	53
2.2.1. Kamu Gelirleri.....	54
2.2.2. Kamu Harcamaları	55
2.2.3. Kamu Borçlanması	58
2.2.4. Destekleme Politika Araçları	59
2.2.5. Teşvik Politikası Araçları.....	60
2.3. MALİYE POLİTİKASININ TEORİK ÇERÇEVEDE ETKİLİLİĞİ.....	62
2.3.1. Maliye Politikasının Keynesyen Etkililiği	63
2.3.2. Maliye Politikasının Keynesyen Olmayan Etkililiği.....	64
2.3.2.1. Rasyonel Beklentiler Hipotezi	66
2.3.2.2. Ricardocu Denklik Hipotezi	68
2.3.2.3. Genişletici Mali Daralma Hipotezi	69
2.3.2.4. Monetarist Maliye Politikası.....	71
2.4. MALİYE POLİTİKASI İLE TÜKETİCİ GÜVENİ ARASINDAKİ İLİŞKİ .	72
2.4.1. Kamu Gelirleri İle Tüketici Güveni Arasındaki İlişki	74
2.4.2. Kamu Harcamaları ile Tüketici Güveni Arasındaki İlişki	76
2.4.3. Borçlanma ve Bütçe Politikaları ile Tüketici Güveni Arasındaki İlişki....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MALİYE POLİTİKASININ TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR İNCELEMESİ	82
3.2. MALİYE POLİTİKASI-TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLİŞKİSİ: AMPİRİK ANALİZ.....	93
3.2.1. Veri Seti ve Yöntem	93
3.2.2. Ekonometrik Analiz	94
3.2.2.1. Birim Kök Testi	94
3.2.2.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri	97
3.2.2.3. Aşamalı Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri.....	99

3.2.2.4. Granger Nedensellik Test Sonuçları	102
3.2.2.5. Eşbütünleşme Analizi: Sınır Testi (Bounds Test) Yaklaşımı	106
3.2.2.6. ARDL Sınır Testi	107
3.2.2.7. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)	115
SONUÇ	120
EKLER	125
KAYNAKÇA	136
DİZİN	154

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Ekonomik Güven Endeksi 2007-2018 Yılları Arası Değişimi	33
Tablo 1.2: Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi Değişimi 2004-2018 Yılları	42
Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanımı ve Veri Kaynakları.....	94
Tablo 3.2: Değişkenlerin Birim Kök Özellikleri.....	96
Tablo 3.3: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları I.....	100
Tablo 3.4: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları II.....	100
Tablo 3.5: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları III	101
Tablo 3.6: Granger Nedensellik Sonuçları I.....	103
Tablo 3.7: Granger Nedensellik Test Sonuçları II	104
Tablo 3.8: Granger Nedensellik Test Sonuçları III.....	105
Tablo 3.9: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	108
Tablo 3.10: ARDL (12,1,2,0,0) modeli Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken Kamu Gideri).....	109
Tablo 3.11: Uzun Dönem Koentegrasyon İlişkisi.....	110
Tablo 3.12: Uzun Dönemli Katsayı Değerleri	110
Tablo 3.13: ARDL Modeli (10,2,2,4,0) Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken Kamu Geliri).....	111
Tablo 3.14: Uzun Dönemli Koentegrasyon İlişkisi.....	112
Tablo 3.15: Uzun Dönemli Katsayı Değerleri	112
Tablo 3.16: ARDL Modeli (12,5,3,4,3,7) Tahmin Sonuçları (Bağımsız değişkenler Dolaylı ve Dolaysız Vergi).....	113
Tablo 3.17: ARDL Modeli (10,2,2,4,0) Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken İç Borçlanma).....	114
Tablo 3.18: ARDL (12,1,2,0,0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	116
Tablo 3.19: ARDL (10,2,2,4,0) Hata Düzeltme Modeli	117
Tablo 3.20: ARDL (12,5,3,4,3,7) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	118
Tablo 3.21: ARDL (10,2,2,4,0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları	119

GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ**Sayfa**

Grafik 1.1: Türkiye’de Hane Halkı Tüketim Harcaması 2002-2017 Yılı, Türkiye	10
Şekil 3.1: Nedensellik Sonuçlarının Grafıksel Gösterimi	106

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	Autoregressive Distributed Lag Bound Test (Sınır Testi)
AIC	Akaike Information Criterion (Akaike Bilgi Kriteri)
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
BÜMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
ECM	Error Correction Model (Hata Düzeltme Modeli)
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HQ	Hannan-Quin Information Criterion (Hannan-Quin Bilgi Kriteri)
KDV	Katma Değer Vergisi
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KMYKK	Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu
SIC	Schwarz Information Criterion (Schwarz Bilgi Kriteri)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TGE	Tüketici Güven Endeksi
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı

TEZ METNİ

GİRİŞ

Tüketici güveni, tüketicilerin ekonomik kararlarını şekillendiren ve bu ekonomik hayatın ne derecede sağlıklı yürüdüğüne dair aynı zamanda ileriki dönemlerde nasıl şekillenebileceğine yönelik beklentilerinin bir değerlendirmesi olarak ifade edilebilir.

Tüketici güveni, tüketicilerin ekonominin genel durumu hakkında ne kadar emin olduklarını ölçen ekonomik bir gösterge olmasının yanında insanların kendi gelirlerinin istikrarı hakkında ne kadar güven duyduğunu da ölçmeye yaramaktadır. Bu güven hangi yönlerde tüketim yaptıklarını ve ne kadar harcama yaptıklarını etkileyebilmektedir.

Tüketici güveni sadece tüketiciler için önem taşımaz aynı zamanda ekonomideki diğer iktisadi aktörlerin de alacağı ekonomik kararlar üzerinde etki oluşturabilmektedir. Yatırımcıların, üreticilerin, perakendecilerin, bankaların ve hükümetin alacağı iktisadi kararları planlarken tüketicilerin güvenlerini dikkate almaları gereksinimi kaçınılmazdır. Tüketici güveni artık günümüz ekonomilerinde gerek politika yapıcılar tarafından gerek iktisadi aktörler tarafından son derece önemli bir unsur konumundadır. Bu öneme FED eski başkanı Greenspan de vurgu yapmış olup Greenspan (2002)'e göre tüketici güveni, ekonomik büyümenin kilit belirleyicisi olarak gösterilmektedir. Şüphesiz tüketici güvenini etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Ulusal ve/veya uluslararası alanlarda meydana gelen sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. gibi faktörler tüketici güvenini etkileyebilmektedir. Bu faktörlerin ötesinde uygulanan iktisat politikaları tüketici güveninin artması veya azalması yönünde daha büyük etkilere sahiptir.

İktisat politikası, toplumsal süreç içerisinde belirlenmiş olan ekonomik amaçlara ulaşmada kullanılan politikayı ifade etmekte olup maliye politikası, iktisat politikasının önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası da tüketici güveni üzerinde önemli etkiler oluşturabilir.

Bu çalışmanın amacı maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisini Türkiye özelinde analiz etmektir. Maliye politikası çeşitli araçlar ile maliye politikasının amaçlarını gerçekleştirmede kullanılmaktadır. Maliye politikası, iktisat politikası

içerisinde ortaya çıkan sorunların giderilebilmesi, istikrarsızlıkların önlenmesi ve belirli iktisadi hedeflere ulaşılması için meydana getirilen iktisat politikasının bir aracı olarak kabul edilmektedir. Maliye politikası, sürdürülebilir ve güçlü bir ekonomik büyümeyi sağlamak, yoksulluğu azaltmak için mali araçları (kamu harcamaları ve vergi gelirleri) kullanmaktadır. Maliye politikasının etkililiği söz konusu olduğunda öncelikle kamu harcamalarının ve vergi gelirlerinin GSYH'yi nasıl etkilediği dikkate alınmaktadır. Kamu harcamalarında ve vergi oranlarında yapılan değişikliklerin faiz oranlarında, yatırımlarda, ulusal tasarruflarda, mal ve hizmet üretiminde yarattığı etkiler de maliye politikasının etkisini belirleyebilmektedir. Maliye politikası uygulamalarının temel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin belirlenmesinde çok sayıda teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışma alanında öncü olup maliye politikası araçları ile tüketici güveni arasındaki ilişki ilk defa incelenmiştir. Özellikle ampirik çalışmaların ortaya konmasında ele alınan değişkenlerin ölçümü çeşitli birimler ve istatistik kurumlarınca veya bilim insanlarının tahminleri doğrultusunda ilgili çalışmalara konu olmuştur. Bu noktada karşımıza çalışmanın amacını gerçekleştirebilmek için tüketici güveninin somut bir şekilde nasıl ele alınabileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Ulusal ve uluslararası değerlendirmelerde tüketici güveni, tüketici güven endeksi ile ölçülebilmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada tüketici güveninin ölçümünde tüketici güven endeksi (TGE) ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde tüketim, tüketici ve tüketici davranışlarını belirleyen etmenlerle birlikte tüketim teorilerine yer verilecek ve tüketici güven endeksinin hesaplanmasına duyulan ihtiyaç ele alınacak ve mevcut hesaplanan tüketici güven endeksleri anlatılacaktır. İkinci bölümde ise, maliye politikasının etkililiği ele alınacak, Keynesyen ve Keynesyen olmayan etki olarak maliye politikasının tüketici güvenini sağlamadaki rolü anlatılacaktır. Ayrıca, maliye politikası araçları olan kamu gelirleri, kamu harcamaları, borçlanma ve bütçedeki değişimler ile tüketici güveni arasındaki ilişkiye değinilecektir. Son bölümde ise, maliye politikası araçları ile tüketici güvenini gösteren tüketici güven endeksi arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle analiz edilecektir.

Araştırmanın Problemi

Genişletici maliye politikalarının tüketici güvenini artıracığını ve bunun da özel harcamaları teşvik edeceği düşünülmektedir. Dünyadaki pek çok hükümet vergi indirimleri ve harcamaları artırmak gibi iki ana hedef belirlemektedir. Bunlardan birincisi ekonomik krizlerden en çok etkilendiği düşünülen alt gelir grubundaki bireylerin tüketim düzeylerini korumaktır. Diğer bir hedef ise, ekonomik faaliyetin sürdürülmesi ve finansal istikrarın sağlanması için tüketici güvenini ve iş güvenini artırmaktır. Tüketici güvenindeki olumlu etkinin artan ihtiyati tasarruf riskini azaltması ve dolayısıyla daha yüksek tüketici harcamasına, bunun da iç talebi canlandırmasına ve yakın dönemdeki ekonomik büyümeyi güvence altına almasına ve ekonomik büyümeyi artırmasına yol açtığı yaygın bir görüştür.

Bu doğrultuda literatürde tüketici güveni ile ilgili az sayıda çalışma ele alınmıştır. Bu çalışmalarda da genelde tüketici güven endeksinin hisse senetlerini ya da makroekonomik değişkenleri nasıl etkilediğine bakılmıştır. Ancak maliye politikası araçları olan borçlanma, kamu harcamaları, kamu gelirleri ile olan ilişkisinin tam olarak ele alınmadığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye özelinde tüketici güvenini gösteren tüketici güven endeksine etki edecek maliye politikası araç değişkenleri ile ilişkisinin yorumlanmasının daha doğru sonuçlara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Maliye politikasını en temel düzeyde ülkenin potansiyeline uygun büyümenin sağlanması, denk bütçe oluşturulması, fiyat istikrarının sağlanması, yüksek istihdam sağlanması veya işsizlik oranının düşük düzeyde tutulması, cari dengenin sürdürülebilir olması, iç ve dış finansmanın dengeli biçimde yürütülmesi, tasarrufların artırılması, yatırımların çoğaltılması ve gelir dağılımının düzeltilmesi gibi amaçları bulunmaktadır. Siyasal iktidarın uyguladığı maliye politikası bu amaçlara ulaşmanın yanında tüketicilerin güvenini de artıran bir sonuç doğurmalıdır. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisini Türkiye özelinde analiz etmektir. Bu kapsamda maliye politikası araç değişkenleri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki incelenecek olup bu ilişkinin yönüne göre mevcut politikalara öneriler getirilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın Önemi

Günümüz ekonomilerinde iktisadi aktörlerin temel davranışlarında, politika yapıcıların ekonomik planlamalarında ve hatta siyasal süreç içerisinde siyasetçilerin politik söylemlerinde tüketici güveni önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal iktidarlar sadece ekonomide temel dengeleri sağlamaya yönelmemekle birlikte tüketicilerin güvenini artıracak eylemlere de odaklanmaktadırlar. Bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası da tüketicilerin güvenini sağlamada kullanılabilir bir politika niteliğindedir. Türkiye’de maliye politikası, tüketici güveni üzerinde nasıl bir etki oluşturmaktadır araştırma sorusundan hareketle bu çalışmada ortaya konabilecek sonuçlar ve öneriler ile bu konunun işlenmesinde öncü ve gelecek çalışmalara ışık tutabilecek bir çalışma oluşturulmasının hedeflenmesi, tezin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye’de kamu mali yönetiminin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinde etkinliğin sağlanması adına 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) çıkarılmıştır. Bu kanunla, “kamu kuruluşlarının kaynak tahsislerinin stratejik planları, yıllık amaç ve hedefleri ve performans göstergelerine dayandırma zorunluluğu getirilerek, bütçelerini stratejik planlarında yer alan misyon, vizyon, stratejik amaç ve hedeflerle uyumlu ve performans esasına dayalı olarak hazırlamaları zorunluluğu getirilmiş ve performans esaslı bütçelemeye ilişkin hususları belirlemeye Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.”

Tüketici güven endeksi verisi Türkiye için 2004 yılından itibaren yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak bütçede birliğin sağlanması bakımından performans esaslı bütçe 2006 yılından itibaren uygulandığı için bu çalışmada veri seti 2006 yılından itibaren başlamaktadır. Bu kapsamda araştırmada bir sınırlılık olarak veri setlerinde senkronizasyon oluşturmak için 2006M1- 2017M8 dönemi tercih edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye’ye ait tüketici güveninin ölçümünde kullanılan tüketici güven endeksi, dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri, merkezi yönetim bütçe gelirleri, merkezi yönetim bütçe giderleri ve kamu borçlanması arasındaki ilişki 2006M1-

2017M8 dönemleri için ekonometrik olarak zaman serileri analizi kullanılarak incelenmiştir. TÜİK, TCMB ve BÜMKO'nun sitelerinden elde edilen veriler Granger nedensellik analizi, eşbütünleşme testlerine ve ARDL modellemesine tabi tutulmuştur. Sonuçta elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve öneriler getirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM KAVRAMI, TÜKETİM TEORİLERİ VE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİNİN TERMİNOLOJİSİ

1.1. TÜKETİM İLE İLGİLİ KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

Tüketim her zaman ve her toplumda yer alan iktisadi, sosyal ve kültürel bir zamana yayılan olgudur. Ayrıca herkesi kapsadığı için tüketim evrensel bir kavramdır. Özgür bir şekilde tüketmek, bireye sunulan temel bir hak olmakla birlikte tüketici olma hakkı doğumla birlikte kazanılan ideolojik bir nitelik olarak düşünülmektedir. Kimin ne kadar tüketebileceğiyle ilgili herhangi bir sınırlama yoktur ve tüketim malları arasında değişim yapılabilmektedir. Her bireyin tüketici olabileceği özgür bir alan olmasından dolayı tüketim kültürü evrensel bir olgu olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde teknoloji ve haberleşmedeki süratli gelişmeler sonucu dünyanın giderek küçülmesi, ekonomik ve siyasal sınırların giderek ortadan kalkması ve neticede maddi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması ile ülkeler ve milletler arasında iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel temas ve etkiler artmıştır. Bu yakınlaşma ekonomik açıdan, dünyanın bir pazar yeri haline gelmesini ve tüketicilerin homojen davranışlarda bulunmasını içermektedir.

Tüketicilerin, “bir materyal dünyasında yaşayan” varlıklar olarak görülmesi tüketim toplumunun ruhunun keşfedilmesidir. Dünya tüketim objeleriyle desteklenen anlayışla işgal edilmekte, insanların sahip oldukları şeylerle karakterleri analiz edilebilmektedir. Pazarda geçirilen vakit, rutin sosyal ilişkilerin dışında, giderek objelerin peşinden koşmaya ayrılan vakit haline gelmiştir. Başkalarıyla yapılan günlük konuşmalar bile tüketim hakkında yapılmaktadır. Tüketiciler olarak, insanlar satın alma güçlerini kullanarak yaşamlarını şekillendirmeye ve bireylerin aynı anda ürün ve hizmet satın aldıkları bir piyasada seçim yapma özgürlüklerini kullanarak varlıklarını anlamlı kılmaya teşvik edilirler.

Tüketim toplumu olunan bu günlerde tüketimin belirleyicisi olan tüketici güveni araştırmanın temel noktasını oluşturmaktadır. Harcamalarını yapmak için uygun koşulları gözetleyen tüketiciler ekonominin de belirleyicisi olmaktadır. Ayrıca devlet, kamu hizmetlerini yerine getirmek için bütçe dengesini ayarlar, mal ve hizmet satın alır ve tüketim yapar. Bu nedenle devleti de tüketici olarak gören pek çok ekonomist bulunmaktadır. Bu yüzden tüketim, tüketici gibi kavramları açıklamak yararlı olacaktır. Bu bölümde tüketim kavramı, tüketimin belirleyicileri ve tüketimin iktisadi temelleri

olan tüketim teorileri incelenecek ve çalışmanın belirleyicisi olan tüketici güveni kavramına değinilip, tüketici güven endeksinin de yer aldığı güven endeksleri anlatılacaktır.

1.1.1. Tüketim Kavramı

Tüketim doğumdan başlayan ölüme kadar devam eden bir eylemdir. Belirli bir ihtiyacı gidermek için bir mal ya da hizmeti elde etme, kullanma ya da yok etmek olarak da tanımlanmaktadır. Bu eylemi gerçekleştiren birey ise tüketici olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı, 1999: 4). Bireyler tüketim yaparken doğadaki diğer canlılardan farklı olarak yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını gidermek için değil psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını da karşılamak amacıyla tüketim faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler (Bakır ve Çelik, 2013: 47).

Bireylerin tüketerek mutlu olduğu, tüketim yapmanın başarı sayıldığı günümüzde tüketim kavramı modern yaşamın odak noktası haline gelmiştir. Her köşe başına açılan alışveriş merkezleri sayesinde bireyler kendilerini tüketme baskısı altında hissetmektedirler. Tüketimin ekonomik zenginlik göstergesi yanılgısı altında bireyler barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarının haricinde ruhsal doyuma ulaşmak, sosyal yaşamlarını tekrar inşa etmek için de tüketim yapmaktadırlar. Kısacası tüketim, tüketicinin satın aldığı mal veya hizmet üzerinde odaklandığı ve bu mal ve hizmetleri yeniden anlamlandırarak kendisine sosyal ve kültürel ortam yarattığı karmaşık bir süreçtir (Yanıklar, 2006: 11).

Başka bir tanımla tüketim, iktisadi ürün ve hizmetlerin faydalarının bireylerin ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere kullanılmasıdır. Bireyler zorunlu ihtiyaçlarından hariç olarak yaşadığı toplumun etkisi, aylık kazancı, mesleği ve karakteristik özellikleri gibi faktörlerden etkilenerek tüketim yapmaktadırlar. Tüketim, bir ihtiyacı tatmin etmek için verilen karardan ziyade bireylerin ihtiyaçlarını giderecek araçların temini ile mümkün olmaktadır. Bu aralıkta, ihtiyacın hissedilmesinden elde edilmesine kadar zamanda kültürel, sosyal, kişisel değerlendirmeleri, kaynakların ve bilgilerin elde edilmesini, alternatif tercihler arasından karar verilmesini ve nihayet satın alma aşamasını ve sonuçlarını içermektedir (Arman, 2013: 34).

Klasik iktisat bilimine göre tüketici davranışları, rasyonel tercihlerinin bir sonucudur ve bireyler maksimum faydayı elde etmek için tüketim yapmaktadırlar. Bu görüş faydacı tüketim anlayışının bir sonucudur. Buna karşın bireyler yalnızca kişisel ihtiyaçları doğrultusunda da tüketim yapmaktadırlar. Bu tüketim kalıbı ise duygusal dürtülerle yapılmaktadır. Bu görüş ise hedonik tüketim anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda faydacı tüketim anlayışı rasyonel satın alma dürtüsü tarafından etkilenirken, hedonik tüketim anlayışı duygusal etkenler tarafından yönlendirilmektedir. Faydacı tüketim genellikle zorunluluk olarak nitelendirilirken, hedonik tüketim istekle tanımlanmaktadır (Açıkalin ve Yaşar, 2017: 571).

Tüketim yalnızca bireysel davranışları etkileyen olgu değil aynı zamanda bir ülkenin kalkınmasında da önemli rol oynayan bir kavramdır. Çünkü bireylerin tüketim kararları toplumun toplam tüketimini belirlemektedir (Kocacık, 1998: 44).

Tüketim her ne kadar mikro temellere dayandırılıyor olsa da makro düzeyde toplam talebin en büyük parçasıdır. Bir ülkedeki toplam tüketim harcamaları temelde o toplumda yaşayan halkın gelir düzeyi tarafından belirlenmektedir. Kısaca tüketimin, basit olarak Keynesyen modelde kullanılabilir gelire bağlı olduğu ve bu gelirle aynı yönde değişim gösterdiği varsayılmaktadır. Gelir düzeyi ile tüketim düzeyi arasındaki pozitif ilişkinin matematiksel ifadesi tüketim fonksiyonu olarak nitelendirilmektedir (Oktay, 2006: 29).

Tüketim fonksiyonu ise aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$C = C_0 + cY$$

Burada,

C= tüketim harcamalarını,

C_0 = Otonom tüketim harcamalarını,

c= Marjinal Tüketim Eğilimini

Y = Milli geliri,

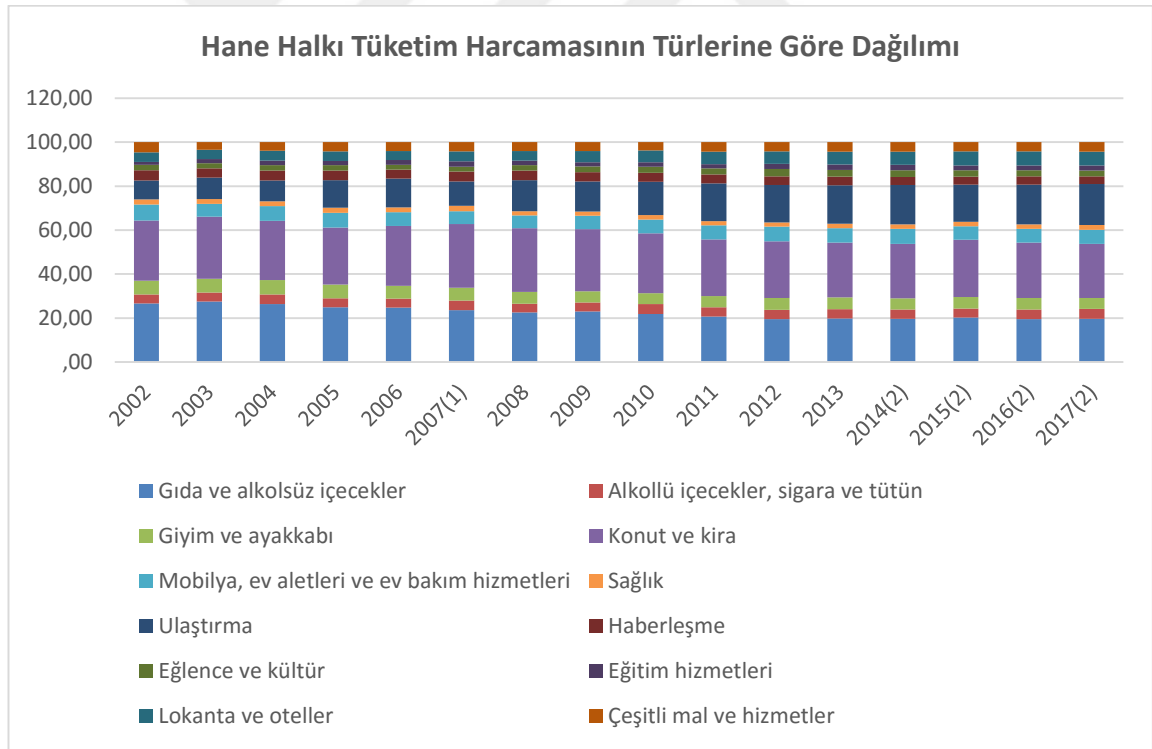
göstermektedir. C_0 , milli gelirden bağımsız otonom tüketim harcamalarını, cY ise milli gelire bağımlı uyarılmış tüketim harcamalarını göstermektedir. Bu bağlamda tüketim harcamaları bir ekonomideki otonom tüketim harcamaları ile uyarılmış tüketim

harcamalarının toplamından oluşmaktadır (Bocutoğlu, 2004: 127-129). Tüketim fonksiyonu, belirli bir gelir seviyesinde olan bireylerin tüketim için harcaacakları para değerini ifade etmektedir. Yani talep eğrisi tüketicilerin farklı fiyat seviyelerinden satın almayı kabul ettikleri mal miktarını, tüketim fonksiyonu da halkın farklı gelir seviyelerinde tüketime harcayabileceği değeri anlatmaktadır (Kocacık, 1998: 29).

Türkiye, üretim bakımından altyapısı eksik bir ülke olduğundan tüketim toplumu değil tüketici bir toplumdur. Kapitalizmin gereği olan tüketim kültürünün etkisi altındadır. Batı'dan gelen tüketim mallarının yaygınlaşması ve bireylerin bu mallara ilgisinin artması sonucu Türkiye'de bu mallara olan talep artmış ve kredi kartı kullanımının da yaygınlaşması ile tüketim alanları artmıştır ve tipik bir tüketici toplumu haline gelmiştir (Yanıklar, 2006: 84-85).

Grafik 1.1: Türkiye'de Hane Halkı Tüketim Harcaması 2002-2017 Yılı, Türkiye

Kaynakça: TÜİK

Türkiye’de bireylerin tüketim harcamalarının büyük bir kısmı konut ve kira ödemelerine, ulaştırma giderlerine ve gıda harcamalarına ayrılmaktadır. Eğitim, sağlık ve kültürel hizmetlere ise bütçeden ayrılan pay en düşük seviyede kalmaktadır. Bu verilerle bireylerin ancak zaruri harcamalarını gerçekleştirdiklerini gönüllü harcamalarının ise düşük düzeyde kaldığı görülmektedir.

Tüketim kavramı aynı zamanda tasarruf kavramıyla da iç içedir. Yani gelirin tüketilmeyen kısmı tasarrufları oluşturmaktadır. Bu nedenle tüketim ile ilgili analizler yapılırken tasarruf da dâhil edilmektedir. Büyüme açısından tüketim önemli bir kavramdır. Toplumun mevcut kaynaklarının tüketim ve yatırım alanlarında çeşitlendirilmesi gelecek dönemde refahı artıracacağı için önem arz etmektedir. Bireyler gelirlerini tasarruf ederek veya tüketim yaparak değerlendirmektedir. Ülkenin ve kendilerinin içinde bulunduğu mevcut ekonomik durum, cari faiz oranı gibi durumlar bireylerin değerlendirmelerini yaparken etkili olmaktadır. Bu gibi nedenlerle tüketim kavramı yıllardır pek çok araştırmaya konu olmuştur.

1.1.2. Tüketici Kavramı

Modern toplumlarda tüketici, seri üretilen, paketlenmiş ve markalı malları satın almakta, reklamlarla süslenmiş gösterişli bir dünyada yaşıyor olarak tasvir edilirken, geleneksel toplumlarda satın aldığı mal ve hizmetlerle sınırlı ihtiyaçlarını gidermeye çalışan müşteriden farklı olarak modern tüketici sınırsız ihtiyaçlarını toplumun dayatmalarına maruz kalmadan davranışlar sergileyen, tükettiği mal ve hizmetlere anlamlar yükleyen bir kişidir (Yanıklar, 2006: 88). Başka bir anlatımla tüketici, tüketim eylemini gerçekleştiren kişi olarak tanımlanmaktadır. İktisadi bir kavramdır genellikle işletme için müşteri kavramı kullanılır. İkisi birbirinden farklıdır. Her müşteri bir tüketici iken her tüketici bir müşteri olmamaktadır. Tüketicinin müşteri olarak tanımlanabilmesi için aynı firmadan birkaç kez satın alma işlemini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Geleneksel iktisat teorisine göre tüketici rasyoneldir ve cari piyasa koşulları haricindeki diğer etmenlerden etkilenmez. Tüketici kendi çıkarı peşinde koşan kendisi için faydalı malları seçen rasyonel bir bireydir (Öztürk, 2015: 6-7).

İhtiyaçları ve zevkleri olan mevcut seçenekler arasında tercih yapabilen, ekonomik kaynaklarını mal ve hizmet satın almak için kullanan bu alımlar sonucunda fayda elde eden kişiye tüketici denilmektedir. Nihai tüketici bir malı satın alırken

gereksinimlerinin giderilmesini arzulamaktadır. Aynı zamanda bu gereksinimlerinin ucuza karşılanmasını beklemektedir. Satın aldığı üründen fayda sağlamayan ya da beklentisi karşılanmayan tüketici bir daha o ürünü almayacaktır yahut firmayı tercih etmeyecektir (Penpece, 2006: 6).

Günümüzde toplumdaki küçük büyük her birey bir tüketicidir. Küreselleşmenin artmasıyla birlikte tüketim olgusu daha da artmıştır. Kredi kartının hayatımıza getirdiği kolaylıklar sayesinde nakit parası olmayan bile tüketim yapmaktadır. Ayrıca internetten alışverişin tüketicilere sağladığı kolaylıklar neticesiyle tüketim her geçen gün hem daha da kolaylaşmakta hem de daha çok artmaktadır.

1.1.3. Tüketici Davranışı Kavramı

Tüketici davranışı, bireylerin veya grupların ihtiyaç ve arzularını gidermek için satın aldıkları ve kullandıkları ürünleri, hizmetleri, fikirleri veya deneyimlerini inceleyen ve bir süreci kapsayan çalışma alanıdır (Solomon, 2015: 28). Tüketici davranışı yalnızca satın alma odaklı değil satın alımdan önceki ve sonraki aşamaları da kapsayan süreçtir.

Bireylerin ekonomik ürünleri ve hizmetleri satın alma ve kullanmadaki tercihleri ve bu tercihlerine yönelik faaliyetleri tüketici davranışı olarak tanımlanmaktadır. Tüketici davranışı kıt kaynaklar olan zaman, para ve enerjinin tüketime yönelik nasıl kullanıldığının incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır. Tüketici davranışları her birey için farklılık göstermekte ve çevresel faktörlerden etkilenebilmektedir (Odabaşı ve Barış, 2017: 30).

Ekonomide meydana gelen büyüme oranındaki değişiklikler, enflasyon, döviz kuru gibi etmenler tüketici davranışlarını etkilemektedir. Tüketici davranışı tüketim eğilimini belirleyen önemli bir faktör olduğu için detaylıca incelenmesi yararlı olacaktır (Koç, 2007: 26). Devletin iktisadi kalkınma planlarını oluşturması ve etkin bir şekilde yürütebilmesi için tüketici eğilimleri hakkında donanımlı bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu da tüketicilerin ne aldıkları, nasıl aldıkları ve niçin aldıkları gibi soruların araştırmacılar tarafından araştırılmasını gerektirmektedir. Bu soruların analiz edilmesi ekonomi politikalarının oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda

Türkiye’de TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) tarafından yapılan anketlerle ölçülen “tüketici harcamaları” önemli bir veri olmaktadır (Arman, 2013: 34-35).

Tüketici davranışı bir hedefi gerçekleştirmek üzere güdülenmiş bir harekettir. Her bir tüketicinin düşünceleri, kararları, tecrübeleri farklıdır bu yüzden tüketici davranışları çeşitli faaliyetlerden oluşmaktadır. Satın alıma karar verme, satın alma öncesi ve sonrası gibi süreçlerden oluşmaktadır. Tüketici davranışı karmaşıklık ve zamanlama açısından farklılıklar göstermektedir. Zamanlama, kararın ne zaman alındığını ve sürecin ne kadar uzun sürdüğünü açıklamaktadır. Karmaşıklık ise, karar verirken etkin olan faktörlerin miktarını ve kararın kendisinin zorluğunu ifade etmektedir. Tüketici davranışı bireyden bireye değişiklik gösterdiği için pek çok çeşidi vardır ayrıca çevresel faktörlerden de etkilenmektedir (Odabaşı, 1996: 8-12).

1.1.4. Tüketici Davranışına Etki Eden Faktörler

Klasik ekonomi görüşüne göre rasyonel insan her zaman kendine maksimum faydayı sağlayan mal ve hizmet seçeneğini tercih eden tüketiciyi tanımlarken, gerçek hayatta durum bundan farklıdır. Tüketiciler bir malı satın alırken psikolojik, kültürel, ekonomik, demografik faktörlere göre karar vermektedirler. Bu faktörler de bazen tüketicilerin rasyonel karar vermesini engellemektedir (Yıldız ve Kuru, 2015: 657).

Bireyi tüketici olarak harekete geçiren güdüler arasında çevresel etmenler ve bireyin kendine has özellikleri yer almaktadır. Çevresel faktörlerde ve bireyin kendi duygu ve düşüncelerinde meydana gelecek değişimler tüketicinin satın alma davranışını belirlemektedir. Bireylerin yaşadıkları ülkenin ekonomik, siyasi, kültürel etmenleri tüketim eğilimlerini belirlemektedir. Ayrıca psikolojik faktörler de tüketicilerin davranışlarının değişmesinde etkili olmaktadır (Penpece, 2006: 1).

Bireyin tüketim davranışları karmaşık bir süreçte ilerlemektedir. Tüketiciler her zaman faydalarını en yüksek seviyede tutacak harcamalar gerçekleştirmemektedirler. Bazen toplumdaki bireylerin etkisiyle bazen kendi psikolojik durumlarına göre hatta en önemlisi mevcut ekonomik durumlarına göre tüketim faaliyetini gerçekleştirmektedirler.

1.1.4.1. Ekonomik Faktörler

Bireyin satın alma gücünü temsil eden gelirdir. Tüketim harcamalarını ve davranışlarını gelir belirlemektedir. Gelirinin ne kadarını tüketip ne kadarını tasarruf edeceği önem arz etmektedir. Çünkü bireylerin elde ettikleri gelir tüketim harcamalarını şekillendirmektedir. Gelir arttıkça tüketim artarken, gelir azaldıkça harcamalar kısılmakta ve tüketim davranışından kaçınılmaktadır. Bireyin reel geliri artarsa satın alma gücü de artacaktır. Bu yüzden reel gelirden ortaya çıkan bir artış talep seviyesini de artıracaktır (Dal, 2009: 19).

Ekonomi kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların giderilmesini inceleyen bir bilim dalıdır. Ekonomik olay ise, bireylerin ihtiyaçlarının para veya ölçü birimi para olan nesnelere ile giderilmesidir. Günümüzde ekonomik değişiklikler tüketicilerin davranışlarına etki etmektedir. Örneğin, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon oranı, büyüme rakamları, işsizlik oranları ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum gibi faktörler tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemektedir (Erdem, 2016: 18). Bu bağlamda ekonomik konjoktüre bağlı olarak konut, otomobil vs. almayı düşünen bir birey ücretlerin artması veyahut işini kaybetmesi durumunda bu kararından vazgeçecektir. Buna karşın terfi alan maaşına zam gelen bir birey almayı düşündüğü ürünün ya kalitesini ya da miktarını artıracaktır (Durmaz vd., 2011: 119).

Tüketim harcamalarını etkileyen unsurlar arasında gelir dağılımı, servet, faiz oranları, fiyat ve fiyat beklentileri yer almaktadır. Bir ülkedeki gelir dağılımında eşitsizlik var ise bireylerin tüketim eğilimleri farklılık gösterecektir. Bu yüzden ortalama tüketim eğilimi düşük olacaktır. Çünkü yüksek gelir seviyesine sahip bireylerin tüketimleri tasarruflarına nazaran daha az olmaktadır. Buna karşın gelir dağılımında görece adalet sağlanırsa düşük gelirli bireyler de toplam gelirden yüksek pay alacaktır bu da tüketim eğilimlerine olumlu yansıtacaktır. Sonuç olarak toplumun tüketim seviyesi yükselecektir (Çalışkan, 2010: 102-103).

Tüketimi etkileyen en önemli faktörlerden birisi de tüketicinin gelir durumundan hariç servetidir. Para değeri olan veya parayla değiştirilebilen şeyler servet kavramı içinde tanımlanmaktadır. Bireyin sahip olduğu vadeli-vadesiz mevduatı, gayrimenkulleri ve araçları bireyin var olan servetini ifade etmektedir (Öçal ve Çolak,

1999: 254). Bireyin sahip olduğu finansal varlıklar ne kadar fazlaysa gelirin tüketime ayrılan kısmı da o kadar artacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) başlayan 2008 krizinin etkilerini daha az hasarla atlattık için başta ABD olmak üzere tüm dünyadaki merkez bankaları ekonomik paketler yayınlamışlardır. Hükümetler piyasaya likitide sürerek tüketicileri harcama yapma eğilimine yönlendirmişlerdir. Çünkü krizin etkisiyle piyasaya güven duymayan tüketiciler harcamalarını kısımaya başlamıştır. Türkiye'de de hükümetin getirmiş olduğu vergi indirimleri sayesinde bireyler zorunlu mallar dışında kalan beyaz eşya, otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarını da satın alma davranışı sergilemişlerdir.

1.1.4.2. Sosyal-Kültürel Faktörler

Tüketiciler bir malı satın alacağı zaman, sadece kendi ihtiyaçlarını gözetmeden toplumdaki diğer bireylerle olan sosyal ilişkisinden, ürünün markasından ve pek çok farklı sosyal faktörlerden etkilenmektedirler. Satın alma eğilimini etkileyen sosyal-kültürel faktörler; aile, grup, sosyal sınıf ve statü, kültür gibi toplumla alakalı değerlerden oluşmaktadır (Penpece, 2006: 33).

Aile toplumun en önemli kurumlarından birisidir. Aile iki veya daha fazla kişinin kan bağı, evlilik gibi unsurlar neticesinde birlikte oturduğu toplumsal grup olarak tanımlanmaktadır. Babanın veya annenin egemenliğine dayanan aile türleri veya aile üyelerinin sayısının fazla olduğu geleneksel aile tipleri tüketici davranışlarını etkilemektedir. Ayrıca aile fertleri arasındaki görev dağılımı da satın alma kararlarını etkilemektedir (Odabaşı, 1996: 109).

Kadının çalışma hayatına girmesiyle birlikte ailenin tüketim alışkanlıkları da değişmeye başlamıştır. Tüketim davranışlarını belirlemede aile önemli bir faktördür. Her kültürde değişiklik arz eden aile satın alma süreçlerinde de birbirini etkilemektedir. Ailenin yaşadığı yerin konumu, ailede bulunan birey sayısı ve kadının çalışıp çalışmaması gibi faktörler tüketici davranışlarını etkilemektedir (Durmaz ve Bahar, 2011: 66). Ailede kadının çalışmasıyla birlikte artan gelire karşılık azalan zaman paralel ilerlemektedir. Bu yüzden hazır gıda alımı, eşyaların kuru temizlemeciye gönderilmesi gibi mal ve hizmet alımları artmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2017: 260-261). Ayrıca ailedeki çocuk sayısı da tüketimin belirleyicisi olmaktadır. Çok çocuklu ailelere nazaran

tek çocuklu aileler eğitime, kültürel faaliyetlere ve lüks mal grubuna daha çok yönelmektedir (Öztürk, 2015: 44).

Satın alma kararını etkileyen faktörlerden birisi de bireyin ait olduğu ya da ait olmak istediği gruplardır. Grup kelimesini tanımlarken sadece aynı özelliği olan bireylerden bahsetmek doğru olmayacaktır. Grup kavramı, düzenli ilişkilere sahip bireylerin bir arada bulunmasıdır. İnsanlar her zaman bir gruba ait olmak isterler. Çünkü bazı ihtiyaçları bir grup üyesi olarak daha iyi karşılanmaktadır (Penpece, 2006: 39). Tüketicilerin tercihlerini ve davranışlarını yönlendirmesi bakımından referans grupları önem arz etmektedir. Hangi ürünlerin tercih edilip hangilerinin edilmediğini belirleyen, markalar hakkında bireyleri bilgilendiren ve onları diğer ürünlerle karşılaştırmalar yapma fırsatı sunan referans grubu insanların davranış ve tutumlarını etkilemektedir (Durmaz ve Bahar, 2011: 64).

Sosyal sınıf ve statü satın alma kararını etkilemektedir. Bu yüzden pazarlamacıların dikkat ettikleri konular arasındadır. Statü, bir sosyal hiyerarşide bireylerin belirli standartlara göre derecelenmesidir. Birey sürekli olarak kendisini toplumdaki diğer bireylerle karşılaştırma yapma eğilimindedir. Meslek ve gelir gibi kavramlar sosyal sınıfı belirleyen en önemli etmenler arasındadır. Tüketim anlayışı genellikle aynı gelir grubuna veya aynı meslek grubuna mensup kişilerde paralel eğilim göstermektedir (Odabaşı, 1996: 132-137). Gelir grubuna göre alt, orta ve üst grup olarak nitelendirilen sınıflar buldukları toplumun üyelerinin fikirlerini önemsemektedirler. Zenginlik veya statü göstergesi olan bazı markalar veya mekânlar tüketicilerin davranışına etki etmektedir. Satın alma kararı verirken toplumdaki diğer bireylere karşı mahcup olmama veya onların gözüne girme eğilimi sosyal statünün insanlara getirmiş olduğu bir baskıdır.

Toplumun bir bireyi olarak insanın zamanla elde ettiği bilgi, inanç, ahlak, kural, alışkanlık ve geleneklerin bütünü kültür olarak tanımlanmaktadır. Tüketimin baş aktörü olan bireyin davranışlarını sergilerken kültürden fazlaca etkilendiği düşünülmektedir (Özsungur ve Güven, 2016: 130). Kültürün anlaşılabilmesi için özelliklerine değinilmek gerekmektedir. Kültür, doğuştan kazanılan bir değer değildir. Birey, ailesi ve yaşamış olduğu toplum yoluyla kültürü öğrenmektedir. Kültür, birlikte yaşanılan insanlar tarafından oluşturulur ve gelecek nesillere aktarılmaktadır. İçinde

yaşanan şartların değişmesiyle birlikte kültür de değişebilmektedir. Aynı zamanda her kültür birbirinden farklılık göstermektedir. Neredeyse her kültürde kabul gören kural ve davranışlar mevcuttur. Ancak bir ülkede kutsal sayılabilen bir hayvan diğer kültürlerde farklılık gösterebilir. Kültürü kültür yapan öge ise toplumdaki yaşayan bireyler tarafından paylaşılıyor olmasıdır. Bu paylaşım bireyler arasında iletişim kurmayı, örgütlenmeyi ve beraber hareket etmeyi gerektirmektedir (Odabaşı ve Barış, 2017: 314-315).

1.1.4.3. Demografik Faktörler

Demografi, nüfus yapısının araştırılmasıdır. Demografik değişkenler genellikle yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu, medeni durum gibi başlıklar altında toplanmaktadır.

Tüketicilerin yaşlara göre sınıflandırılması pazarlama stratejileri arasında yer almaktadır. Çünkü gençlerin tüketim alışkanlığı ile orta yaş ve yaşlıların alışkanlıkları birbirinden farklı olmaktadır. Aynı zamanda erkekler ve kadınlar da yaradılış gereği farklı özelliklere sahiptirler. Kadınlar satın alacakları ürünü önceden araştırıp gerekli detaylara önem verirler. Erkekler ise ürünün temel özelliklerine bakarak kadınlara göre alışverişe daha kısa zaman ayırmaktadırlar (Öztürk, 2015: 42-43). Kadın tüketicilerin çalışma hayatına girmesiyle birlikte ekonomik özgürlük elde etmiş ve tüketim alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Kadınlar medyayı daha yakından takip etmekte ve reklamlara erkeklere nazaran daha çok önem vermektedirler. İş saatlerinden geri kalan zamanları kısıtlı olduğu için pratik ürünleri satın almakta, çabuk ve kolay pişirilebilen konserve ürünleri tercih etmektedirler. Bununla birlikte kadınlar çalışmasa dahi kendi hak ve özgürlükleri hakkında daha çok farkındalık sahibidirler bu yüzden kendi yaşam stillerini oluşturacak plansız satın alımlar gerçekleştirebilmektedirler. Erkek tüketiciler ise kadınların çalışma hayatına girmesiyle ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgilenmekte ve tüketim alışkanlıklarını bu doğrultuda değiştirmektedirler. Ayrıca kadın tüketicilere kıyasla daha az kredi kartı kullanıp daha çok nakit ödemeler gerçekleştirmektedirler (Tekvar, 2016: 1603-1604).

Bireyin medeni durumu da tüketimi etkileyen faktörlerden bir tanesidir. Bekâr bir birey ile evli bir bireyin tüketim alışkanlıkları birbirinden farklıdır. Çünkü bekâr birisi daha çok kendisini düşünerek tüketim yapmaktadır. Ancak evli birisinin

sorumluluğu da artmaktadır ve tüketim yaparken ailesini de düşünmektedir (Gültaş ve Yıldırım, 2016: 34).

Eğitim seviyesinin bireyin mesleki pozisyonuna ve ücret farklılaşmasına katkıda bulunduğu iktisatçılar tarafından kabul edilen bir görüştür (Carnoy ve Tural, 1989: 485). Çünkü bireyin eğitim durumu arttıkça mevcut iş pozisyonunda yükselmeler olacaktır. Yani bireyin mesleği ekonomik gelir seviyesini belirlemektedir. Bir işçi ile işverenin hem ihtiyaçları hem istekleri birbirinden farklıdır. Örneğin, işçinin gelir seviyesi daha düşük olduğu için alabileceği tüketim malları daha çok zorunlu mallar olmaktadır. Ancak işveren maddi durumu ve pozisyonuyla ilgili olarak genelde lüks mallara harcama yapmaktadır (Durmaz vd., 2011: 120). Ayrıca her meslek grubunun kendine has ihtiyaç kalıpları vardır. Yani bir mühendis ile bir akademisyen meslekleri gereği farklı araçlarla çalışmaktadırlar. Dolayısıyla her mesleğin kendine özel icra ettiği iş vasıtasıyla kullandığı araç ve gereçler farklıdır (Narman, 2018: 15). Bu bağlamda satın alınan mal ve hizmet kalıpları da değişiklik göstermektedir.

1.1.4.4. Psikolojik Faktörler

Tüketici davranışlarını en çok etkileyen faktörler arasında psikoloji bilimi yer almaktadır. Motivasyon (güdü), algılama, kişilik, öğrenme ve benlik gibi konular tüketici davranışını anlamaya yönelik değerlendirmelerde bulunarak pazarlamacılara fayda sağlamaktadır (Koç, 2007: 27).

Bireyin davranışının arkasındaki yatan sebep motiv veya güdü olarak adlandırılmaktadır. Motivasyon, “kişinin davranışının dayanağı olan güç veya tatmin edilmeye çalışılan uyarılmış bir ihtiyaç” olarak da adlandırılmaktadır. Güdüler, insanı hareket etmeye zorlayan güçlerdir (Arslan, 2003: 97). Her zaman güdüler tüketiciyi eyleme geçirmek için yeterli olmamaktadır. Harekete geçmek için, davranışın ortaya çıkmasında etkin olan içsel ve dışsal koşullarla birlikte tüketicinin bu davranış sonucunda sahip olacağı kazançların belirlenmesi gerekmektedir. Herhangi bir mal veya hizmete ihtiyaç duymakla birlikte başlayan süreç geçmiş deneyimler sonrasında ortaya çıkan güdüler sayesinde kendini hissettirir. Tüketicilerin tercihlerinin belirlenmesinde güdüler çok önemli bir yer etmektedir. Çünkü belirli isteklere yönelik tepkiyi yönlendirmektedir. Bu bağlamda satın alma, alım kabiliyeti, fırsat ve güdülerin bir bileşimidir (Odabaşı ve Barış, 2017: 103-104).

Duyum, ışık, renk, ses, koku ve doku gibi temel uyaranlara duyu reseptörü olarak adlandırılan göz, kulak, burun, ağız ve parmakların anında tepki vermesini ifade etmektedir. Algı ise, bireylerin bu duyuları seçtiği ve yorumladığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Solomon, 2015: 196). Tüketici her gün onlarca ürün veya markanın reklamlarına maruz kalmaktadır. Var olan veya gelecekte duyacağı ihtiyaçları için bu ürün ya da markalara ait algıladığı bilgileri zamanı gelince kullanmak üzere hafızasına koymaktadır. Ancak bu yerleştirme ise bir sistematik süreçle olmaktadır. Tüketici edindiği bilgileri birbiri ile ilişkilendirip bir sınıflandırmaya tabi tutar. Bireyler her şeyi algılamazlar. Sadece ihtiyacı olan ya da istedikleri şeyleri algılar ki buna “algıda seçicilik” denilmektedir. Sonuç olarak bireyler sadece dikkat ettikleri, ilgilerini çeken ürünleri algılayıp o ürünle ilgili tüketime yönelmektedirler (Öztürk, 2015: 21-22).

Öğrenme, bireyin davranışlarının sonucunda elde ettiği deneyim sayesinde oluşan değişiklikleri ifade etmektedir. Yani öğrenme bir şeyin öğrenilmesi, bilgilerin zihne kaydedilmesi ile kalmayıp o bireyin davranışlarının değişmesini de gerekli kılmaktadır (Koç, 2007: 102). Bireyi diğer yaşayanlardan ayıran en önemli etmen öğrenme kabiliyetinin üstünlüğüdür. Öğrenme, bireylerin doğumla ölüm arasındaki geçen sürede ömürlerini sürdürebilmeleri, toplumsal ortama uyum göstermeleri ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için sahip oldukları bir davranıştır. İnsanoğlu yaşadığı sürece öğrenme süreci devam edecektir (Penpece, 2006: 47). Pazarlamacılar reklam, promosyon vs. gibi uyarıcıları kullanarak tüketicilerin öğrenmesine yardımcı olmaktadır. Sürekli tekrarlanan reklamlar tüketicilerin satın alma davranışını alışkanlık haline getirmektedir. Pek çok insan sürekli yinelenen reklamlar sayesinde marka isimlerini farkına varmadan öğrenmektedir. Bu bağlamda öğrenme, tüketim yapan bireylerin davranışlarının oluşmasında ve satın alma karar sürecinde rol oynayan baş aktör olmaktadır (Erdem, 2016: 14).

Kişilik, kişinin iç ve dış dünyasıyla kurduğu onu diğer kişilerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Benlik ise, bireyin kendini nasıl gördüğü, kişiliğine dair düşüncelerinin ne olduğunu ifade eder. Benlik kavramı kişinin anne, baba, arkadaşları, öğretmenleri ve hayatındaki diğer önemli kişilerle ilişkisi sonucunda oluşan kendisini algılama biçimidir. Benlik kavramı tüketicilerin kendilerini tanımlarına yardımcı olduğu için tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Odabaşı, 1996: 83,95).

Benlik ile alakalı bir başka kavram ise kendini gösterimdir. Kendini gösterim; çevredeki durum ve olayların gözlemleyen bireyin kendi davranışlarını ona göre ayarlama ve kontrol etme düzeyidir. Yüksek dereceden kendini gösterim ve düşük dereceden kendini gösterim olmak üzere iki türü vardır. Bireylerin çevreleri ile olan ilişkilerinde nasıl bir kişilik sergilemek istedikleri belirleyici aktör olmaktadır. Yüksek dereceden gösterime önem veren bir birey mal veya hizmet satın alırken markaya önem vermektedirler. Diğer bireyler tarafından onaylanmış ürünler onlar için önemlidir. Düşük dereceden kendini gösterim de ise, bireyler herhangi bir kişinin fikrine değil uzman görüşüne önem vermektedirler. Ürün veya hizmetin markasında değil fonksiyonel özelliğine göre tüketim yapmaktadırlar (Güllülü vd., 2010: 111-112).

Her bir bireyin kişiliği, algıları, tutumları ve inançları farklılık göstermektedir. Bu durum tüketim harcamalarımıza yön vermektedir. Ancak bu faktörlerin etkisini sayısal olarak ifade etmek çok zordur. Bu yüzden bu faktörler genelliklere analizlere dâhil edilmezler. Psikolojik faktörler daha çok sosyoloji ve davranış bilimlerinin ilgi alanına girmektedir (Arman, 2013: 46).

1.2. TÜKETİM TEORİLERİ

Tüketim temelinde iktisadi bir olgu olmasına rağmen uzun yıllar iktisatçıların odak noktası olmamıştır. Bunun sebebi ise, iktisatçıların daha çok çalışma ve tasarruf konularına yönelmiş olmalarıdır. Tüketim kavramına iktisadi teori kapsamında ilk ilgi gösteren Keynes'e göre tüketim mutlak gelirin bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Keynes, tüketim harcamalarının bireyin gelirin, objektif koşullara, ihtiyaçlarına, alışkanlıklarına ve gelirin bireyler arasındaki dağılımına bağlı olduğundan bahsetmektedir (Douglas ve Iserwood, 1999: 43).

Tüketim, herhangi bir dönemde onunla ilgili bir harcamadan ziyade, mal ve hizmeti kullanma manasında kullanılmaktadır. Dayanıklı mallar bir hizmet veya kullanım süresine başka bir ifadeyle iktisadi bir ömre sahiptir. Arz edilen mal veya hizmetin değeri ise satın alma fiyatına eşittir. Tüketim harcaması, belirli bir dönemde tüketim malı için yapılan harcama iken; tüketim herhangi bir dönemde, satın alınan maldan kullanılan kısmın tutarıdır (Branson, 1995: 247).

Tüketim kararları ekonomik büyüme ve kalkınmadaki önemli rolü nedeniyle uzun vadeli ve kısa vadeli analizler için önem arz etmektedir. Tüketim tercihleri sonucunda yapılan tasarruflar refah seviyesinin belirleyicisi olarak uzun vadeli analizlerde kullanılırken, tüketim ülkelerin gayri safi yurt içi hasıllarının önemli bir kısmını oluşturması sebebiyle kısa vadeli analizlerde de kullanılmaktadır. Buna göre tüketimin eğilimleri ekonomideki iyileşme ve durgunluk dönemleri hakkında bilgiler içermektedir (Özdemir, 2013: 5).

Toplam arz ve istihdam seviyesini belirleyen yegâne unsur toplam taleptir. Ekonomi eksik istihdamda iken tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları gibi toplam talebi oluşturan unsurlar artarsa toplam arz ve istihdam seviyesi yükselir. Toplam talep, toplam arz ve istihdam arasında sıkı bir ilişki vardır. Toplam talebin de en büyük parçasını tüketim harcamaları oluşturmaktadır. Tüketim harcamalarını belirleyen faktörler ise, mutlak gelir hipotezi, nispi gelir hipotezi, ömür boyu gelir hipotezi, sürekli gelir hipotezi olarak sıralanmaktadır (Bocutoğlu, 2013: 118).

1.2.1. Mutlak Gelir Hipotezi

Toplam tüketim fonksiyonu üzerine yapılan çalışmaların Keynes'in Genel Teorisi ile başladığı düşünülmektedir. O zamandan beri tüketim sayısız teorik ve ampirik birçok çalışmanın konusu olmuştur. Keynes'in tüketim teorisi onun zamanındaki diğer ekonomistlerin teorileri gibi ne matematik ne de ayrıntılı ekonometrik yöntemlere dayanmaktadır. Keynes tüketimi sadece sağduyu seviyesinde değerlendirmiştir. Keynes'e göre ekonomik bir birey içgüdesel olarak geliri arttıkça tüketimini artıracak ancak bu artış gelirindeki artış kadar olmayacaktır (Alimi, 2013: 2-3). Keynes temel psikolojik kanun olarak değerlendirdiği bu varsayımı, tüketilebilir gelirdeki 1 birimlik değişimin tüketimde kaç birimlik bir değişmeye yol açtığını ifade eden marjinal tüketim eğilimini sıfırdan büyük fakat birden küçük olduğunu kabul ederek formüllemiştir.

$$C = C(Y), 0 < c < 1 \quad (1.1)$$

(1.1) no.lu denklemde tüketimin gelir düzeyine bağlı olarak değişmesi, t dönemindeki tüketimin (bugünkü) t dönemindeki (bugünkü) gelire bağlı olarak

değişmesi anlamındadır. Bu yönüyle Keynesyen tüketim fonksiyonu mutlak gelir hipotezi (absolute income hypothesis) olarak adlandırılır (Ünsal, 2009: 417).

Keynes'in tüketim fonksiyonunun özelliklerinden biri de ortalama tüketim eğiliminin marjinal tüketim eğiliminden büyük olmasıdır. Bunun sebebi otonom tüketimdir. Ortalama tüketim eğilimi, toplam tüketim harcamasının harcanabilir gelire oranıdır:

$$APC = \frac{\bar{C}}{Y} + c \quad (1.2)$$

Ortalama tüketim eğilimi marjinal tüketim eğiliminden $\bar{C} / Y$ kadar daha büyüktür. Marjinal tüketim eğilimi muhtemelen gelir arttıkça azalacaktır. Marjinal tüketim eğilimi gelir arttıkça azalıyor ise, ortalama tüketim eğilimi de gelir düzeyiyle birlikte azalır. Marjinal tüketim eğiliminin gelir düzeyi arttıkça, muhtemelen azalması beklenir. Bu insanların gelir seviyeleri arttıkça, gelirlerinin daha büyük bir oranını tüketim yerine tasarrufa ayırması demektir. Bu özellik tüketim arttıkça tüketimin marjinal faydasının azalacağını ve bu nedenle giderek azalan bir oranın tüketime ayrılacağı beklenmektedir (Yıldırım vd., 2010: 546-547).

Simon S. Kuznets, uzun dönemde milli harcanabilir gelirden ortalama tüketim eğiliminin gelir arttıkça değişmediğini, özellikle mutlak gelir hipotezinin öngördüğü biçimde azalmadığını ortaya koymuştur. Bu durum literatürde "tüketim bulmacası" olarak adlandırılmaktadır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 4-5). Tüketim bulmacası ise Simon Kuznets'in çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Uzun dönemde tüketilebilir gelir artarken ortalama tüketim eğiliminin sabit kalmasına "tüketim bulmacası" denilmektedir. Keynes'in mutlak gelir hipotezinin geçerliliğini yitirmesine ve gözden düşmesine sebep olmuştur (Bocutoğlu, 2013: 122).

Ayrıca, mutlak gelir hipotezi literatürde durgunluk hipotezi olarak da tanımlanmaktadır. Gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin azalması, yani toplam talebi oluşturan en önemli yapı taşlarından olan tüketim harcamalarının azalmasıdır. Bu yolla toplam talepteki azalma gelirden azalmaya neden olarak durgunluğu harekete geçirecektir. Özetle, mutlak gelir hipotezi aynı zamanda tasarruf paradoksuna neden olmaktadır. Buna göre, bireysel anlamda tasarruf birçok nedenle savunulabilirken, ulusal tasarruf toplam talepten bir sızıntıyı oluşturmakta ve böylece ulusal gelirden

düşmeye neden olmaktadır. Bununla birlikte, Keynes'in mutlak gelir hipotezi Keynesyen ulusal gelir modelinin ve dolayısıyla Keynesyen makroekonomik analizin temelini oluşturmaktadır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 4-5).

1.2.2. Nispi Gelir Hipotezi

Amerikalı iktisatçı James S. Dussenbery tarafından 1949 yılında geliştirilen hipotez kişilerin tüketim kararlarının birbirinden etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Temel hipotezi, hane halklarının toplumun tüketim standardından endişe duymaları ve bu endişenin tasarruf oranlarının hane halkının gelir dağılımındaki konumunun giderek artan bir fonksiyonu olmasına yol açtığı şeklindedir (Kosicki, 1987: 422).

Nispi gelir hipotezine göre, bireylerin çevreleri ile sosyal ve ekonomik etkileşim halinde olduğu varsayılmaktadır. Bireylerin tüketilebilir gelirleri arttığında, tüketim harcamaları hemen artmaz. Gelirleri artan bireyler sosyal çevrelerini de gözlemleyerek tüketim harcamalarına karar vermektedirler (Bocutoğlu, 2013: 123). Bu bağlamda, bireyin bağlı olduğu gruptaki nispi gelir seviyesi değişmedikçe gelirden tüketime ayrılan pay da değişmemektedir. Ortalama tüketim eğilimi bireyin gelir dağılımındaki yerine bağlıdır ve gelir zaman içinde sürekli bir biçimde artınca, gelir dağılımında zaman içinde önemli bir değişme meydana gelmediği sürece, ortalama tüketim eğilimi değişmemektedir. Bu yönüyle nispi gelir hipotezi Kuznets'in uzun dönem zaman serilerine dayalı bulgusunu, ortalama tüketim eğiliminin uzun dönemde sabit olduğu hususunu teyit etmektedir (Ünsal, 2009: 422).

Nispi gelir hipotezinin bir başka varsayımı ise, hali hazırdaki tüketim sadece mutlak ve nisbi gelirin etkisi altında değildir, aynı zamanda önceki dönemlerin en yüksek tüketim seviyesine de tabii olmaktadır. Bu durumda, gelirleri azalan hane halklarının daha önce ulaşılmış oldukları tüketim seviyesini azaltmanın başka bir dönemdeki gelirlerine göre tasarruflarını azaltmaktan daha zor olduğunu iddia etmektedir. Bu tasarruf eğilimi ise mevcut nisbi gelirin önceki dönemlerde ulaşılan en yüksek gelire bağlı olduğunu kabul etmektedir (Branson, 1995: 241-242). Bununla alakalı olarak, kullanılabilir geliri azalan bireyin uzun dönemde ortalama tüketim eğilimi sabit kalmaktadır. Geliri azalmasına rağmen daha önceki yaptığı tasarruflarını kullanarak tüketime devam eden bireyler sayesinde toplam talep daralmalarının, üretim

ve istihdam kayıplarının önüne geçilebilmektedir. Nispi gelir hipotezine göre, kullanılabilir gelir azalmaları karşısında, tüketicilerin tasarruflarını kullanarak tüketim harcamalarını arttırıcı eğilimleri toplam talep daralmasının önüne geçer ve ekonomide oluşabilecek durgunluğu engeller. Bu durum ekonomide “mandal veya takoz etkisi” olarak adlandırılmaktadır (Bocutoğlu, 2013: 123-124).

1.2.3. Sürekli Gelir Hipotezi

Milton Friedman, 1957 yılında yayımlanan “Tüketim Fonksiyonu Teorisi” kitabında tüketici davranışlarını açıklayabilmek için sürekli gelir hipotezini önermiştir. Modigliani’nin yaşam döngüsü hipotezi Friedmanın sürekli gelir hipotezini tamamlar. Her ikisi de Irving Fisher’in teorisini kullanarak tüketimin yalnızca mevcut gelirden bağımsız olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bir bireyin yaşamı boyunca gelirinin düzenli bir şekilde izlediğini vurgulayan yaşam döngüsü teorisinin aksine sürekli gelir hipotezi bireylerin gelirlerinin her yıl değişiklikler gösterdiğini vurgulamaktadır (Friedman, 1957: 20-23).

Friedman’a göre bireyler tüketim tercihini cari gelir düzeyine göre değil, sürekli gelir ya da uzun dönem tüketim fırsatlarına göre belirlemektedir. Sürekli gelir ise bir bireyin sahip olduğu servetine ek olarak mevcut ve gelecekte sahip olacağı gelir düzeyine göre yaşamı boyunca devam ettirmek istediği istikrarlı tüketim oranıdır. Genellikle bir birey gelirindeki değişimin ne kadarının sürekli ne kadarının geçici olduğuna ise kolaylıkla karar veremez. Sürekli gelirin cari ve geçmişteki gelirlerle ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Parasız, 2006: 100).

Sürekli gelir hipotezine göre, tüketim harcamalarını belirleyen en önemli etmen sürekli gelirdir. Sürekli gelir ise bireysel servet ile diğer sahip olunan maddi ve finansal varlıkların tüketicilere sağlayacağı ortalama kullanılabilir gelir akımına ilişkin bir beklenti olarak tanımlanmaktadır. Bu hipoteze göre, bireysel servet olarak tüketicilerin eğitim, öğretim ve iş tecrübeleri ile kendilerini zenginleştirdikleri emek gücünü ifade etmektedir. Aynı zamanda tüketicilerin sahip olduğu ev, arazi, otomobil gibi varlıklarını ifade ederken, sahip olunan tahvil ve hisse senetleri ise finansal varlıklarını açıklamaktadır. Tüketicilerin sahip olduğu bu varlıklar ne kadar fazlaysa hayat boyu sürekli gelir beklentileri yüksek olacaktır, dolayısıyla tüketim harcamaları da fazla olacaktır (Bocutoğlu, 2013: 127).

Cari tüketim ile sürekli gelir arasındaki ilişki ise tüketimin sürekli gelir ile orantılı olduğu varsayımına göre kurulmaktadır. Bu durumda tüketim fonksiyonu, Y^P sürekli harcanabilir geliri ve C 'de cari dönem tüketimini göstermek üzere:

$$C = c \cdot Y^P$$

biçiminde olmaktadır. Bu basit tüketim fonksiyonuna göre ise tüketim sürekli gelir ile aynı oranda değişecektir. Yani sürekli gelire ilişkin marjinal tüketim eğilimi sabittir. Sürekli gelirin, uzun dönem ortalama geliri ile ilişkili olması sebebiyle böyle bir tüketim fonksiyonunu uzun dönem tüketim-gelir oranının sabitliğiyle uyumludur (Yıldırım vd., 2010: 560). Uzun dönemde marjinal tüketim eğilimi ve ortalama tüketim eğiliminin birbirine eşit olması durumu, tüketim bulmacasının gösterdiği sonuç ile tutarlı olmaktadır (Bocutoğlu, 2013: 127).

1.2.4. Ömür Boyu Gelir Hipotezi

Zenginlik ve tüketim arasındaki anahtar bağlantı olan hane halkının harcama davranışı Modigliani ve Ando tarafından geliştirilen yaşam döngüsü modeli kullanılarak açıklanmaktadır. Bu modele göre, hane halkı, tüketimini daha fazla veya daha az sabit tutmak için varlıklarını biriktirir ve tüketir. Model, hane halkının yaşam süresi boyunca zenginlikte öngörülemeyen değişiklikler olabileceğini ancak bireylerin tüketimlerinin ise sabit olacağını tahmin etmektedir. Ancak hane halkı servetlerinde beklenmedik bir değişim sonrası tüketim tercihlerini gözden geçireceklerdir. Dolayısıyla model varlık fiyatlarındaki öngörülebilir değişikliklerin planlı tüketimde değişikliklere yol açmaması gerektiğini, beklenmedik değişikliklerin ise bir yanıt oluşturması gerektiğini öne sürmektedir (Paiella, 2009: 5).

Ömür boyu gelir hipotezine göre, bir ekonomide belirli bir dönemdeki tüketim, tüketicilerin o dönemde elde ettikleri gelirine değil, ömür boyunca elde etmeyi bekledikleri gelire bağlıdır (Ünsal, 2009: 428). Bu hipoteze göre, tüketim ve tasarruf kararı, tüketicinin sadece mevcut kullanılabilir gelirine göre verebileceği kararın ötesinde bütüncül bir kapsamda değerlendirilmektedir. Bu yüzden, tüketiciler beklenen ömürlerini üç döneme ayırmaktadır: gençlik dönemi, orta yaş dönemi ve emeklilik dönemi. Gençlik dönemi ile emeklilik dönemlerinde tasarruf yapma ihtimalleri yok denecek kadar azdır. Çünkü gençlik dönemlerinde yeteri kadar geliri olmayan birey

borçlanma davranışı sergilemektedir. Emeklilik döneminde ise, tüketilebilir geliri artırma imkânı kalmadığı için tasarruflarını kullanma eğiliminde olacaklardır (Bocutoğlu, 2013: 125-126).

Bu hipotez, kişilerin tüketim ve tasarruf davranışlarını tüm hayatları boyunca tüketimlerini en iyi şekilde tahsis etmek niyetiyle planladıklarını vurgulamaktadır. Ömür boyu tüketim yaşam boyu gelire eşittir. Bunun anlamı ise, her dönem planlanmış tüketim düzeyi aynıdır ve bu tüketim düzeyiyle yaşanan yıl sayısının çarpımı yaşam boyu gelire eşittir (Parasız, 2006: 96).

Modigliani tarafından geliştirilen ömür boyu gelir hipotezine göre, tüketim harcamaları sadece mevcut gelirin değil aynı zamanda uzun dönem ya da yaşam boyu gelir beklentilerinin bir fonksiyonudur. Ayrıca bir stok değişken olan servetin mevcut dönemdeki değeri de tüketim fonksiyonunun açıklayıcı değişkenleri arasında yer almaktadır. Teori, cari gelir ve servetteki değişimlerin tüketim harcamaları üzerindeki etkisinin düşük, buna karşılık ömür boyu gelir beklentilerindeki değişimin tüketim harcamaları üzerindeki etkisinin ise yüksek olduğunu öngörmektedir. Diğer bir deyişle, servet ve cari gelir üzerinden hesaplanan marjinal tüketim eğilimi düşük, yaşam boyu gelir beklentileri üzerinden hesaplanan marjinal tüketim eğilimi ise yüksektir. Ömür boyu gelir hipotezinin, tüketim harcamalarını yaşam boyu gelir beklentilerinin sabit bir oranı olarak gördüğünü belirtmek gerekmektedir (Sivri ve Eryüzlü, 2010: 91).

1.2.5. Rassal Yürüyüş Hipotezi

Rasyonel bekleyişler varsayımı, insanların geleceği öngören mevcut tüm bilgileri optimal olarak kullandığını varsayar. Rasyonel bekleyişler çerçevesinde tüketimi ilk inceleyenlerden birisi olan Robert Hall'a göre eğer sürekli gelir hipotezi doğruysa ve eğer tüketiciler rasyonel bekleyişlere sahipse zaman içindeki tüketimdeki değişimler öngörülemez. Ekonomistler değişimleri öngörülmeleyen bir değişkenin yolunu tanımlamak için "rassal yürüyüş" terimini kullanmaktadır. Hall'a göre yaşam boyu sürekli gelir hipoteziyle rasyonel bekleyişlerin bileşimi tüketimin rassal yürüyüş biçiminde bir yol izleyeceğini içermektedir (Parasız, 2006: 102).

Yaşam boyu gelir ve sürekli gelir hipotezi beklenen gelir ile geçmiş gelirler arasında bir ilişki kurarken, rassal yürüyüş hipotezi gelecekteki beklenen geliri rasyonel

davranış çerçevesinde açıklamaktadır. Bu bağlamda tasarruf rassal yürüyüş hipotezi ekonomik karar vericilerin beklenen geliri doğru tahmin ettiklerini ve tasarruf kararlarını da bu doğrultuda kullandıklarını ifade etmektedir. Bu sebepten dolayı gelirden ani bir değişim olmadıkça ekonomik karar birimleri tasarruflarını değiştirmeyeceklerdir. Gelirdeki ani beklenmeyen değişim tasarrufların beklenmeyen bir değişikliğe uğraması sonucu tasarrufların rassal bir biçimde değişmesi anlamına gelmektedir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 7).

Rasyonel beklentiler hipotezinin tüketim teorisine uyarlanmış hali rassal yürüme hipotezidir. Rasyonel beklentiler hipotezine göre, geçmiş dönem verileriyle güncel bilgiler tüm iktisadi aktörler tarafından değerlendirildiği için tahmin hatası oluşmaz. Ancak iktisadi aktörler beklenmedik bir politika ile karşılaştıklarında tahmin hatası yaparlar. Uzun dönemde ise bu hatalarını fark edip, tahminlerini düzelterek gelecek için yeni bilgileri de tahminlerine dâhil ederler. Dolayısıyla aynı türden hatayı tekrarlamazlar (Bolat, 2018: 31-34).

Tüketimin rassal yürümesi modelinde, kişilerin sürekli geliri etkilediğini düşündükleri beklenmeyen/sürpriz olaylar olmadığı sürece tüketim düzeyi değişmez ancak gelirden birdenbire değişimler olur ve bireyler tüketim tercihlerini değiştirirler. Gelirdeki beklenmeyen değişimler tüketimi etkilemektedir. Buna karşılık sürekli geliri etkileyen beklenen olayların olması halinde, gelirden beklenen değişimler olur ve kişiler tüketim planlarını değiştirmezler gelirdeki beklenen değişimler tüketimi etkilemez (Ünsal, 2009: 438).

1.3. TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİNİN TERMİNOLOJİSİ

Makroekonomik teoride iktisadi karar alıcılardan birisi tüketicilerdir. “Bir ekonomide yeri doldurulamaz tek sermaye, ekonomik ajanlar arasındaki güvendir.” Tüketici davranışları hem karar alıcılar hem de ekonominin gelecekteki durumunun nasıl olacağını merak edenler için önem arz etmektedir. Tüketici davranışları pek çok unsur tarafından belirlenmektedir. Tüketici davranışlarını belirleyen gelir, faiz vb. unsurların dışında iki önemli unsur vardır. Bunlardan bir tanesi gelecekle ilgili beklentiler bir diğeri ise ekonomiye duyulan güven unsurudur. Tüketici güvenini ölçmek için güven endeksleri oluşturulmuştur (Özsağır, 2007: 55).

İçinde bulunduğumuz zamanda tüketici güven endeksi olarak adlandırılan bu endeks sosyal ve politik faktörlerin yanında GSMH, döviz kurları, sanayi üretimi ve enflasyon gibi birçok bileşenden etkilenebilen ve tüketicilerin geleceğe ilişkin beklentilerini gösteren bir ekonomik durumun göstergesidir. Bu durum tüketici davranışlarının düzenli olarak izlenmesini ve incelenmesini gerek ekonomi politikalarını belirleyenler gerekse ekonomik tahminde bulunanlar için önemli bir hale getirmektedir (Mermer, 2014: 1).

Tüketici davranışları, ekonomik karar vericiler ve gelecek dönem beklentileri hakkında gerekli bilgileri içeren ekonomik öngörüler sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. İyimser tüketici güveni, büyük masraflar yaratma arzusuna neden olup, borçlanma eğilimini artırabilir; karamsarlık ise tüketicilerin harcamalarını azaltmalarına, mali durumlarını gözden geçirmelerine neden olmaktadır. Tüketici anketleri, tüketici tutum ve beklentilerini düzenli olarak değerlendirir ve ekonomik eğilimleri için kullanılır. Anketler, tüketici beklentilerinin neden ortaya çıktığı ve bu değişikliklerin tüketici harcamalarını ve tasarruf kararlarını nasıl etkilediğini araştırmak üzere tasarlanmıştır. Ayrıca, bu anketler tüketici güvenini ölçmek için gerekli verileri sağlarlar (Oral, 2005: 2).

1.3.1. Tüketici Güven Endeksinin Tarihçesi

Kamu ve özel sektördeki karar alıcılar ve ekonomik analistler tüketici güveninin genel olarak “tüketici güveni” olarak adlandırılan tutumlarının ölçümleri ile ilgilenmektedirler. Tüketici güveni ölçümlerinin nedeni, tüketici harcamaları gibi ekonomik değişkenlerin seyri, finansal piyasa eğilimleri ve hatta seçimlerin sonucu gibi geleceğe ilişkin bilgileri ortaya çıkardığı algısından kaynaklanmaktadır (Bruestle ve Crain, 2015: 2430).

Bireyler, yaklaşan olayların olasılığının ve sonuçlarının değerlendirilmesine dayalı olarak gelecekteki koşullara ilişkin beklentiler oluştururlar. Olay olasılığının ve sonuçlarının değerlendirilmesine ek olarak, tüketiciler, beklenen olayın sonuçlarıyla başa çıkma ve uyum sağlama yeteneklerini değerlendirmektedirler. Böylelikle, tüketiciler “problem çözme ve çeşitli kaynaklardan gelen bilginin geleceğin en muhtemel ekonomik koşullarının anlamlı bir resimde birleştirilmesi” ile meşgul olurlar (Raaij, 1991: 407).

Michigan Üniversitesinde araştırmacı George Katona önderliğinde tüketici anketi çalışmaları başlatılmıştır. Tüketicilere yönelik anketler davranışsal ya da psikolojik ekonomi olarak belirlenen teorik bakış açısına dayandırılarak 1950 yıllarında geliştirilmeye başlanmıştır. Temel teori, ekonomik ilişkilerde insan faktörüne odaklanmaktadır. Geçmiş zamanlarda ekonominin durgunluğa girip girmediğine tüketicilerin konut ve taşıt harcamalarındaki değişiklikler karar vermiştir. Tüketici, toplam ekonominin gidişatını şekillendirmede baskın aktör haline gelmiştir (Curtin, 1982: 340).

Birçok iktisatçı, tüketici harcamalarının sadece mevcut gelirlere ve hane halkı servetine değil aynı zamanda tüketicilerin gelecekteki bireysel finansman durumuna ilişkin belirsizliğine de bağlı olduğuna inanmaktadır. Tüketici güven anketleri, tüketicilerin gelecekteki mali durumlarını belirleyen iş koşulları ve iş beklentileri ile ilgili tutumlarını değiştirerek yansıtmayı amaçlamaktadır. Tüketici güven anketlerinin geliştiricileri çeşitli faktörlerin tüketici güvenini etkileyebileceğini öne sürmektedirler. Ekonomik teori, güven azaldığında özellikle dayanıklı tüketim mallarına talebin azalacağını öne sürmektedirler. Ancak bu etkinin gerçekten var olup olmadığını ve ekonomik açıdan önem arz edip etmediğini test etmek için kanıtlara ihtiyaç vardır (Garner, 1991: 57-59).

Tüketici araştırmalarının potansiyeli uluslararası karşılaştırmalı verilerin mevcudiyeti ile artırılmıştır. 1970'lerin başından itibaren ABD'ye ek olarak 11 ülkede (Avustralya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Batı Almanya, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda ve Birleşik Krallık) tüketici davranışları ve beklentilerindeki değişiklikler düzenli olarak incelenmiştir. Her ülkede kullanılan anketler Michigan anketinde geliştirilen öğelerin uyarlanmış versiyonlarını içermektedir. Sonuçta her ülke için karşılaştırılabilir anket kalemlerine dayalı tüketici duyarlılığı endeksi oluşturulabilmektedir (Curtin, 1982: 350).

Güven Endeksi, tarihte iş döngüsünde önemli dönüm noktalarının iyi bir göstergesi olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, 1970 yılındaki durgunlukta, olaydan beş ay önce iş faaliyetlerinin hızındaki düşüşe işaret etmiştir ve daha sonra durgunluğun dip aşamasında dengelenmiştir. Bu durumda, endeks düşüşte bir öncü gösterge olmuştur. 1974 durgunluğunda ise, güven endeksi bir önceki yılın ilk aylarında sorunlara işaret

etmeye başlamıştır ve aynı zamanda iş koşullarında fiili geri dönüşten dört ay önce bir iyileşme olduğunu göstermiştir (Linden, 1982: 353).

Özellikle, resesyon ve canlanma dönemlerinde gözlenen sert dalgalanmalar güven göstergesindeki değişimi anlamada ve tahmin etmede önem arz etmektedir. Bu tarz dalgalanmalar ekonomik veya politik bir şokun etkisini anlamada faydalı olmaktadır. Canlanma ve resesyon gibi sert değişimlerin ortaya çıktığı dönemler tüketici güveninde yüksek oynaklığın ortaya çıktığı dönemlerdir. Tüketici güvenindeki yüksek salınımlar tüketim düzeyini anlamada oldukça faydalıdır. Örneğin, ABD’deki 1990-1991 durgunluk dönemi tüketici güvenindeki değişimden kaynaklı tüketim değişimini ifade eden önemli bir göstergedir (Dees ve Brinca, 2013: 2).

Geçmişte yaşanan bazı ekonomik olaylarda tüketici güven endeksi öncü bir gösterge olmuştur. Gerek 1970 yılında yaşanan durgunluk gerekse petrol krizi sonrası yaşanan 1974 yılında endeks mevcut sorunların olduğunu göstermiştir. 1950’lerden itibaren geliştirilen tüketici güven endeksi ise pek çok ülkede zaman içerisinde kullanılmaya başlanmıştır. Michigan Üniversitesi anket soruları ve Konferans Kurulu anket soruları temel alınarak yapılan araştırmalarda tüketici güveni ile hem makroekonomik değişkenlerle hem de hisse senetleri, dolar kuru gibi piyasa verileri ile arasındaki ilişki yakından incelenmiştir. Türkiye’de de 2003 yılından TCMB ve Türkiye İstatistik Kurumu’nun ortak çalışması sonucu tüketici güven endeksi oluşturulmaya başlanmıştır. 2004 yılından bu yana aylık veriler olarak yayınlanan endeks ekonomiyi yorumlamada araştırmacılara önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

1.3.2. Tüketici Güveninin Tanımı ve Önemi

İnsanların tüketici güven endekslerine dikkat etmelerinin başlıca nedeni ekonominin gücü ile ilgili erken sinyal verdiğini düşünmeleridir. Bunun nedenlerinden birisi ise tüketicilere yöneltilen soruların mevcut ekonomik koşullara verdikleri cevapların doğruları yansıtıyor olmasıdır. Bir diğer neden ise, tüketicilerin gelecekteki ekonomik faaliyetlere yanıtlar vermesiyle ilgili tahminler sağlanmasıdır. Tüketici güveni, birçok farklı bilgiye dayanan birçok kişinin tahminlerinin uygun bir özeti olarak hizmet eder. Bu tahminlerin ekonomik aktiviteyi tahmin etmede faydalı olduğu ölçüde, tüketici güven endeksleri ekonominin gücünün önemli bir göstergesi olacaktır (Piger, 2003). Tüketici güveninin seviyesi tüketici harcamalarını ve dolayısıyla ekonominin

gelecekteki seyrini güçlendirir ve seçim sonuçları, kamu politikası gibi çeşitli politik davranışları etkilemektedir (Boef ve Kellstedt, 2004: 633).

Güven ve ekonomik kararlar arasındaki bağlantı literatürde iki ana konuya odaklanmıştır. Bunlardan birincisi, teorik açıdan güvenin kavramsallaştırılmasına ve tüketim teorilerinin rolüne odaklanmıştır. İkincisi ise ampirik bir bakış açısı ile güven göstergelerinin ekonomik temellerle ilişkilendirilmesi olmuştur. Gelir, işsizlik, enflasyon veya tüketim gibi değişkenlerin şimdiki veya geçmiş değerleriyle açıklanıp açıklanamayacağı ve güven ilişkisinin ekonomik sonuçları öngörmede herhangi bir istatistiksel öneme sahip olup olmadığı araştırmaya değer bulunmuştur (Dees ve Brinca, 2013: 2).

Tüketici güveni ekonomik faaliyetteki değişiklikleri ölçmek için tasarlanan ve makroekonomik değerlendirmelerde ve tahminlerde yaygın olarak kullanılan bir göstergedir. Tüketici güven endeksi tüketici tutumlarının bir ölçüsüdür. Birinci olarak tüketici tutumları tüketicilerin kendi ve ekonominin mevcut ve beklenen koşullarını göz önüne alarak tüketim tahminlerini artırabilmektedir. Dolayısıyla, bu veriler gelecek tüketici harcamaları konusunda daha bilgilendirici olabilmektedir. İkincisi, tüketici tutumları, hane halklarının nadir şokların etkilerine yönelik tahminlerini de içerebilmektedir (Karagöz ve Aktaş, 2015: 31).

"Tüketici güveni konusu, psikolojik ekonomi disiplini açısından ele alınmaktadır. Bu disiplin kolu ilgili kavram açısından, hane halkı davranışlarının hem satın alma gücüne hem de satın alma yönündeki istekliliğe bağlı olduğunu ifade etmektedir" (Katona, 1968:19). Tüketicilerin satın alma gücü ve satın alma istekliliği ekonominin geleceğiyle ilgili ipucu veren iki önemli kavramdır. Satın alma gücü bireyin gelirin, sabit giderlerine vb. objektif koşullara bağlıdır. Satın alma isteği ise bireyin anlık psikolojik durumu, mevcut koşulda neye ihtiyaç duyup duymadığı gibi sübjektif koşullara bağlıdır (Roos, 2008: 388).

Tüketici güveni altı kıtadaki ülkeler tarafından yapılan pek çok sayıda anketle ölçülmektedir. Ortaya çıkan veriler ülkelerin ekonomik durumları hakkında tahmin aracı olarak ve çeşitli tüketici güven göstergelerinin oluşturulmasında kullanılmaktadır. Artan tüketici güven endeksi büyüyen bir ekonomiyi ve gelecekteki daha yüksek tüketimi ifade etmektedir. Güven endeksindeki azalma ise yavaşlayan ekonomik büyüme ve

düşük tüketimi ifade eder. Bu düzenin arkasında yatan temel fikir ise ekonomiye güvenin yüksek olduğu bir ortamda insanlar daha çok harcama yapmaktadırlar. Düşmekte olan güven endeksi ise ekonomik büyümenin yavaşlamasına bir işaret olarak algılanır (Micakova, 2015: 8-9).

Eski bir fikir olmasına rağmen son yıllarda dikkat çeken ekonominin genel durumu hakkında bireylerdeki yaygın olumlu veya olumsuz düşünceler, tüketici ve iş dünyasındaki güven için ekonomik dalgalanmaları anlamada merkezi bir rol oynamaktadır. Bu fikir teorik altyapıdan yoksun olmasına karşın sınırlı sayıda deney sonuçlarına göre başarılar elde etmiştir. Kısaca, fikir, toplu duyarlılığın toplu harcamaları belirlediği ve bunun da toplam çıktı ve istihdamı belirlediği yönündedir. Hükümetten gelen mali veya parasal şoklar, istikrarı toplamaya yönelik bir taahhüdün sinyalini verebilir; bu nedenle, duyarlılığı artırır, talebi teşvik eder ve ekonomik genişlemeye neden olur (Bachmann ve Sims, 2012: 238).

1.3.3. Güven Endeksleri

Ekonomik durum göstergelerinden biri olan güven endeksinin ekonomik karar birimlerinin gelecek hakkındaki beklentileri ve davranışları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Hane halkının tüketim kararlarının beklenti ve güvenini ölçmek için çeşitli endeksler geliştirilmiştir ve bu endeksler piyasalar tarafından da önemle takip edilmektedir. Tüketici beklentileri ve geleceğe yönelik davranışları finansal piyasalar açısından önem arz etmektedir (Köse ve Akkaya, 2016: 5).

Son yıllardan yaşanmış olan 2008 Küresel Krizi reel kesimin ve tüketicilerin ekonomik gelişmelere karşı tepkilerini ölçmeye yarayan güven endekslerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ekonomide üretici ve tüketiciler için bilhassa ekonominin gelecek tahminleri ile ilgilenenler için güven endeksleri önem arz etmektedir. Keynes, ekonomideki gelişmelere karşı duyarlılığı “uzun dönem beklentilerin durumu” ve “güven durumu” kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Keynes’in analizine göre üretici ve tüketicilerin ekonomik gelişmeler karşısındaki tepkileri iktisadi dalgalanmaları açıklamada başat rol üstlenmektedir. Ekonomiye güveninin azalması, tüketim harcamalarının ve istihdamın azalmasına neden olmaktadır (Arısoy, 2012: 305-306). Bu nedenle ekonomiye yön verenler açısından endeksleri doğru yorumlamak

önem arz etmektedir. Güven endeksleri kapsamında; ekonomik güven endeksi, tüketici güven endeksi, sektörel güven endeksleri hesaplanmaktadır.

1.3.3.1. Ekonomik Güven Endeksi

Tüketicilerin ve üreticilerin ekonominin genel görünümü hakkında beklentilerini, eğilimlerini ve değerlendirmelerini tanımlayan endeks ekonomik güven endeksidir. Endeks, tüketici güven endeksi (%20) ve mevsim etkilerinden arındırılmış reel kesim (imalat sanayi) (%40), hizmet (%30), perakende ticaret (%5) ve inşaat sektörleri (%5) güven endekslerinin alt endekslerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşmaktadır. Ekonomik güven endeksi 100 puan üzerinden değerlendirilmektedir. Endeksin değeri 100'ün üzerinde olduğunda ekonomik güvenin fazla olduğunu, 100'den küçük olması durumunda ise ortalama altı güveni göstermektedir (TÜİK, 2017).

Tablo 1.1: Ekonomik Güven Endeksi 2007-2018 Yılları Arası Değişimi

	Ocak	Şubat	Marta	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2007	112.6	110	110.3	111.5	106.1	109.5	110.8	113.6	112.2	109.3	108.6	110.1
2008	107.3	103.5	99.2	93.1	91.2	90.5	89.6	92.3	87.6	73.6	60.8	63.1
2009	65.2	68.7	71.1	85.2	94.5	96.3	96.9	95.9	94.9	94.3	93.4	95
2010	99.4	99.2	103.5	107.4	104.5	104.9	104.9	106.1	108.6	107.7	109.8	110.7
2011	116.5	114.5	113.2	113.1	113.2	114.5	112.8	108.7	112	107.2	108.4	108.4
2012	106.5	106.7	107.2	106	106.8	104.5	107.1	103.7	102.4	101.2	101	100.6
2013	102.4	104.7	105.2	104.4	105.4	104.6	103.8	104.5	102.2	105.3	104.9	102.8
2014	100	97.3	98.7	100.6	100.7	99.9	98.1	99.3	101.6	101.2	96.6	97.9
2015	99	99.5	95.7	97	97.3	95.8	96.4	95.6	90.5	93.5	102	100.3
2016	95.9	90.6	93.7	91.3	94.2	95	99	92.4	97.4	95.4	95.9	89.7
2017	86.3	91.9	96.4	99.8	100.8	99.3	103.7	106.4	103.4	101.8	100.2	97.9
2018	105.2	104	101.9	99.9	96.3	93.8	95.1	88.3	78.1	75.2	80.6	81.9

Kaynak: TÜİK

Ekonomik güven endeksinin değişimi yukarıda tablo 1'de verilmiştir. Endeks en yüksek değerini 2011 Ocak ayında (116,5), en düşük değerini ise 2008 Kasım ayında (60,4) almıştır. Endeksin en düşük değerini almasında 2008 küresel krizi etkili olmuştur. Ancak alınan önlemler, verilen teşviklerle ekonomide toparlanma sağlanmış ve 2010 yılından itibaren endeks kötümserliğini bırakmaya başlamıştır. 2016 Ekim-Aralık aylarında başlayan ve 2017 Ocak-Şubat aylarında devam eden döviz kurlarında

artış ise ihracat-ithalat dengesini değiştirerek ekonomik iyileşme beklentilerini olumsuz etkilemiştir. 2017 Nisan Anayasa Referandumunu sonrasında ülkedeki politik belirsizlik azaldığı için ekonomiye duyulan güven artmaya başlamıştır. Ancak yeni yılda döviz kurundaki ani artış, TL'nin değer kaybı ve enflasyon verileri sonrası ekonomiye duyulan güveni olumsuz etkilemiştir.

Ekonomik güven endeksini oluşturan, tüketici güven endeksi, reel kesim, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörlerine ait sektörel güven endeksleri aşağıda incelenmiştir. Çalışmanın ana amacını oluşturan tüketici güven endeksi ise daha detaylı anlatılmıştır.

1.3.3.2. Tüketici Güven Endeksi

Tüketici güven endeksleri ekonomik gelişmeleri takip etmek amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yakından izlenen bir göstergedir.

Tüketici güven endeksi Michigan Üniversitesi Tüketici Duyarlılığı endeksi ve The Conference Board tüketici güven endeksi olmak üzere iki tür olarak ortaya çıkmıştır. Bu endeksler politika yapıcılar, finansal analistler ve gazeteciler tarafından sıklıkla takip edilmektedir. Yaygın anlayışa göre tüketicilerin fikirleri ve beklentileri ekonomi ile doğrudan ilişkilidir. Pek çok sayıdaki çalışma tüketici tutumu ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin mevcut olduğunu ifade etmektedir (Bram ve Ludvigson, 1998: 59-60).

Michigan Üniversitesi tüketici duyarlılığı endeksi 1940'ların sonlarında yıllık olarak hesaplanmaya başlanmıştır. 1952 yılında çeyreklik, 1978 yılında ise aylık anketlere dönüştürülmüştür. The Conference Board tüketici güven endeksi ise, ilk defa 1967 yılında, iki ayda bir yürütülen mektup anketi şeklinde uygulanmaya başlanmıştır. Araştırma Haziran 1977 tarihinden itibaren ise aylık olarak yürütülmekte ve yayınlanmaktadır¹ (Bram ve Ludvigson, 1998: 60-61). Her bir ankette tüketici duyarlılığının farklı bir yönünü inceleyen 40 temel soru bulunmaktadır. Sorulan sorular ise, kişisel mali durum, iş koşulları ve satın alma durumu gibi 3 geniş alanı kapsamaktadır. Kişisel mali durum geçmiş ve beklenen değişmelerin genel değerlendirmeleri beklenen hane halkı gelirinin değişiminin yanı sıra beklenen reel gelir

¹ Söz konusu endekslerin anket ölçüm değerleri Ek 1'de verilmektedir.

değişimiyle de desteklenmektedir. Ekonomide iş koşullarına yönelik tutumlar yakın ve uzun vadeli bir bütün olarak detaylıca ölçülmektedir. Faiz, işsizlik ve enflasyon oranlarında beklenen değişikliklere ilişkin özel anket kalemleri, daha genel değerlendirmeleri desteklemektedir. Son olarak, katılımcılara dayanıklı tüketim malları, taşıt ve konut alımı için mevcut piyasa koşullarını değerlendirmeleri için çeşitli sorular sormaktadır (Curtin, 1982: 341-342).

The Conference Board tüketici güven endeksi, tüketici perspektifinden sağlıklı bir ABD ekonomisinin göstergesidir. 1967 yılından itibaren Konferans Kurulu, tüketici güvenini sürekli olarak incelemektedir. Kurulun endeksi iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, bir takım sorularla tüketicilerin mevcut durumları ve gelecek için beklentilerini değerlendirmeleri ile ilgilidir. Endeksin bir diğer bölümü ise özellikle otomobil, konut ve dayanıklı tüketim malları gibi büyük satın alım planlarını incelemektedir (Linden, 1982: 350). Endeks, tüketicilerin mevcut iş ve istihdam koşullarına ilişkin algılarına ve gelecek altı aylık iş koşulları, istihdam ve gelir beklentilerine dayanmaktadır. Tüketici güven endeksi ABD ekonomisinin öncü göstergelerinden biridir ve her ay yakından takip edilmektedir (The Conference Board, 2011).

Her iki endeksin yöntemlerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Michigan Endeksinde her ay 500 kişi aranarak bireylere anket yapılmaktadır. Bu kişilerin yarısı ayın başında aranırken diğer yarısı ayın ortasında aranmaktadır. The Conference Board endeksi ise 3500 kişiyle mail yoluyla yapılmaktadır. Bu endeks 2011 yılında anket uygulayıcısı olan TNS'i değiştirip Nielsen ile çalışmaya devam etmiştir (Özpınar ve Özman, 2017: 7-8).

Tüketici güven endeksi anketi adrese dayalı örneklem kullanmaktadır. Örneklem çerçevesi, ABD 'deki tüm hane halkını kapsayan evrensel alanı temsil eden, ABD posta hizmeti tarafından oluşturulan dosyalardan türetilmektedir. Tüketici güven anketi çerçevesi ABD hane halklarını güncel olarak kapsayabilmesi için aylık olarak yenilenmektedir.

Tüketici güven anketi her ay rastgele örneklemelerden bir olasılık örneğini hane halkı evreni çerçevesinden seçmektedir. Çerçeve, nüfus bölümlerinden coğrafik

olarak belirlenmekte böylece sistematik bir hane halkı örnekleme erişilmektedir. Bu örneklemler mail aracılığıyla postalanmaktadır.

Konferans Kurulu, tüketici güven endeksi için yaş, gelir ve nüfus bölümlerini içeren demografik kategorilerini ve nüfus coğrafyasının toplamlarını yayınlamaktadır. Tüketici Güven Anketinin adreslere gönderimi anketlerin hane halklarına her ayın ilk günü ulaşacak şekilde ayarlanmıştır. Tüketici Güven Endeksi beş anket sorusundan oluşmaktadır ve her bir sorunun cevabı için pozitif, negatif veya nötr olmak üzere üç seçenek bulunmaktadır. Her bir sorunun cevabı mevsimsel olarak yeniden düzenlenmektedir. Her soru için, 1985 yılına ait göreceli değer o soruya ilişkin endeks değeri açısından baz değer olarak kabul edilmektedir. Daha sonra endekslerin ortalamaları alınmaktadır (The Conference Board, 2011).

Her iki anketi karşılaştıracak olursak; Michigan Üniversitesi Araştırma Merkezi 1946 yılında tüketici anketi programını başlatmıştır. Anketi ilk olarak yıllık gerçekleştirmiştir, daha sonra ise 3 aylık olarak hazırlamıştır. 1980 yılından itibaren ise anket aylık olarak hazırlanmaktadır. Konferans Kurulu ise tüketici anketlerini 1967 yılından itibaren iki ayda bir hazırlamaya başlamıştır. 1977 Haziran ayından itibaren ise anketler aylık yapılmaktadır. Her iki organizasyonun da örneklem büyüklüğü ve iletişim prosedürleri oldukça farklıdır. Ancak her ikisi de her ay aynı metodolojiyi kullanmaktadırlar ve değişiklikleri aydan aya ölçmektedirler. Aralarındaki en önemli farklılardan biri ise, Michigan Anketi tüketicilerine sorularda “bir yıl öncesine göre” gibi zaman aralığı belirtirken, Konferans Kurulu “geçmiş veya geçmişe bakılmaksızın” iş koşulları ve istihdam fırsatlarını değerlendirmelerini istemektedir (Linden, 1982: 358-359).

Tüketici güven endeksi kapsamında daha az bilinen başka bir endeks ise Avrupa Birliği Tüketici Güven Endeksi'dir. Avrupa Ekonomik ve Mali İşler Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen komisyon 15 Kasım 1961 Tarihinde çalışmaya başlamıştır. Ortak uyumlaştırılmış araştırma programı kapsamında yürütülen “İş ve Tüketici Anketleri” Avrupa Birliği üyesi ülkeler, aday ülkeler ve Euro bölgesi kapsamındaki ülkelerin ekonomik gelişmelerinin izlenmesi, kısa vadeli tahminlerinin yapılması ve ekonomik araştırmalar için gerekli bilgileri sağlamaktadır. İlk anket 1962 yılında imalat sanayi üzerinde yapılmıştır. O zamandan bu yana programın kapsamı

geniştirilmiştir ve inşaat sektörüne, imalat sektöründeki yatırım planlarına, tüketicilere, perakende ticaretine, hizmet sektörüne ve 2007'den itibaren de finansal hizmetler sektöründe anketler yürütülmektedir (European Commission, 2016: 2-3).

Programın coğrafi kapsamı tüm üye ülkeleri ve aday ülkeleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Aday ülkelerin programa dâhil edilmesinin sebebi ise, ekonomik durumlarını izlemek ve karşılaştırılabilir veriler sağlamaktır. Anketler, bakanlıklar, istatistik ofisleri, merkez bankaları, araştırma enstitüleri, iş dernekleri veya özel şirketler gibi ortak kurumlar tarafından ulusal düzeyde ortak bir metodolojiye göre yürütülmektedir. Enstitüler teklif çağrısıyla Komisyon tarafından seçilir. Komisyon, faaliyetlerini, eylemlerin toplam maliyetinin en fazla % 50'si ile sınırlı olan eylem hibeleri ile desteklemektedir. Bu hibeler, uyumlaştırılmış metodolojinin benimsenmesiyle ilişkili maliyetleri karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. Ulusal kurumun belli bir anketi yapmak için açık bir ilgisinin olmadığı durumda ise komisyon seçilmiş kurumla hizmet sözleşmesi yaparak çalışmanın tüm masraflarını karşılar ve verilerin telif hakkına sahip olmaktadır (European Commission, 2016: 3-4).

Her bir anketin örneklem büyüklüğü, ülkelerin ekonomilerinin çeşitliliğine ve nüfus büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir. Anketler, AB genelinde her ay yaklaşık 135.000 firma ve 40.000'den fazla tüketici üzerinde yürütülmektedir. Bu anketlerden elde edilen cevaplar "bilanço" biçiminde toplanmaktadır. Bu bilançolar ise anketlere olumlu ve olumsuz yanıt verenlerin yüzde farkına göre oluşturulmaktadır. Komisyon, AB ve Euro bölgesi toplamlarını ulusal sonuçlar temelinde hesaplamaktadır ve bilançoları mevsimsel seriler olarak düzenlemektedir (European Commission, 2016: 3-4).

Türkiye'de ise Tüketici Güven Endeksleri, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile CNBC-e tarafından aylık olarak oluşturulup ve yayınlanan iki endeksten oluşmaktadır.

TCMB - TÜİK tüketici güven endeksi ortak çalışması 2003 yılında pilot bölgede uygulanmaya başlanmıştır. Her ay sistemli olarak hazırlanıp yayımlanması ise 2003 yılının sonuna rastlamaktadır (Mermer, 2014: 11).

TCMB – TÜİK aylık tüketici eğilim anketi ile

- Tüketicilerin kişisel mali durumları,

- Genel ekonomiye ilişkin mevcut durum değerlendirmeleri,
- Gelecek dönem beklentileri,
- Yakın gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Beklentiler ve eğilimler dört ana başlık altında ölçülmektedir. Bunlardan biri;

1. Kişisel Mali Durum: Tüketicinin,

- Geçen 12 aylık dönemde hanesine ait maddi durumu,
- Gelecek 12 aylık dönemde hanesine ait maddi durumu ile ilgili beklentisi,
- Hanesi için mali durum değerlendirmesi,
- Gelecek 3 aylık dönemde borç kullanma ihtimalini içermektedir.

2. Genel Ekonomi: Tüketicinin,

- Geçen 12 aylık dönemde genel ekonomik durumu ve gelecek 12 aylık dönemde Türkiye'nin genel ekonomik durumuna ilişkin beklentisi,
- Gelecek 12 aylık dönemde işsiz sayısı beklentisi,
- Mevcut koşulların dayanıklı tüketimi malları satın almak için ve tasarruf etmek için uygunluğu düşüncesi,
- Geçmiş yıl ve gelecek bir yıl için tüketici fiyatlarının değişimine ilişkin beklentisi,
- Gelecek 12 aylık dönemde ücretlerin değişimine ilişkin beklentisini içermektedir.

3. Harcama ve 4. Tasarruf Eğilimleri: Tüketicinin,

- Yarı dayanıklı ve dayanıklı tüketici mallarına ilişkin harcama yapma düşüncesi,
- Gelecek 12 aylık dönemde taşıt ve konut satın alma ihtimali,
- Gelecek 12 aylık dönem içerisinde tasarruf yapma ihtimalinden oluşmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası işbirliği kapsamında aylık olarak uygulanan Tüketici Eğilimi Anketi uygulaması bilgisayar destekli yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmaktadır. Bu anket ise her ayın başı ile ortasını kapsayan günlerde uygulanmaktadır ve ilgili ayın üçüncü haftasında açıklanmaktadır (www.tuik.gov.tr).

Ankete katılan hedef nüfus, gelir getiren kırsal ve kentsel alanlarda 15 yaş ve üzeri bir işte çalışan bireylerdir. Bu nedenle anket, bu kriterleri karşılayan hane halkı

işgücü anketinde örnek olarak istihdam edilen 15 yaş ve üzerindeki tüm bireyleri kapsamaktadır (Oral, 2005).

Tüketici güven endeksi 0 ile 200 Aralığında bir değer almaktadır. Endeksin 100'den büyük olması tüketici güveninde iyimser durum, 100'den küçük olması tüketici güveninde kötümser durum olduğunu göstermektedir (Tük Haber Bülteni).

CNBC-e tüketici eğilim endeksinin metodolojisi, Michigan Üniversitesi tüketici güven endeksine benzemektedir. Endeksin temel dönemi Ocak 2002 olarak belirlenmiştir ve bu dönemdeki endeksin değeri 100 olarak belirlenmiştir. Veri tabanı yaklaşık 15 bin Türk katılımcıyı içermektedir. Endeks tamamlanan 720 anket verilerinden derlenmiştir. Tamamlanan anketlerin dağılımı yedi kriteri içermektedir. Bu kriterler ise;

1. Katılımcıların yüzde 70'i Ankara, İstanbul ve İzmir'den seçilirken diğer yüzde 30'u diğer şehirlerden ve büyük ilçelerden seçilmiştir.
2. Katılımcıların yüzde 60'ı 36-55 yaş aralığında yüzde 40'ı ise 18-35 yaş aralığında olmak zorundadır.
3. Katılımcıların yarısı erkek yarısı da kadın olmak zorundadır.
4. Anketlerin yüzde 50'si yeni kayıtlardan oluşmaktadır.
5. Yeni kayıtların en az % 30'u bir önceki aya başarılı bir şekilde başvuran kişilere aittir.
6. Tamamlanan 720 anketin maksimum yüzde 20'si ek katılımcılardan oluşabilir ve bu katılımcılara gelecek ay tekrar çağrı yapılmaz.
7. Anketlerdeki yanlı cevap verme ihtimalini kaldırmak için katılımcılara ikiden fazla anket yapılmamaktadır.

Endeks aşağıdaki sorulardan oluşmaktadır:

1. Mevcut ekonomik durumunuzu öğrenmek istiyoruz. Geçen yıla oranla sizin ve ailenizin mevcut mali durumunuzu karşılaştırabilir misiniz?
2. Gelecek bir yıl içerisinde sizin ve ailenizin mali durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?
3. Türkiye ekonomisi ile ilgili şu anki beklentilerinizi bir önceki aya göre karşılaştırabilir misiniz?
4. Türk ekonomisinin durumu bir yılda ne olacak?

5. Mevcut dönemin TV, buzdolabı, mobilya, araç veya konut gibi dayanıklı tüketim mallarını satın almak için iyi bir zaman olduğunu düşünüyor musunuz?

Yanıt seçenekleri, İlk 4 soru için iyi, kötü, aynı ve fikrim yok iken 5. soru için iyi zaman, kötü zaman ve fikrim yok olarak cevaplanmaktadır (Çelik vd., 2010: 7-8).

1.3.3.3. Sektörel Güven Endeksleri

Ekonomik faaliyetleri ölçmenin ve piyasanın yönünü belirlemenin önemli göstergelerinden birisi GSYH reel büyümesidir. Bu gösterge 3 aylık dönemler sonucunda açıklanmaktadır. Bu gelişmenin yönünü ve boyutunu önceden tahmin edebilenler ise piyasada karar alırken üstünlük elde etmiş olurlar. Bu gelişmeleri takip edebilmek için ise bazı göstergelerin izlenmesi gerekmektedir. Bunlardan biri ise beklenti endeksleridir. Merkez Bankası aylık olarak, gelecek üç aya ilişkin beklentileri, yaptığı anketlere dayanarak yayımlar. Bu anketler ise önde gelen üreticilerin gelecek döneme ilişkin beklentilerini ortaya koymaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 293-295).

İşyeri eğilim istatistikleri kapsamında hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörlerine uygulanan aylık eğilim anketleri, 10 ve daha fazla çalışana sahip özel sektör girişim yöneticilerinin; girişimin mevcut duruma ilişkin değerlendirmelerini ve yakın gelecek için beklentilerini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Sektörlere göre Aylık İşyeri Eğilim Anketinde kapsanan konular:

- **Hizmet Sektörü Aylık Eğilim Anketi:** İş durumu, talep, çalışan sayısı, satış fiyatları, mevcut kaynaklarda değişiklik yapılmadan faaliyeti artırabilme kapasitesi, faaliyeti kısıtlayan faktörler ve sabit sermaye yatırımı gibi başlıkları içermektedir.
- **Perakende Ticaret Sektörü Aylık Eğilim Anketi:** iş hacmi, stok seviyesi, sipariş miktarı, çalışan sayısı, satış fiyatları, mevcut kaynaklarda değişiklik yapılmadan faaliyeti artırabilme durumu, sabit sermaye yatırımı içermektedir.
- **İnşaat Sektörü Aylık Eğilim Anketi:** inşaat faaliyeti, faaliyeti kısıtlayan faktörler, sipariş düzeyi, çalışan sayısı, satış fiyatları, mevcut kaynaklarda bir değişiklik yapılmadan faaliyeti artırabilme durumu ve sabit sermaye yatırımı ankete dâhil edilen başlıklar arasındadır.

Sektörel Güven Endeksleri 0-200 aralığında değer alabilmekte, endeksin 100'den büyük olması sektörün mevcut ve gelecek döneme ilişkin iyimserliğini, 100'den küçük olması ise kötümserliğini göstermektedir. Hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü aylık eğilim anketleri 2011 Mayıs ayından itibaren “Avrupa Birliği Uyumlaştırılmış İşyeri ve Tüketici Anketleri” ortak programı bünyesinde Avrupa Komisyonu ortak finansmanı ile yürütülmektedir (TÜİK, 2017).

1.3.4. Türkiye'de Tüketici Güven Endeksinin Gelişimi

Tüketici güvenini en fazla etkileyen unsurlar arasında bireyin ailesinin ve çevresinin gelir seviyesi ve iş olanaklarıyla ilgili beklentileri yer almaktadır. Bunların haricinde ise genel ekonomik durum, sosyal çevre, politik unsurlar ve terör gibi faktörlerden de tüketici güveni etkilenmektedir. Birey tüketim yaparken kendisini güvende hissederse, parasını ihtiyaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Parasının yetmediği durumlarda ise kredi kullanarak ihtiyaçlarını gidermektedir. Ancak birey güven duymuyorsa harcamalarını azaltmaktadır. Bu durum ise piyasada işlerin durma noktasına gelmesine sebep olmaktadır. Arz azalınca üretim yavaşlar ve yatırımlar ertelenir. Bu yüzden tüketici güvenini yansıtan tüketici güven endeksi önem arz etmektedir (Uras, 2016).

Türkiye’de 2004 yılından beri TÜİK tarafından tüketici güven endeksi yayınlanmaktadır. Bu endekse kaynak oluşturan tüketici eğilim anketi ise aylık olarak hesaplanmaktadır. Anket soruları, bireylerin harcama davranışlarının ve beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik, genel ekonomik duruma, iş bulma koşullarına ve kişisel mali durumlarına ilişkin eğilimlerin ve beklentilerin öğrenilmesi ve yakın gelecekte yapılacak harcamalarının saptanmasına yöneliktir.

Mevcut tüketici davranışları ekonomi yorumlayıcıları için önemli bir yere sahiptir. Çünkü tüketici güveni, tüketim harcamalarının beraberinde makroekonomik değişkenlerle de kuvvetli bir ilişki içindedir. Tüketim ve üretim yapan bireyler sosyolojik, psikolojik gibi faktörlerle birlikte döviz kuru, enflasyon ve işsizlik oranları gibi pek çok ekonomik faktörlerden de etkilenmektedir. Çalışmanın amacını oluşturan tüketici güven endeksinin mevcut görüntüsü aşağıda tabloda detaylıca incelenecektir.

Tablo 1.2: Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi Değişimi 2004-2018 Yılları

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2004	98.2	98.7	97.8	97.8	94	93.4	92.2	88	89.6	90.5	89.5	91.9
2005	92.2	92	88.8	87.1	87.1	85.8	86	84.2	82.3	84.8	86.3	86.2
2006	88.5	87.9	88.5	89	86.8	78.9	75.4	78.2	78.1	78.3	80.1	78.8
2007	78.6	79.5	79.2	80.4	81.7	80.9	82.3	85	83.9	83	79.3	80.7
2008	78.9	74.4	68.7	63	62.1	61.8	63.8	66.6	67.5	61	55.7	56.7
2009	58.3	60.8	61.6	67.5	70.1	72	69.1	68.1	68.7	67.2	65.2	65.6
2010	66	68.6	71.5	72.6	73.4	74.8	74.3	74.1	77.2	75.8	78.1	77.8
2011	78.1	80.3	80.2	80.2	79.6	83.2	81.6	78.5	80.5	76.5	77.8	78.8
2012	79	79.6	79.3	75.7	78.1	76.8	77	74.3	72.1	69.3	72.6	73.6
2013	75.8	76.7	74.9	75.6	77.5	76.2	78.5	77.2	72.1	75.5	77.5	75
2014	72.4	69.2	72.7	78.5	76	73.7	73.9	73.2	74	70.3	68.7	67.7
2015	67.7	68.1	64.4	65.4	64.3	66.4	64.7	62.4	58.5	62.8	77.1	73.6
2016	71.6	66.6	67	68.5	68.8	69.4	67	74.4	74.3	74	68.9	63.4
2017	66.9	65.7	67.8	71.3	72.8	70	71.3	71.1	68.7	67.3	65.2	65.1
2018	72.3	72.3	71.3	71.9	69.9	70.3	73.1	68.3	59.3	57.3	59.6	58.7

Kaynak: TÜİK

Tüketici güven endeksi en yüksek değerini 2004 yılı Şubat ayında (98,7) almıştır. 2001 krizi sonrası erken seçimle iktidar olan tek parti hükümeti ve sonrasında alınan ekonomik önlem paketleri neticesinde bireylerin güvenleri artma eğilimi göstermiştir.

Mevcut ekonomiyi güçlendirecek ekonomik politikalarının yer aldığı “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile pek çok reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu program, kamunun artan borç yükünün çevrilebilmesi için hem para hem maliye politikasının birlikte uygulanacağı önlemler içermektedir. Faiz dışı fazla verilerek borçlanma ihtiyacının minimuma indirilmesi ve reel faizlerin düşürülmesi amaçlanmıştır. Merkez Bankası ise bu süreçte kamu bankaları ve TMSF

bünyesindeki bankaların gecelik borçlanma ihtiyacının azaltılması yönünde açık piyasa işlemleri uygulamıştır (www.capital.com.tr, 2001).

IMF destekli güçlü ekonomiye geçiş programıyla, kamu maliyesi, özelleştirme, bankacılık ve para politikası alanlarında yapısal reformlar hedeflenmiştir. Merkez Bankasına istikrarlı bir büyümenin sağlanması, faiz ve döviz kurunda istikrarın sağlanması gibi yeni görev tanımları eklenmiştir. Kriz sonrası alınan önlemler sayesinde yapısal dönüşüm ve reform süreci hız kazanmıştır buna ek olarak yaşanan güven bunalımı ve istikrarsızlığı yok etmek amaçlanmıştır (Taşar, 2010: 80-82).

Tablo 2'ye bakıldığında alınan önlemlerin, siyasi istikrarın yansımaları sonucu tüketici güveninin 2004-2007 yılları arasında yüksek seyir ettiği görülmektedir. 2008 yılında ise tüketici güven endeksi Aralık ayında (56,7) en düşük değere ulaşmıştır. 2008 Aralık ayından 2010 Temmuz ayına kadar endeks genelde ortalama-altı seviyelerinde kalmıştır. Bunun nedeni ise 2008 Küresel Krizi olmuştur. Yaşanan küresel kriz sonrası tüketicilerin piyasalara olan güveni azalmıştır.

2008 yılının Eylül ayında önce ABD'de başlayan daha sonra bütün dünyaya etki eden krizin temel nedeni gayrimenkul kredileri olmuştur. Emlak kredilerinin sebep olduğu gibi görünen krizin ardındaki ana unsur ise bu kredilere dayanılarak yapılan işlemlerin yarattığı bir çeşit kredi krizidir. 2008 krizi büyük ölçüde marjinal alanlara, kişi ve kurumlara verilmiş mortgage kredilerle, büyük ölçekli türev ürünlerin oluşturduğu bir finansal krizdir. Krizden ise en çok gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. Sıcak paranın ülkelere çıkması sonucu büyümenin düşmesi, talebin gerilemesine yol açmıştır. Bunun sonucunda ise gelişmekte olan ülkelere dış ticaret gerilemiş ve ekonomi küçülmeye başlamıştır (Eğilmez, 2010: 66-69).

Türkiye'de diğer gelişmekte olan ülkeler gibi krizden etkilenmiştir. Küçülen ekonomi ve işsizliğin artması sonucu tüketim ve iktisadi faaliyetlerde daralmalar olmuştur. Krizin olumsuz etkilerini gidermek amacıyla politika yapıcılar tarafından 2008 yılının sonlarına doğru bir dizi önlemler alınmaya başlanmıştır.

Türkiye'de hızla yabancı paranın çıkışıyla birlikte, Türk Lirasının değerinde düşüşler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), krizin olumsuz etkilerini azaltmak için toplam talepte beklenen daralmayı sınırlandırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda temel politika aracı olarak faiz indirimine gitmiştir. Ayrıca Merkez

Bankası fonlama faizi ve zorunlu karşılık oranlarında da indirimlere gitmiştir. Yürürlüğe konulan bu politikalarla varılmak istenen hedef daralan kredi hacminde genişleme yaratmak, tüketim ve yatırımı canlandırmaktır (Yılmaz, 2010: 1-3).

Para politikalarının etkisinin yetersiz kalması sonucunda IMF küresel ekonomik krizden çıkmak için etkili yöntemin mali genişleme olduğunu yayınlamış ve bu doğrultuda G-20 kapsamındaki ülkeler 2009 yılının Nisan ayında yapılan zirvede ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için genişletici maliye politikası araçlarını kullanacakları konusunda anlaşmışlardır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 76-77). Bu kapsamda Türkiye’de de genişletici maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

2008 Küresel Krizin reel sektörü etkilemesi sonucunda özel kesim yatırım ve tüketiminde daralmalar meydana gelmiştir. Alınan tedbirlerin temel amacı talebi canlandırmak olmuştur. Bu kapsamda, işten çıkarılan bireylerin gelir durumunun iyileştirilmesine yönelik yeni iş alanları yaratılmaya çalışılmış ve özel sektörü desteklemek için ödenecek sigorta primlerinin bir kısmı Hazine tarafından karşılanmıştır. Gelirler politikası kapsamında, bireylerin harcanabilir gelirini artırmak amacıyla asgari geçim indirimi uygulanmıştır. Kurumlar vergisinde indirimle gidilmiştir. Türkiye’de yatırımları teşvik etmek amacıyla sektörel, bölgesel ve büyük projeler kapsamında vergi teşvikleri uygulanmıştır. Bunlara ilaveten, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) ve ihracatçı firmalara kredi ve garanti destekleri sağlanmıştır. 2008 yılının Kasım ayında Varlık Barışı uygulaması yürürlüğe girmiştir. Bu uygulama ile yurt dışındaki varlıkların yurda getirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca iç talebi canlandırmak amacıyla KDV ve ÖTV’de indirimler uygulanmıştır (Kaya ve Kaygısız, 2015: 180-184).

Kısa ve orta vadede tüketim kararlarını olumlu etkilemek amacıyla yapılan bu indirimler tablo 2’den de görüldüğü üzere tüketici güven endeksi üzerinde pozitif etkide bulunmuştur. 2010 yılının Haziran ayından başlayarak yükselen bir trend izleyen endeks 2014 yılının üçüncü çeyreğinde düşüş eğilimi göstermeye başlamıştır. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde koalisyon hükümeti çıkması sonucunda düşen güven eğilimi 1 Kasım’da alınan erken seçimle birlikte tekrar iktidara tek partinin gelmesiyle birlikte politik belirsizliğin azalması sonucu güven yeniden artmıştır.

2016 yılında yaşanan darbe girişimi, terör olayları gibi zorluklardan sonra ekonomi %3.2 oranında büyümüştür. Bu dönemde tüketici güven endeksi dalgalı bir seyir izlemiştir. 2017 yılının ilk dokuz ayında %11.1'lik büyüme sergilemiştir. Yükselen büyüme işsizlik oranını düşürmeye yardımcı oldu. Genç işsizlik %22.1'den %19'a gerilemiştir (TÜSİAD, 2018: 7-16).

Dolar kurundaki volatilité, TL'nin hızla değér kaybetmesi, açıklanan yüksek enflasyon oranları (Eylül enflasyon oranı tüfe %24.6, Üfe %46.4) gibi nedenlerle tüketici güven endeksinde de ciddi düşüşler yaşanmaya başlamıştır. 2018 yılının Eylül ayı tüketici güven endeksi bir önceki aya göre %8 baz puanlık birden düşüş göstermiştir. Ekim ayında da düşüş gösteren endeks Kasım ayında bir önceki aya göre yükseliş göstermiştir. Tablodan ve yaşanan ekonomik gelişmelerden görüldüğü üzere mevcut ekonomi ile ilgili olumlu-olumsuz haberler, büyümenin artması, istihdam verileri insanların güvenini yakından etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKASININ AMAÇLARI, ARAÇLARI, ETKİSİ VE TÜKETİCİ GÜVENİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

2.1. MALİYE POLİTİKASININ AMAÇLARI

1929 buhranına kadar geçen sürede iktisat ve maliye politikalarına hâkim olan klasik anlayış, devlet fonksiyonlarının sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Maliye politikasının ekonomik faaliyetleri etkilemede kullanılması gerektiği fikrinin temelleri Keynes ile ortaya atılmış ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği fikri 1929 krizi sonrası dünya ekonomilerinde önemli bir yer edinmiştir. Keynes, 1929 buhranının ortaya çıkardığı işsizlik ve yetersiz üretimin sebebinin yetersiz toplam talep olduğunu ve ekonominin her zaman tam istihdam denge düzeyinde bulunmadığını, ekonominin tam istihdam düzeyinin altında da dengede olabileceğini ileri sürmüştür. Maliye politikası, Büyük Buhran dönemi sonrası uygulama alanı bulmuş ve bu tarihten sonra araştırmacılar özellikle devletin sahip olduğu mali kurum ve araçlarını kullanmadaki etkinliği üzerinde çalışmalar yapmışlardır.

Maliye politikası; devletin sahip olduğu mali araçları; fiyat istikrarını, tam istihdamı, ekonomik büyüme ve gelişmeyi, adil bir servet/gelir dağılımını sağlamak ve konjonktürel dalgalardan arınmış istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla kullanılmasıdır. Devletin sahip olduğu mali araçlardan en etkilileri ise, kamu gelirleri ve kamu harcamalarıdır.

Keynesyen, maliye politikasına göre özellikle durgunluk döneminde kamu harcamalarının ekonomiyi canlandırmak ve toplam talebi artırmak için önemli bir araç olduğu ifade edilmektedir. Maliye politikası konusundaki ortak eleştiriler, dışlama etkisi, enflasyon ve gelecekteki yüksek vergi oranlarını temel düzeyde içermektedir. Ancak, maliye politikası ekonomik durgunluk dönemlerinde güveni yeniden tesis etmede önemli bir araç olarak kullanılabilir. Güven, tüketiciler ve yatırımcılar açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik iyileşme güven olmadan sağlanamamaktadır. Tüketiciler geleceğe dair umutluyorsa kişisel harcamalarını artıracaklardır ki bu harcamalar GSYH'nin temel bir bileşenidir.

“Maliye politikası” terimi ilk kez Edwin R.A. Seligman tarafından 19.yüzyılın başlarında Adolph Wagner'in hükümetlere gelir dağılımını bütçe kanalıyla düzenlemeleri gerektiği yönündeki fikrini eleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Kelimenin orijinali Latince'dir ve “para toplamada kullanılan sepet” anlamına gelen “fiscalis” sözcüğüne dayanmaktadır (Şen ve Kaya, 2015: 61).

Maliye politikası ekonomiyi etkilemek için hükümet harcamalarının ve vergilerin birlikte kullanılmasıdır. Devlet satın aldığı mal ve hizmetlere, transfer ödemelerine ya da topladığı vergilere maliye politikası üzerinden karar vermektedir. Maliye politikası tartışmaları ise genel olarak hükümet bütçesindeki değişikliklerin genel ekonomi üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Vergi ya da harcamalardaki değişiklikler maliye politikası olarak yorumlanabilse de, “maliye politikası” terimi genellikle toplam harcama ve vergi oranlarının genel ekonomi üzerindeki etkisini ve bunlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmaktadır (Weil, 2003).

Maliye politikası ülkenin tasarruf oranı vasıtasıyla uzun dönemde üretim düzeyini etkiler. Bireyler ve kurumlar tarafından yapılan tasarruflar ülkenin toplam tasarrufunu oluşturmaktadır. Düşük tasarruf düzeyi ülkede yapılacak yatırım miktarını azaltır ve borçlanmayı artırır. Bu da uzun vadede üretim kapasitesinin düşmesine sebep olmaktadır. Hükümetler genişletici maliye politikası uyguladıkları zaman, borç stoku artmakta vergi yükü değişmektedir. Üzerine vergi yükü düşen bireyler ise gelecekte ödeyecekleri vergi için tasarruf yoluna gitmektedirler. Ancak vergi indirimine gidilirse bireylerin toplam talebi artacaktır. Talep ve tasarruflara etkisi yanında maliye politikası teşvik aracılığıyla da ekonomiyi etkilemektedir. Gelir üzerine konulan vergi ise kişilerin daha çok çalışıp kazanma isteklerini azaltabilir (Pınar, 2012: 32-34).

Maliye politikasının özel kesim üzerindeki etkileri ise değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, kamu harcama seviyesinin özel tüketimin faydasını etkilemesidir. Buna örnek olarak devletin tatil beldesinde yeni bir yol yaptığı zaman tatil için yapılan özel tüketim harcamalarını artırabilir. Bir diğer etkileşim şekli, kamu harcamalarının özel sektörün toplam arzını etkilemesidir. Hükümet harcamaları özel sektörün marjinal üretim maliyetlerini azaltır ve toplam üretim artar. Kamu kesimi ile özel kesim arasındaki etkileşimlerden bir kısmı da vergiler yoluyla ortaya çıkmaktadır. Mevcut gelir, harcama ve emlak vergileri iktisadi bireylerin tüketim-yatırım ve tasarruf tercihlerini etkileyebilmektedir. Bu vergiler hane halkları ve firmaların kaynak tahsisinde yanlış kararlar vermesine sebep olmaktadır. Bu etkiler sonucunda bireyler çok az çalışabilir, çok az tasarruf yapabilir, ağır vergilendirmeye tabi olan mallardan çok az, vergisi az olan mallardan ise daha fazla satın almayı tercih edebilirler (Arslan, 2008: 454).

Gelir vergisi nedeniyle gelir durumunda azalma yaşayan bireyler bu durumu telafi etmek için öncekine göre daha az boş zaman, daha çok çalışma talebinde bulunabilir. Geliri azaldığı halde boş durmak yerine çalışmayı tercih etmesine gelir vergisinin “gelir etkisi” denilmektedir. Bunun aksine birey, vergi ödedikten sonra kalan gelirin çalışmaya değmeyeceğini düşünürse tercihini boş zamandan yana kullanacaktır. Yani çalışmanın yerine boş zamanı ikame edebilir. Bu duruma ise gelir vergisinin “ikame etkisi” denilmektedir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012: 21).

Vergi oranlarının düşürülmesi ile üretim artırılabilir. Kısa dönemde istikrarı sağlamak, uzun vadede üretimi artırmak için uygulanacak maliye politikasının ekonominin konjonktürüne ve halkın her kesimine uygun olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Pınar, 2012: 32-34).

Maliye politikasının literatürde genel olarak kabul görmüş amaçları şunlardır: ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, ekonomik istikrarın sağlanması, gelir ve servet dağılımında adalet. Bunlara ilaveten ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması, eğitim, sağlık, milli savunma gibi kamusal ve yarı kamusal malların sağlanması, nüfus planlamasının yapılması, çevresel tehdit oluşturacak uygulamaların vergilerle kontrol altına alınması gibi amaçları da yer almaktadır.

2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Kalkınmanın Sağlanması

Maliye politikasının dinamik amaçları arasında gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme, gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınma amaçları bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin amacı, mevcut büyüme oranını ekonomik enstrümanlarla beklenen büyüme oranına yaklaştırmaktır. Bu doğrultuda yatırımlar ve kamu bütçesi kullanılmaktadır. Ancak beklenen büyüme oranına yaklaşılrken parasal genişlemenin üzerine çıkılırsa enflasyon oluşabileceğinden bu denge bütçe kanalıyla ayarlanmaktadır (Önder vd., 2012: 19).

Maliye politikasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iş çevrimlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Toplam talebin yüksek olduğu dönemlerde genişleyici bir maliye politikasının yatırımlar ve özel tüketim üzerindeki oluşturacağı aşındırma etkisinden dolayı ekonominin bütünü üzerinde kısıtılı ve negatif etki yaratabilir. Ekonominin durgunluk dönemlerinde ise genişletici politika toplam talebi de

canlandıracağı için daha olumlu netice vermektedir. Bu bağlamda kamu harcama çarpanı mevcut ekonomik konjonktüre göre farklı değerler almaktadır. Sonuç olarak ekonomik büyümeye katkı vermek için oluşturulabilecek maliye politikaları bütçe ve borç dengesini bozup ülke risk primini olumsuz etkilememelidir (Özlale ve Yüksel, 2016: 6).

Bir ülkede kalkınmanın gerçekleştirilmesi için tasarrufların artırılması gerekmektedir. Vergi politikaları bu doğrultuda kullanılırsa, yatırımlar teşvik edilirse ve kalkınmayı olumlu etkileyecek yapısal reformlarla doğru adımlar atılırsa milli gelirde ve istihdam seviyesinde artış olacaktır. Ayrıca devlet borçlanma kanalıyla da ekonomide mevcut atıl kalan tasarrufları harekete geçirerek ekonomideki toplam yatırım hacmini artırır. Buna ekonomik kalkınma denilmektedir. Bu süreç devamlı ve doğru yönetilirse ekonomik kalkınma sürekli bir hal alacaktır (Türk, 1989: 20).

2.1.2. Ekonomik İstikrarın Sağlanması

Ekonomide istikrarın sağlanabilmesi için fiyat istikrarı ve tam istihdamın gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Fiyatlar düzeyinde meydana gelen dalgalanmaların önlenmesi fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükseldiği durum enflasyon olarak adlandırılırken, fiyatlar genel seviyesinin devamlı düştüğü durum deflasyon olarak tanımlanmaktadır. Fiyat istikrarının korunmasından kastedilen ise enflasyon ve deflasyonla mücadeledir. Günümüzde ise fiyatlar genel seviyesinde sürekli yükselmenin etkileri hissedilmektedir. Bu yüzden maliye politikasıyla fiyat istikrarının sağlanması ve korunması büyük ölçüde enflasyonla mücadele anlamına gelmektedir (Ataç, 2006: 37-38).

Tam istihdam ekonomide var olan bütün üretim faktörlerinin eksiksiz ve etkin kullanılmasını içermektedir. Başka bir ifadeyle atıl üretim faktörlerinin bulunmaması demektir. Emek, doğa, girişimci ve sermaye olan üretim faktörlerinin tam olarak kullanılması ülkedeki geniş anlamda tam istihdam durumunu tanımlamaktadır. Dar anlamda tam istihdam ise, üretim faktörlerinden yalnızca emeğin eksiksiz ve etkin kullanılmasıdır. Ancak bu ülkede hiç işsizlik olmayacak demek değildir. Tüm ekonomilerde %3 ile %5 arası işsizlik doğal işsizlik olarak ifade edilmektedir. Maliye politikası tam istihdamın sağlanması ve işsizlik oranlarının düşürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Devlet yürüttüğü maliye politikası araçları ile vergi politikaları, teşvikler,

kamu yatırımları ve KİT'ler vasıtasıyla tam istihdamın sağlanması ve işsizliğin giderilmesinde başat rol oynamaktadır. Birçok ekonomide de devletin en fazla işveren olduğu görülmektedir (Öztürk, 2014: 152-153).

Kamu ekonomisinin istikrar hedefi; üretim faktörünün işsizliğiyle baş etmek, fiyatlar seviyesini korumak, ödemeler dengesini sağlamak ve kabul edilebilir bir ekonomik büyüme oranını kapsamaktadır. Geniş bir özel sektörün ekonomiyi kolayca istikrarsızlığa götürebileceği büyük depresyon ile deneyimlenmiştir ve halkın hükümetin istikrar fonksiyonunun rolü üzerindeki düşüncesinin değişmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, tam istihdam ve fiyat düzeyi istikrarının sağlanması bir kamu sorumluluğu olarak düşünülmektedir (Şener, 1995: 237).

2.1.3. Gelir ve Servet Dağılımında Adaletin Sağlanması

Gelir dağılımında adaleti sağlama devletin ekstra fiskal amaçları arasında yer almaktadır. Devlet, vergi sistemi ve transferler yoluyla gelir dağılımını doğrudan etkileyerek ikincil gelir dağılımını gerçekleştirmektedir. Ayrıca sosyal hizmetlere yönelik alt yapı çalışmalarının iyileştirilmesine karşın kamu harcamaları ve bu harcamaların da finansmanı için kamu gelirlerini dağılımda adalet için yönlendirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergileme kanalıyla gelir, yüksek gelirli kesimden düşük gelirliye doğru yeniden dağıtılmaktadır. Yarı kamusal mal olarak adlandırılan eğitim ve sağlık gibi harcamalar aracılığıyla düşük gelire sahip bireylerin faydalanması amaçlanmaktadır (Hazman, 2011: 206-208).

Dengeli bir ekonomide sağlanan büyüme ile ulaşılan gelirin paylaşılması tüm ekonomiler için önemli bir problemdir. Gelir dağılımı işlevi piyasaya bırakıldığında toplumsal sıkıntılar baş göstermektedir. Bu yüzden toplumsal barışın ve huzurun göstergesi olan dağılım aynı zamanda adaletin de bir göstergesi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle dağılım adalet ve toplumsal huzurun sağlanması açısından doğrudan kamu müdahalesini gerektiren bir amaçtır (Öztürk, 2014: 30-31).

Gelir dağılımında köklü değişiklikler yapmanın en etkili yolu gelirin oluşum aşamasında müdahaledir ancak bu yöntem hükümetlere tepki oluşmasına neden olmaktadır. Bu yüzden devlet kamu gelirleri (vergiler), borçlanma ve kamu harcamaları

olan maliye politikası araçlarıyla gelir dağılımına müdahale etmektedir (Pehlivan, 2009: 32).

2.1.4. Diğer Amaçlar

Küreselleşmeyle birlikte ülkeler arası etkileşim daha çok artmaya başlamıştır. Bu yüzden bir ülkede yaşanan kriz ya da sorunlar diğer ülkelerin ekonomilerini etkilemektedir. Bir ülkenin dış dünya ile ekonomik ve ticari ilişkileri ödemeler bilançosu olarak tanımlanmaktadır. Maliye politikasının amaçları arasında ise ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması önem arz etmektedir. Cari işlemler, sermaye hareketleri, net hata noksan ve rezerv kalemleri ödemeler dengesini oluşturan unsurlardır. Ödemeler dengesi açık ya da fazla verebilir. Her iki durumda da ekonomide olumsuzluklar söz konusudur. Maliye politikasının buradaki rolü ise dengesizlikleri giderecek uygulamaları yürürlüğe koymaktır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2017: 28).

Kamusal ve yarı kamusal mal olarak adlandırılan milli savunma, adalet, eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmetlerin devlet tarafından sağlanması piyasaya nazaran daha az maliyetlidir. Devlet bu hizmetleri sağladığı takdirde ülkedeki tüm vatandaşların gelir düzeyi ne olursa olsun ve vatandaşlar nerede yaşarsa yaşasın bu mal ve hizmetlerden yararlanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin amacı kamusal ihtiyaçların sağlanmasıdır. Ayrıca devletin amaçlarından birisi de nüfus miktarı ve yapısını belirlemektir. Bilinçsizce ve hızla artan nüfus az gelişmiş ülkelerde işsizlik sorununa sebep olmaktadır. Ayrıca kişi başına gelir miktarı da azalmaktadır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde nüfus planlaması önem arz eden konulardan birisidir (Erdem vd., 2013: 421-422).

Maliye politikasının diğer amaçları arasında halkın sağlığını tehdit edecek çevresel sorunları vergilerle çözümlenmek, bazı bölgelerin kalkınmasını gerçekleştirmek amacıyla sektörel yapıyı düzenlemek ve bazı sektörlerde destekler sağlamak ve bununla birlikte bölgeler arası ekonomik yapıyı düzenlemek yer almaktadır (Bilici ve Bilici, 2015: 209). Bölgeler arası gelir dağılımının farklı olması nedeniyle devlet belirli bölgelerde yatırımları destekleyerek firma ve kuruluşlara vergi avantajları sağlamaktadır. Bu vesileyle bölgesel kalkınma gerçekleşir ve bölgeler arası gelişmişlik seviyelerinin farklılıkları ortadan kalkar (Edizdoğan vd., 2013: 512).

Tüketim toplumu olunan bugünlerde küreselleşmenin de etkisiyle yaşanan ekonomik krizler ülkeleri daha derinden etkilemektedir ve bireylerin tasarruflarını artırmak gerekli bir durum haline gelmektedir. Yeni yatırımların yapılabilmesi, yüksek teknolojili mal üretebilmek ve yaşam standartlarının artırılması için tasarruflara önem verilmesi gerekmektedir. Tasarrufların artması gerekli yatırımların yapılabilmesini sağladığından büyümenin ön koşullardan biri olmaktadır. Yeni yatırımlar yapabilmek için dışa bağımlılığın azaltılması ülkedeki tasarrufların artırılması ile mümkün olmaktadır. Sürdürülebilir büyümeye katkı sağlamak ve tasarruf açığını azaltarak yeni yatırımlar sayesinde istihdam alanları yaratmak maliye politikasının amaçları arasında yer almaktadır (Sancak ve Demirci, 2012: 160).

2.2. MALİYE POLİTİKASININ ARAÇLARI

Günümüzde mali araçları olan kamu gelirleri ve kamu giderleri aracılığıyla devlet ekonomi içerisinde önemli rol oynamakta, düzenleyici-geliştirici etkiler yapmaktadır. Devlet ekonomide dengeyi sağlamak ve korumak, ekonomik kalkınma ve büyümeyi gerçekleştirmek, istihdam seviyesini artırmak, gelir dağılımında adaleti sağlamak için vergiler, borçlanmalar ve harcamaları maliye politikası araçları olarak kullanılmaktadır (Akdoğan, 2009: 384). Kamu harcamalarının ve gelirlerinin maliye politikası aracı olarak kullanılabilmesi için ögelerin bağımsız değişken olmaları yani sadece devlet kararlarından etkilenmeleri, ekonomik olayları belirleyen diğer değişkenler tarafından etkilenmemeleri gerekmektedir (Ataç, 2006: 45).

Devlet, bütçe ya da mali politika aracılığıyla, kamu gelir ve harcamalarından da yararlanarak ekonominin geneli üzerinde pek çok etkiler oluşturmaktadır. Vergiler ve kamu harcamalarında yapılacak düzenlemelerle ekonomide denge sağlanarak, işsizlik azaltılabilmektedir. Bütçe fazlaları, bolluk dönemlerinde harcama düzeyini kısmak amacıyla, bütçe açıkları ise durgunluk dönemlerinde harcamaları artırmak amacıyla kullanılabilir. Vergileri artırıp azaltarak toplam talep düzeyleri ayarlanabilmektedir. Devlet, gelir ve harcamalarında değişiklik yapmak suretiyle, sosyal ve ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve ekonomik dengenin korunması gibi amaçlarını gerçekleştirmektedir (Akdoğan, 2009: 472-473).

Maliye politikası araçları genel olarak şunlardan oluşmaktadır: kamu gelirleri, kamu harcamaları ve borçlanmadır. Klasik araçlara ek olarak destekleme ve teşvik

politikaları da maliye politikası araçları olarak kullanılmaktadır. Tarımda, kalkınmada öncelikli bölgelerde yatırım yapanlara ve araştırma geliştirme projelerinde çeşitli sübvansiyonlar devlet tarafından sağlanmaktadır.

2.2.1. Kamu Gelirleri

Maliye politikasının hedeflerine ulaşmak için kullandığı değişkenlerinden birisi kamu gelirleridir. Kamu hizmetlerinin birçoğunun bedava olarak topluma sunulması bu hizmetlerin zorunlu ödemeler ile finansmanını gerekli kılmıştır. Yani devlet ihtiyaç duyduğu gelirin bir kısmını gerçek veya tüzel kişilerden yaptırım gücüne dayanarak almaktadır. Devletin harcamalarının finansmanı için aldığı vergi gelirleri, harçlar, resimler, şerefiyeler, zorunlu borçlar, parafiskal gelirler, para ve vergi cezaları daha çok devletin yaptırım gücüne dayanarak elde ettiği gelirlerdir. Egemenlik gücüne dayanmaksızın elde ettiği gelirler ise; emlak ve teşebbüs gelirleri, zorunlu olmayan borçlar ve gönüllü olarak alınan bağış ve yardımlardır (Susam, 2009: 50).

- **Vergi Gelirleri:** Devletin kamu giderlerini karşılamak ve ekonomiye müdahale etmek üzere özel ve tüzel kişilerden cebri, nihai ve karşılıksız olarak aldığı parasal yükümlülüklerdir (Aydın ve Çaşkurulu, 2013: 195). Vergiyi diğer kamu gelirlerinden ayırt eden en önemli özelliği karşılıksız oluşudur. Yani vergi ödeyenler yapmış oldukları ödemedan dolayı devletten bir mal veya hizmet talep edemezler. Devletin vergilerle finanse ederek üretmiş olduğu mal ve hizmetlerden herkes eşit ölçüde faydalanmaktadır. Bu yüzden vergi tüm kamu hizmetlerinin karşılığı olarak kabul edilmektedir (Pehlivan, 2008: 86).
- **Harçlar:** Bireylerin özel menfaatlerine yönelik olarak belirli bir kamu hizmetinden yararlanmaları karşılığında alınmaktadır. Yargı harçları, tapu ve noter harçları, pasaport harçları bu kapsamda ifade edilmektedir. Harçta ödenen tutar ile alınan hizmet arasında yakın ilişki vardır. Fakat harçlar her ne kadar kamu hizmeti üreten kamu kuruluşlarının sundukları hizmetlerden özel yararlanma karşılığı olarak alınsa da harçlar maliyetin tam karşılığını oluşturmamaktadır. Elde edilen fayda ödenen miktardan fazla veya az olabilmektedir. Ayrıca harçları vergilerden ayıran temel özellik, vergilerin bireylerin hizmetlerden yararlanma derecesine bakmadan herkesten eşit

miktarda alınmasına karşın harçların kamu hizmetlerinden yararlanmanın somut karşılığı olarak hizmetten yararlandıktan alınmasıdır (Erdem vd. 2013: 72).

- **Resim:** Bir iş ya da faaliyetin yapılmasına yetkili kuruluşlar tarafından izin verilmesi dolayısıyla yapılan bir ödemedir. Karşılığı olması nedeniyle vergiden farklı, harçlara benzer nitelik taşımaktadır. Uygulamada, ilgili belgelere basılı damga konulması, makbuz verilmesi ya da kesinti yapılması şeklinde alınmaktadır. Günümüzde gittikçe sadeleşmiş ve sadece mahalli idarelerin belediye gelirleri arasında yer almaktadır (Akdoğan, 2009: 106).
- **Parafiskal Gelirler:** Parafiskal gelir sosyo-ekonomik kamu müdahaleciliğinin yaygınlaşması sonucu artan kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla kurulan kamusal veya yarı kamusal nitelikli ekonomik, sosyal veya mesleki kurum ve kuruluşların hizmetlerinden faydalananlar veya üyelerinden bu kurumlarca zorunlu olarak tahsil edilen kamu gelirdir (Karakoç, 1985: 378).

Parafiskal gelir kanunilik ve zorunluluk ilkeleri bakımından vergiye benzemektedir. Ancak vergide karşılık olmamasına rağmen parafiskal gelirden karşılık vardır. İlgili kuruluşlar kendi üyelerinden temin ettikleri gelirleri yine kendi üyeleri için kullanmaktadırlar. Bu yüzden parafiskal gelirler bütçe tekniği açısından devlet bütçesini değil hangi kurum tarafından tahsil ediliyorsa o kurumun bütçesinde yer almaktadırlar (Ağcakaya ve Armağan, 2012: 102)

- **Şerefiyeler:** Kamu yatırımları dolayısıyla değeri artan gayrimenkul sahiplerinden alınan bir çeşit vergidir. Günümüzde “şerefiye” adlı kamu geliri bulunmamaktadır. Belediyeler tarafından yapılan yol, su ve kanalizasyon hizmetleri için “harcamalara katılma payı” adı altında gelir tahsil edilmektedir (Pehlivan, 2008: 87).

2.2.2. Kamu Harcamaları

Kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin üretilmesi için devletin yaptığı harcamalardır. Devlet hangi mal ve hizmetleri üreteceğine ve bunların ne kadar ve hangi kalitede üretilmesine karar vermektedir. Bu kararların uygulanması için yüklenmek durumunda kaldığı maliyete ise kamu harcamaları denilmektedir (Savaşan, 2013: 27). Dar anlamda kamu harcamaları, devlet bütçesi ile yapılan harcamalardır. Buna karşılık

geniş anlamda kamu harcaması, devlet bütçesi ile yapılan giderlere ek olarak bütçe sistemi dışında yer alan diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yaptığı giderler ve devletin istisna ve muaflık uygulamaları ile almaktan vazgeçtiği vergi gelirlerinden oluşmaktadır (Pehlivan, 2008: 67).

Kamu harcamaları bütçe kanalı ile kamu ekonomisinden yapılan ödemelerdir. Devletin çeşitli harcamaları, kamu kesiminin örgütlenmesine uygun bir şekilde kısmen merkezi devletçe kısmen yerel idarelerce kısmen de diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir (Susam, 2009: 48).

Kamu harcamaları belirli hedefler doğrultusunda çeşitli kriterlere göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaların amacı ise belirli bir konuyu açıklarken o sınıflandırmanın diğerlerine göre daha faydalı olmasıdır. Kamu harcamaları idari, fonksiyonel ve ekonomik olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Devlet harcamalarının doğurduğu etkilerin iktisadi analizine imkân veren ekonomik sınıflandırmaya bu çalışmada yer verilecektir (Uluatam, 2014: 236-238).

- **Cari Harcamalar:** Bu harcama türüne çoğunlukta tüketim giderleri de denilmektedir. Cari harcamaların faydaları kısa süre içinde görülmektedir. Nitelik olarak bu harcamalar; her yıl tekrar ederler, tüketime yöneliktirler ve tüketim dengesi ile ilişkilendirilmektedirler. Ülkelerin bütçeleri incelendiğinde cari giderler arasında en önemli pay devletin istihdam etmiş olduğu kişilere yönelik maaş ve ücret ödemeleridir. Ayrıca demirbaş alımları ısınma, kırtasiye ve aydınlatma giderleri de cari harcamalar arasında yer almaktadır (Erdem vd., 2013: 51). Eğitim, sağlık vb. harcamaların amacı nitelikli birey yetiştirebilmektir. Kalkınma carileri olarak adlandırılan bu harcamaların temel amacı gelecek nesillere yönelik olmaktadır. Kalkınmanın sadece maddi anlamda olmadığı, kalifiyeli birey yetiştirmenin uzun vadede kalkınmayı devamlı hale getireceği iktisat bilimi açısından önem arz etmektedir. Bu harcamalar maliyetli ve karşılığı yıllar sonra alınmaktadır ancak sürdürülebilir kalkınmaya katkılarından dolayı geri dönüşü olan yatırım araçlarıdır (Şahin ve Narı, 2014: 296-300).
- **Yatırım Harcamaları:** ülke ekonomisinin üretim potansiyelini doğrudan artırmaya yönelik ve faydası birden fazla yıla yayılan harcamalardır. Ulaştırma,

haberleşme, enerji alt yapı tesislerinin yapılması gibi harcamalar yatırım harcamalarına örnektir (Pehlivan, 2008: 76). Yatırım harcamaları GSMH'ye katkıda bulunurken kamu sektöründe sermaye birikimine de sebep olmaktadır. Dolayısıyla yatırım harcamaları ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır (Özbaran, 2004: 118).

Yatırımların en önemli özelliklerinden birisi de uzun dönemli bir politika aracı olmalarıdır. Uzun dönemli politika hedefleri arasında ise üretim kapasitesini genişletmek, gelir dağılımını düzenlemek ve yatırımları özendirmek yer almaktadır. Genellikle az gelişmiş ülkelerde yatırımlar devlet tarafından gerçekleştirilmektedir (Erdem vd.,2013: 425).

- **Transfer Harcamaları:** Milli gelirden bir değişiklik meydana getirmeyen ve yalnız satın alma gücünün bireyler ve gruplar arasında el değiştirmesine yol açan harcamalardır. Transfer harcaması yapıldığı dönemde üretime katkı oluşturmaz sadece bazı kaynakların devlet bütçesi kanalı ile kişi ve kurumlar arasında karşılıksız olarak el değiştirmesine sebep olmaktadır (Pehlivan, 2008: 76).

Transfer harcamaları şu başlıklar altında gruplanmaktadır: merkezi yönetim bütçesinden yerel yönetimlere aktarılan yardım ödenekleri, kamu borçlanması karşılığında ödenen faiz ödemeleri, emekli, dul ve yetim aylıkları, öğrencilere öğrenim gördükleri sürece verilen kredi veya burslar da sosyal güvenlik amaçlı transfer harcamaları grubuna örnek teşkil etmektedir. Ayrıca devlet tarafından KİT'lere (Kamu İktisadi Teşebbüsü) ve döner sermayeli kuruluşlara aktarılan ödenekler sermaye ödemeleri ve gelir transferi grubuna dâhildir (Eğilmez, 2016: 35). Transfer harcaması kavramı 20.yy'ın ortalarına doğru ortaya çıkmış ve özellikle tüm dünyada II. Dünya Savaşından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Transfer harcamaları toplumsal yapının korunması amacıyla yürütülen harcamalardır (Özen, 2003: 205). Transfer harcamaları, hükümetin yardım etmek istediği toplum kesimine yönelik yapmış olduğu sübvansiyonlardır. Devlet tarafından üreticilere verilen gübre desteği, çaya, fındığa, tütüne, şeker pancarına, buğdaya yapılan doğrudan gelir desteği ve öğrencilere verilen geri ödemesiz burslar transfer ödemeleri kapsamına girmektedir (Bocutoğlu, 2013: 180).

2.2.3. Kamu Borçlanması

Borçlanma, kamu harcamalarını karşılamak için kullanılan bir finansman aracı olup bununla birlikte devletin ekonomiye müdahalesini sağlayabilen bir maliye politikası aracıdır. Mali amaçlara ek olarak borçlanma, enflasyon ve deflasyonun önlenmesi, dış ticaret açığı ve bütçe açığının giderilmesi, gelir dağılımının düzenlenmesi, borçların çevrilebilmesi ve olağanüstü harcamaların finansmanı amacıyla da kullanılmaktadır (Çiçek vd., 2010: 141).

Devlet yürütmüş olduğu maliye politikası ile ekonomide istikrar, kalkınma, gelir, servet ve refah dağılımında denge gibi sosyal ve ekonomik amaçları ortaya koymak istemektedir. Devlet borçlanmaya başvurduğu zaman kendisine gelir sağlamakla birlikte, borç yükünde de azalma meydana gelmekte ve ayrıca ekonomik ve sosyal amaçları da gerçekleştirmektedir (Türk, 2005: 268-269).

Enflasyonist dönemde tüketimi kısmak amacıyla hükümet bireylere borçlanabilir. Mevcut faiz oranı yeterince yüksek ise bireyler de bugünkü tüketimlerini geleceğe bırakarak devlete borç verirler. Daralma dönemlerinde ise kişilere olan borçlar faizleriyle birlikte geri ödenerek toplam talep canlandırılmaktadır. Bu araçlardan her biri kullanılarak kişilerarası ve bölgelerarası gelir dağılımı yeniden düzenlenmektedir (Pınar, 2012: 41).

Devlet iç ve dış piyasalardan borçlanabilir. Devletin yurt içi piyasadaki borçlanmasına iç borçlanma denilmektedir. Devletin uluslararası piyasalardan ve uluslararası finans kuruluşlarından borçlanmasına ise dış borçlanma denilmektedir. Dış borçlanma sayesinde yurda kaynak girişi sağlanmaktadır bu da genişletici bir etki oluşturmaktadır. Devlet özel kişilerden borçlanır ise özel tüketim harcamalarının kısılmasına neden olurken, finans kurumlarından borçlanması da alternatif yatırım alanlarının dışlanmasına sebep olmaktadır (Edizdoğan vd., 2013: 515). Bununla birlikte ülkedeki tasarruf oranı yetersiz kaldığında ve yeni yatırımlar gerçekleştirilemediğinde dış borçlanma gerekli finansmanı sağlamaktadır. Bu vesileyle ekonomik kalkınma gerçekleştirilir. Ancak dışa bağımlılığın artması, ödemeler dengesinde açık meydana gelmesi, enflasyonun yükselmesi gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. İç ya da dış borçlanmanın faydalı olabilmesi için verimli alanlarda kullanılması gerekmektedir. Verimli kullanılmazsa borcun faiziyle birlikte ödenmesi halktan alınan vergiler yoluyla

yapılmaktadır. Borç ödemek için borçlanıldığı takdirde borçlanma bir gelir kaynağı olmamaktadır. Bu yüzden zorunlu durumlar hariç borçlanmaya başvurulmamalıdır çünkü borç miktarındaki artış uzun vadede vergi artışına sebep olmaktadır bu da halkın tepkisine neden olur (Öztürk, 2014: 167-168).

2.2.4. Destekleme Politika Araçları

Bu politika aracı kamu harcamalarının bir uzantısı niteliğindedir. Belirli ürünlerin desteklenmesi için yapılan sübvansiyon giderleri kapsamında bu ürünlerin üretimini çoğaltmak destekleme politikasının amacıdır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 131). Fiyat yükselmeleri ve düşmelerinin önlenmesi, üretici ve tüketicinin korunması gibi amaçlarla uzun vadede gelir dağılımının iyileştirilmesi hedeflenmektedir (Erdem vd., 2013: 425). Tarım sektörüne yönelik destekleme alımları; araştırma-geliştirme (AR-GE) ödenekleri ve KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) lere verilen hibe ve destek planları bu kapsamda değerlendirilmektedir.

20 Nisan 1990 yılında Resmi Gazetede Yayımlanan 3624 Sayılı Kanunla küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin oranını ve verimliliğini artırmak, rekabet güçlerini artırmak ve sanayide bütünleşmeyi ekonomik gelişmelere uygun bir biçimde gerçekleştirmek amacıyla, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı bir kamu kuruluşu olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) kurulmuştur (KOSGEB, 1990).

KOSGEB tarafından ekonomik kalkınma ve istihdam sorununun çözümünde başat rol oynayan girişimcinin desteklenmesi ve başarılı işletmelerin kurulmasını teşvik etmek amacıyla girişimcilik destekleri verilmektedir. Ayrıca AR-GE ve inovasyon destekleri, işletme geliştirme, büyüme ve uluslararasılaşma destekleri, KOBİ'lere kredi faiz desteği ve laboratuvar hizmetleri sağlanmaktadır (KOSGEB, 2018).

Tarım sektörü doğal koşullardan çok fazla etkilendiğinden ve bireyin hayatını devam ettirebilmesi açısından zaruri olmasından dolayı, diğer sektörlere nazaran daha farklı sorunlara sahiptir. Bu sorunlar ise arz ve talep katılığıdır. Zirai ürünlerin arz ve talep esneklikleri düşüktür bu da zirai ürünlerin fiyatlarında ve üreticilerin gelirlerinde dengesizliğe neden olmaktadır. Tarım sektöründeki bu problem Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin de temel problemidir. Nüfusun büyük bir kısmını ilgilendiren tarım

sektörüne devlet müdahalesi tartışmasız önem arz eden konulardan birisidir (Yapar, 2005: 27).

Tarım nüfusun beslenmesinde önem arz eden bir başlıktır. Ayrıca gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek, ülke ekonomisine katkısını artırmak, tarım sektöründeki politikaların etkinliğini artırmak gibi amaçlarla desteklenmektedir. Parasal destek anlamında en etkin olanı doğrudan gelir desteği (DGD)'dir (Ataseven, 2016: 55). Bu destek sisteminde amaç tarımsal desteğin dağılımındaki etkisizliklerin önlenmesi, ürünleri ellerinde kalan üreticilere alternatif ürünlere geçilmesi için imkân verilmesi ve destek politikasının amacının halka açıkça anlatılması yer almaktadır (Bor, 2005: 34). Ancak bu destek 2008 yılından itibaren ödenmemektedir. Doğrudan gelir desteği dışında kalan tarımsal destek araçlarından bazıları, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, çevre amaçlı tarım arazileri koruma programı destekleridir (Demirdöğen ve Olhan, 2014: 103).

2.2.5. Teşvik Politikası Araçları

Teşvik kelimesinin literatürde pek çok farklı şekilde tanımı yapılmıştır. Ekonomide ise genel olarak belirli malların ya da belirli sektörlerin daha hızlı gelişmesi için kamu tarafından sağlanan maddi ya da gayri maddi yardımlar ve özendirme olarak tanımlanmıştır (Candan ve Yurdadoğ, 2017: 156).

Vergi politikasının bir unsuru olarak yürütülmekte olan teşvik politikasında amaç seçilmiş malların ve sektörlerin ya da yüksek teknolojilerin desteklenmesi yoluyla üretimin kalitesini veya rekabet gücünün artırılmasını sağlamaktır (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 131). Aynı zamanda bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek ve yeni iş alanları oluşturmak diğer amaçları arasında yer almaktadır. En önemli amacı ise ülkenin refah seviyesinin yükseltilmesidir. Teşvikler sayesinde tüketiciler satın aldıkları mal ve hizmetin fiyatını mevcut fiyatından daha düşük fiyata satın alma imkânı elde ederken üreticiler ise devlet tarafından verilen yardımlar sayesinde gelirlerini artırmaktadırlar. Bu sayede sosyal refah artırılmış olmaktadır (Yavuz, 2010: 86-87).

Türkiye'de teşvikler pek çok şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar ise amaçlarına, araçlarına, hangi aşamada verildiğine ve kapsamına göre ayrılmaktadır. Yatırımları, üretimi ve istihdamı artırmak amaçlarına, maddi ve gayri maddi teşvikler

araçlarına göre, genel ve özel teşvikler ise kapsamına göre teşviklerin içeriğini oluşturmaktadır. En çok kullanılanı ise ekonomik faaliyetlere göre sınıflandırılan yatırım ve ihracat teşvikleridir. Türkiye’de teşviklerin önemli bir kısmı ise ihracat teşviklerinden oluşmaktadır (Takım ve Ersungur, 2018: 728).

Teşvikler pek çok şekilde politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları ise yatırım ya da istihdam teşviklerinde kullanılan vergi indirimleridir. Kalkınmada öncelikli bölgeler olan Güneydoğu Anadolu’ya açılan bir tesisin kurumlar vergisinden belirli oranda muaf tutulması ise bölgesel teşvik uygulamasına bir örnektir. Yüksek teknoloji gerektiren bir ürün yapan şirkete sağlanan indirim ise sektörel teşviğe örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda teşvikler hem yatırımları hem de yatırımlar sonucu daha az vergi alınmasına neden olduğu için kamu harcamalarını etkilemektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 131-132). Bununla birlikte Türkiye’de uygulanan teşvik araçları ise şu şekildedir;

- KDV İstisnası ve İadesi
- Sigorta Primi İşveren ve İşçi Hissesi Desteği
- Faiz Desteği
- Enerji Desteği
- Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi
- Gümrük Vergisi Muafiyeti
- Gelir Vergisi Stopajı Desteği olmak üzere mali ve fiziki desteklerdir (www.mevzuat.gov.tr).

Başarılı bir teşvik politikasının diğer politika araçları ile uyumlu bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Ayrıca teşvik politikası yürütülürken etkinlik-verimlilik analizinin yapılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi politikanın etkin uygulanmasını sağlamaktadır. Teşvikler verilirken bütçede fazla yük oluşturmaması göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlara ilaveten verilen teşvikler yüksek teknoloji içeren, AR-GE çalışmalarına değer veren, dünyadaki tüm gelişmeleri yakından izleyen ve ekonomiye hız kazandıracak orta ve uzun vadeli hedefler içeren politikalara önem verilmesi gerekmektedir (Candan ve Yurdadoğ, 2017: 173).

2.3. MALİYE POLİTİKASININ TEORİK ÇERÇEVED ETKİLİLİĞİ

Maliye politikalarının etkililiğine yönelik tartışmaların çıkış noktası 1929 yılında yaşanan Büyük Buhrana dayanmaktadır. Buhran döneminde yaşanan işsizlik sorununun çözümünde etkinsiz devlet anlayışı temeline dayanan Klasik anlayış yetersiz kalmıştır ve kamu müdahalesini savunan Keynesyen anlayış ön plana çıkmıştır. Keynesyen yaklaşımda Buhrandan etkilenen mevcut ekonominin durgunluktan çıkabilmesi için talep yönlü politikaların yürütülmesi ileri sürülmüştür. Keynesyen politikalar 1970’li yıllara kadar yoğun biçimde uygulanmıştır ancak 1970’lerde yaşanan ekonomik kriz devletin ekonomideki rolünü yeniden sorgulatmıştır ve mali politikaların Keynesyen olmayan etkileri ön plana çıkmıştır (Dökmen, 2011: 293). Hangi politikaların daha etkili olduğu ise bilim adamları ve politika yapımcıları tarafından yoğun olarak tartışılmıştır. Makroekonomik etkililik GSYH pastasının büyümesi olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede ise maliye politikasının etkili olup olmadığına dair genel bir kanı bulunmamaktadır. Her ekonominin koşullarına göre hükümetler kamu gelirlerinde ve kamu harcamalarında ayarlamalar yapmaktadır. Bu yüzden politikaların etkililiği ülkelerin uygulamaları neticesinde farklılık gösterebilmektedir (Akıncı ve Tuncer, 2018: 121)

Etkili bir maliye politikası 4 temel kriteri içinde barındırmaktadır. Bunlardan birincisi “zamanlılık”; maliye politikasının ekonomide etkin rol oynayabilmesi için zamanında devreye girmesi gerekmektedir. İkinci kriter olan “hedef odaklılık” ise iki yönden değerlendirilmektedir. İlki, vergi indirimleri, teşvikler ve diğer kamu harcamalarının kısa dönemde iktisadi faaliyette etkili olacak şekilde kullanılmasıdır. Diğeri ise uygulanacak politika enstrümanı belirlenirken durağanlaşan ekonomiden en çok etkilenen kesimlere öncelik verilmesidir. Üçüncü kriter ise maliye politikasının “konjonktürel duruma” göre ayarlanması yani mevcut şartlara göre geçici bir süre için etkili olmasını ifade etmektedir. Son kriter ise uygulanacak maliye politikasının bütçe üzerinde fazla yük oluşturmayacak şekilde “maliyetleri en aza indirecek” araçların seçilmesidir (Yılmaz ve Yeşil, 2017).

Maliye politikalarının etkililiği kapsamında yapılan analizler genellikle iki noktada toplanmaktadır. Birincisi, maliye politikalarının kullanılabilir gelir üzerinden özel tüketim ile üretim ve istihdamı aynı yönlü etkilemesine dayalı Keynesyen

analizlerdir. İkincisi ise bütçe açıkları ve borçlanmanın muhtemel etkileri karşısında maliye politikalarının etkisini belirleyen Ricardocu Denklik Teoremi ve genişletici mali daralma hipotezi gibi Keynesyen olmayan etkiler içeren yaklaşımlardır. Kamu ve özel kesimin birbiriyle rakip ya da tamamlayıcılık ilişkisi içinde olup olmadığının analiz edilmesi maliye politikasının etkisinin ve sınırlarının belirlenebilmesi açısından oldukça önemlidir (Durkaya, 2012: 119).

2.3.1. Maliye Politikasının Keynesyen Etkililiği

Devletin maliye politikası kanalı ile ekonomiye müdahalesi Keynesyen uygulamaların ortaya çıkmasıyla başlar. Klasik görüşün tersine Keynes, ekonominin yapısı itibarıyla istikrarsız olduğunu, ekonominin müdahale edilmeksizin tam istihdam düzeyine gelemeyeceğini, eksik istihdam dengesinin geçerli olduğunu, devletin maliye politikası enstrümanlarını kullanarak toplam talep eksikliğinden kaynaklanan işsizlik sorununa çözüm bulunabileceğini savunmuştur. Keynes, ekonominin durgunluk yaşadığı dönemlerde kamu harcamalarının artırılıp ekonominin canlandırılacağını, enflasyon dönemlerinde ise harcamaların kısılarak telafi edici maliye politikalarının uygulanması gerektiğini savunmaktadır (Takım, 2011: 158).

Modern iktisat politikasının içerisinde önemli bir yere sahip olan Keynesyen paradigma 1929 krizi sonrasında yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu paradigmanın en önemli özelliği talep yönlü politikaların uygulanmasına yönelik olmasıdır. Keynesyen paradigmaya göre, ücret ve fiyatları düşme yönünde esnek değildir ve tam istihdam dengesini piyasa mekanizması kendiliğinden sağlamamaktadır. Tam istihdamın piyasa dinamikleri tarafından sağlanamadığı pozisyonda, efektif talebi harekete geçirmeye yönelik mali politikaların uygulanması gerekmektedir (Erkam, 2010: 7-8).

Keynesyen yaklaşıma göre; ihtiyari maliye politikaları fiyat katılığı, aşırı kapasite ve likidite kısıtı olan haneler ve firmalar üzerinde cari gelir üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. İhtiyari mali politikaların etkisi IS-LM Modeli tarafından tanımlanmıştır. Standart IS-LM modeline göre, bir mali açığın ekonomik faaliyete etkisi, yatırımın ve para talebinin faiz oranına duyarlılığına bağlıdır. Yatırım ve para talebinin faiz oranına duyarlılığı ne kadar az olursa dışlama etkisi o kadar fazla olmaktadır. Açık ekonomilerde ise Mundell-Fleming Modeli döviz kuru tamamen esnek

ve sermaye hareketliliği durumunda maliye politikası etkisiz hale gelmektedir. Yüksek faiz oranı uygulandığında ülkeye sermaye girişlerine neden olabilmektedir. Sabit döviz kurunda ise, maliye politikası daha etkilidir. Esnek döviz kuru ve sermaye hareketliliğinin olduğu açık bir ekonomide, döviz kuru geçişleri yüksekse maliye politikası daha etkili olabilir. Bu durum fiyatların düşmesine neden olur ve faiz oranı kanalıyla dışlama etkisi kısıtlanır (Capet, 2004: 6-7).

Keynesyen açıklamalara göre, bütçe açığının azaltılması, örneğin harcama kesintilerinin uygulanması, toplam talebin ve ekonomik faaliyetin geçici olarak yavaşlamasına neden olacaktır. Neo-klasik yaklaşıma göre ise, bütçede kısıtlamaya gidilmesi ekonomik faaliyet üzerinde bir etki yaratmaz çünkü ekonominin belirleyicisi toplam arzdır. Keynesyen teoriye göre, vergilerin artması ya da kamusal transferlerin azalması gibi mali daralma sonucu, talep azalınca hane halkının harcanabilir geliri azalmaktadır bu da tüketimlerini olumsuz etkilemektedir (Afonso, 2001: 4).

Keynesyen anlayış; kamu harcamalarındaki bir artış veya vergilerdeki bir azalış olarak ortaya çıkan mali genişlemenin tüketilebilir geliri etkileyerek özel tüketim harcamaları ve toplam çıktıyı artıracığı hipotezi ile maliye politikalarının etkili olduğunu savunmuştur (Dökmen ve Vural, 2011: 119).

Resesyon döneminde Keynesyen politikaların telafi edici rol izlemesiyle tüketicilerin kullanılabilir gelirinde artış sağlanmaktadır. Bu durum tüketicilerin daha fazla satın alım gerçekleştirmelerine neden olacaktır. Daha fazla satın alım sayesinde ise iyileşen ekonomik veriler neticesinde tüketici güveninin artması olasıdır. Genişletici Keynesyen politikalarından özellikle çarpan mekanizması aracılığıyla ekonominin genelinde oluşturulacak refah artışı bireylerin genel güven seviyelerinin artmasına neden olabilir.

2.3.2. Maliye Politikasının Keynesyen Olmayan Etkililiği

Maliye politikasının Keynesyen olmayan etkisi, genişletici politikalara nazaran daraltıcı politikalara dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, daraltıcı maliye politikalarının özel tüketim harcamaları ile toplam çıktı üzerindeki artırıcı etkisine “Keynesyen olmayan etkiler” denilmektedir. Bu konu literatürde talep yönünden tüketim kanalıyla arz yönünden ise yatırımcıların davranışlarına bağlı olarak ortaya çıkan etkiler olarak

incelenmiştir (Dökmen ve Vural, 2011: 120). Tüketim kanalı, mali konsolidasyonun belirli koşullar altında saf beklenti etkisi, servet etkisi ve ikame etkilerinden dolayı özel tüketimi artırabileceği hipotezine dayanmaktadır. Yatırım kanalı ise başarılı bir mali konsolidasyonun özel yatırımlarda güçlü ve kalıcı bir artışa neden olacağı hipotezine dayanmaktadır (Carvalho, 2009: 13-15).

Kısıtlayıcı maliye politikası, gelecekteki bir vergi indirimi beklentisi içinde olan hane halkının tüketimini artıracakını dolayısıyla toplam çıktının artacağını hedeflemektedir. Geleneksel Keynesyen görüşün aksine “zenginlik etkisi” bir harcama kesintisi sonucunda tüketimde artış olduğunu açıklamaktadır. Bu açıklama “maliye politikasının beklenti görünümünü” temsil etmektedir. Maliye politikasının etkilerinin kalıcı olarak algılanması durumunda ise etkileri daha da güçlü olmaktadır. Ayrıca, pozitif servet etkisinin varlığı, borç/GSYH oranına bağlı olabilir ve ekonomik ajanlar bu oranın belirli bir yüksekliğe çıkması sonucunda vergilendirme tutarının da yukarı yönlü bir sıçrama gerçekleştireceğini beklemektedirler. Bu beklenen borç/GSYH oranından önce bir mali kısıtlamaya gidilirse vergi artışı olasılığı daha düşük olacaktır. Bu olumlu beklentiler ise hane halkı tüketimine pozitif bir zenginlik etkisi yaratmaktadır (Neycheva, 2007: 3-4).

Mali uyarıların doğrusal olmayan etkilerini açıklayan modeller iki grupta toplanmıştır. Birinci grup, özel sektör beklentilerinin hükümetin borçluluk oranından etkilendiğini açıklamaktadır. İkinci grupta ise, maliye politikasının doğrusal olmayan etkileri mali etkinin boyutuna ve istikrarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Maliye politikasındaki bütçe açığı veya bütçe fazlalığı gibi değişiklikler genişleme ya da daralma yaratabilir. Genellikle, bir mali uyumun ölçüsü, hükümet bütçe dengesi içindeki ihtiyari değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, mali düzenlemenin en sık kullanılan ölçüsü birincil bütçe dengesi, enflasyon veya reel faiz oranı değişkenleri gibi ekonomik faaliyetteki değişikliklerden kaynaklanan bütçe dengesi üzerindeki tüm etkilerin düzeltilmesine yardımcı olur. Bu yüzden araştırmacılar toplam açık değil faiz dışı bütçe açığına odaklanmaktadır (Khanfir, 2017: 2).

Giovazzi ve Pagano (1996) 19 OECD ülkesi için mali değişkenler ile özel tüketim arasındaki ilişkinin tek düze (doğrusal) olmadığını doğrusal olmayan (non-linear) bir ilişki söz konusu olduğunu ortaya koymuşlardır. Maliye politikasındaki

değişimler büyük ve kalıcı olduğunda maliye politikasından özel tüketime doğru ilişkinin olası olduğunu ve Keynesyen olmayan etkiyi barındırdığını ifade etmektedirler. Bununla birlikte, maliye politikasında küçük ve geçici etkilerin özel tüketim üzerinde Keynesyen etkiyi içeren sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Kamu tüketimindeki büyük oranlı azalmalar hane halklarının vergi yükünün kalıcı olarak düşeceğine inanmalarına neden olmakta ve sonrasında kalıcı gelir ve özel tüketim artışları görülmektedir. Bununla birlikte, hükümet harcamalarındaki küçük ve geçici azalmalar tüketim üzerinde herhangi bir etkiye sebep olmamaktadır. Benzer şekilde, vergi oranlarındaki küçük artışlar özel tüketimi azaltabilmekte, fakat vergilerdeki büyük oranlı artışlar paradoksal bir şekilde özel tüketimin artmasına neden olmaktadır. Yazarlar elde ettikleri bulguları transferler ve vergilerdeki artışların Keynesyen olmayan etkiye neden olduğu şeklinde genelleştirmektedir (Giavazzi ve Pagano, 1996: 67-70).

Literatürde maliye politikasının Keynesyen olmayan mali etkileri genel olarak; rasyonel beklentiler hipotezi, Ricardocu denklik hipotezi, genişletici mali daralma hipotezi ve monetarist maliye politikası başlıkları altında incelenmiş olup bu çalışmada da bu temel görüşler belirtilecektir.

2.3.2.1. Rasyonel Beklentiler Hipotezi

Beklentiler ekonomide önemli bir yere sahiptir. Rasyonel beklentiler teorisine göre, beklentilerin gerçekleşmeyi etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu kabul görmektedir. Beklentilerin olumsuz olduğu dönemlerde yatırım, üretim ve sonuçta büyüme gerilemektedir. Tersini durum, beklentilerin olumlu olduğu dönemlerde ise üretim ve yatırımda canlanma olmakta bu durumda büyümeyi olumlu etkilemektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 294).

Rasyonel beklentiler hipotezi; bilgi azdır ve ekonomik sistem genellikle bu bilgileri boşa kullanmamaktadır, beklentilerin oluşma şekli ekonomiyi tanımlayan sistemin yapısına bağlı olmaktadır ve kamu tahminlerinin ekonomik sistemin işleyişi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı gibi iddiaları ileri sürmektedir (Muth, 1961: 316-317).

Makroekonomik modellerin büyük bölümlerinin yapısal değişim testlerini başarısızlıkla sonuçlandığı yönündeki bulgularla tutarlı olması rasyonel beklentiler

hipotezlerini kullanabilmek için çeşitli nedenlerden birisidir. Ayrıca bu hipotezi kullanmak ekonometrik modellerin tahmin edilmesinde tanımlayıcı kısıtlamaların kaynağını oluşturmaktadır. Bir diğer neden ise ekonomistlerin, insanların kendi çıkarları doğrultusunda davrandığı düşüncesidir. Rasyonel beklentiler hipotezini benimsemenin başka bir nedeni, yüzleşmeyi zorlaştıran soruların değeridir. Rasyonel beklentiler altında politika analisti olarak, bir politika değişkeninde belirli bir hareketin önceden öngörüldüğü ya da öngörülmediği, iktisatta eski ve önemli bir ayırım olup olmadığı, ancak makroekonomik modellerle yapılan politikaların olağan değerlendirmelerinde hiçbir fark yaratmadığı belirtilmelidir (Sargent ve Wallace, 1976: 172-173).

Rasyonel beklentiler hipotezine göre, bir değişkeninin değerinde gelecekte meydana gelebilecek değişimler o değişkenin geçmişte almış olduğu değerinin bir tekrarı niteliğinde değildir. Örneğin, büyümenin gelecek yıl alacağı değer, geçen yılki değerine bakılarak anlaşılamaz. Karar birimleri tahmin edecekleri değişkenlerle ilgili bilgiyi kendileri toplayıp kendileri öngörmektedir. Bu yüzden elinde kendi faydasını maksimum yapacak bilgiye sahip olan birey, devletin uygulayabileceği politikaları önceden tahmin edeceği için, politikalar etkisiz hale gelmektedir. Bu nedenle önceden açıklanan bir devlet müdahalesi amacına ulaşamaz (Bocutoğlu, 2013: 12).

Beklentilerin rolü uzun zamandır genel olarak makroekonomik teorinin ve aslında ekonomik teorinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Rasyonel beklentilerin politika etkilerinin tartışmasının çoğu para politikasına odaklanmıştır. Maliye politikası ise iki malın bulunduğu modelde daha etkili hale gelmektedir. Bu durumda hükümet harcamalarının nispi fiyat üzerinde ve dolayısıyla çıktı üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. Rasyonel beklentiler hipotezinin en önemli katkısı, beklentileri gerçekten ileriye dönük bir biçimde şekillendirmekte, böylece ekonominin mevcut durumunu geleceğe yönelik beklentilere dayandırmaktadır (Turnovsky, 1984: 55,65-69).

Rasyonel beklentiler hipotezine göre bireyler bilgi sahibidirler. Uygulanacak para politikasının ne gibi sonuçlar doğuracağını önceden tahmin edebilmektedirler. Bu yüzden güveni artıracak para politikalarına karşı tüketiciler temkinli davranacaklardır ve politika sonucu güvende artma yaşanması muhtemel olmayacaktır. Ancak uygulanan maliye politikaları sonucunda tüketicilerde daha olumlu bir hava sezilenecektir.

Genişleme dönemindeki olumlu seyir bireylerde geleceğe yönelik pozitif beklenti oluşturacağından uygulanacak maliye politikaları sonucu tüketici güven endeksinin artması beklenmektedir. Ancak bu durum resesyon ve depresyon dönemleri için aynı etkiyi oluşturmayabilir.

2.3.2.2. Ricardocu Denklik Hipotezi

Ricardocu denklik kuramı, devletin iktisadi faaliyetlerinin, ekonominin ya da kişilerin iktisadi tercihleri üzerindeki etkisinin ölçülmesinde baz alınması gereken göstergenin reel kamu harcamaları olduğunu bu harcamaların finansman yönteminin ise önemli olmadığını açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, mevcut bir kamu harcamasının vergi yerine borçlanmayla finanse edilmesi sonucunda bireylerin tüketim kararları ve ekonominin sermaye birikiminde bir etki yapmayacağını iki finansman yönteminin de etkilerinin birbirine denk olacağı ifadesi Ricardocu Denklik Teoremi olarak adlandırılmaktadır (Yay, 1996: 1342).

Barro tarafından geliştirilen modifiye edilmiş Ricardocu analiz modeli, belirlenmiş hükümet harcamaları doğrultusunda mevcut vergilerdeki finanse edilmiş azalmanın daha yüksek vergi oranlarına yol açacağı gözlemine dayanmaktadır. Bu sonuç hükümetin bütçe kısıtlamasından kaynaklanmaktadır. Hükümet mevcut harcamalarının bugünkü değerini değiştirmedikçe verginin bugünkü değeri değişmez ve kamu borcu faiz veya daha yüksek oranda sonsuza kadar büyüyebilir. Hane halkının mal talebinin beklenen vergi değerine bağlı olduğu varsayıldığında, maliye politikası toplam tüketici talebini ancak beklenen bugünkü vergi değerini değiştirdiğinde etkileyebilmektedir. Önceki argüman ise mevcut vergi değeri değişmedikçe bugünkü vergilerin değerinin değişmeyeceği yönündedir. Bu nedenle mevcut vergilere yönelik bütçe açığının ikame edilmesi mallara olan toplam talep üzerinde bir etkiye sahip değildir. Bu bağlamda bütçe açıkları ve vergilendirmenin ekonomi üzerinde eş değer etkileri vardır ve buna Ricardian denklik teoremi denilmektedir (Barro, 1989: 38-39).

Ricardocu denklik teoremi para ve maliye politikalarının analizine yardımcı olan net servet etkisinin sağlam bir temele dayanmadığını ileri sürmektedir. Net servet etkisi, toplam tüketim fonksiyonunun toplam harcanabilir gelir ya da servet tarafından belirlendiğini ve kişilerin ellerinde tuttıkları devlet tarafından çıkarılmış olan tahvilleri servetlerinin bir parçası olarak görececeklerini ifade etmektedir. Net servet etkisi

varsayımı, mevcut kamu harcamasının vergiler yerine borçlanmayla karşılanması durumunda genişleyici maliye politikalarının toplam talep üzerinde pozitif etkiler gösterilmesinin temel dayanağını oluşturmaktadır (Yay, 1996: 1342).

Ricardocu denklik hipotezi varsayımı altında, genişletici politikaların oluşturabileceği olası borçlanma gelecek dönemde tüketicilere bir vergi yükü oluşturacaktır. Bu durum ekonomik birimlerin satın alma gücünü olumsuz etkileyeceği için tüketici güvenini de negatif etkilemesi muhtemeldir. Ancak net servet etkisi varsayımı altında borçlanma sonucu ellerinde var olan tahviller sayesinde tüketiciler kendilerini güvende hissedecektir ve harcanabilir gelirleri sayesinde toplam talep seviyesinde artış olacaktır. Bunun da tüketici güveni üzerinde olumlu etkiler yaratacağı beklenmektedir.

2.3.2.3. Genişletici Mali Daralma Hipotezi

Keynesyen anlayış, genişletici maliye politikası uygulamasının kısa dönemde toplam talepte ve ekonomide canlanmaya yol açacağını ileri sürmektedir. Keynes sonrası dönemde ise iktisatçılar toplam talebin bileşenleri üzerinde özellikle de tüketim harcamaları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Günümüzde Neoklasik yaklaşım olarak bilinen, daraltıcı maliye politikalarının genişletici etkileri üzerinde duran yaklaşım ekonomik büyümenin belirleyicisinin toplam arz olduğunu öne sürer. Daraltıcı maliye politikaları başta tüketim harcamaları olmak üzere ekonomiyi canlandırmaktadır (Erdoğan, 2007: 119).

Mali daralmanın Keynesyen olmayan etkilerini açıklayan modeller iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, Keynesyen olmayan kaynakları, özel ajanların hükümetin borç ödeme gücü hakkındaki kaygılarına bağlamaktadır. Mali daralmanın ardından hane halkları, kamu harcamaları ve kümülatif vergi yükleri konusunda aşırı kötümser beklentilerin olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bu durumda, bu beklentilerin düzeltilmesi, kamu harcamalarında mali düzenlemenin olumsuz etkisini dengeleyen özel harcamalarda artışa neden olmaktadır. Kamu borcunun yüksek ve artmaya devam ettiği durumlarda bireyler önceki nesiller tarafından biriktirilen borçların bir kısmının geri ödenmesiyle yükümlü olduklarını düşündükleri için mali daralma kaçınılmaz görünmektedir. Hane halklarının beklenmedik bir durum karşısında harcanabilir gelir üzerindeki etkileri Keynesyen olmayan etkilere yol açmaktadır. İkinci gruba göre ise,

Keynesyen olmayan etkiler mali dürtülerin tetiklediği olumlu arz şoklarından kaynaklandığını ifade etmektedirler. Ayrıca Keynesyen olmayan etkileri açıklayan ikinci gruba göre ise etkilerin ortaya çıkması mali daralmanın ölçütünden çok mali daralmanın bileşimine bağlı olmaktadır (Rzońca ve Cizkiewicz, 2005: 7-9).

Ekonomide özellikle mali daralmayla bağlantılı gelecekte bireylerin üzerindeki düşen vergi yükünün toplam talebi, tüketimi ve yatırımı artırmada kaldırma kuvveti etkisi yaptığı ayrıca üretim ve istihdamda da yükselmeye sebep olduğunu varsaymaktadır (Barry ve Devereux, 1995: 250).

Birçok Avrupa ülkesinde 1970'lerde yaşanan kriz yüzünden yüksek reel faiz oranları sonucu kamu borç stoku 1980'lerde etkisini gösterdi. Hükümetler bu soruna daraltıcı maliye politikası uygulanması gerektiği fikrini öne sürmüşlerdir. Bu kapsamda Danimarka (1983-1986) ve İrlanda (1987-1989) da uygulanan mali konsolidasyon politikaları sonucunda özel tüketim harcamalarında artış olmuş ve bu artış beraberinde ekonomik büyümeye neden olmuştur. Uygulamadaki bu farklılıklar maliye politikasının etkililiğine yönelik yeni görüşler ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Giavazzi ve Pagano, 1990: 75-77).

Genişletici mali daralma hipotezi, daraltıcı maliye politikalarının ekonomi üzerinde genişletici etkisi üzerinde durmaktadır. İncelenen çalışmalarda mali enstrümanların özel tüketim üzerindeki genişletici etkileri genel olarak beklentiler düzeyinde ele alınmıştır. Örneğin uygulanmakta olan mali politika karşısında ekonomik karar vericilerin davranışları ve olası sonuçları bireylerin beklentilerine bağlıdır. Bütçe açığını düşürmek için uygulanan politikaların ilk etapta ekonomiyi daraltacağı yönünde olmaktadır. Fakat bu politikanın gelecekte bireyler üzerinde vergi yükünü düşüreceğine yönelik beklentiler neticesinde özel tüketim ve yatırım harcamaları artabilir. Bu durum geleceğe yönelik beklentilerin maliye politikalarının etkinliği üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (Dökmen, 2011: 310).

Daraltıcı maliye politikası risk primi, faiz oranları, beklenen enflasyon ve emek arzı gibi kanallarla genişletici etkiler ortaya çıkarmaktadır. Hükümet harcamaları kısılrsa kamu borçlarının GSYH içerisindeki payı düşecektir. Bu durumda ülkenin güvenilirlik seviyesi artacaktır ve enflasyon risk primi ve borç yükümlülüklerinin geri

ödenmesi olan temerrüt riskini de düşürecektir. Böylelikle risk primlerin azalmasıyla özel talep seviyesi artacaktır (İlgün, 2010: 237).

Genişletici mali daralma hipotezine göre daraltıcı politikalar sonucu beklenmeyen vergi artışı sayesinde borç yönetimi olumlu etkilenecektir. Borçların azalması sonucunda kamu kesimi ihtiyaç duyduğundan daha az fon miktarı talep edecektir. Bu vesileyle kamu mali istikrar politikaları sonucunda gelecekte bireylerin harcanabilir geliri artacak ve tüketim kararları üzerinde genişletici etkiler doğuracaktır. Tüketimin belirleyeni olan tüketici güven endeksinin ise olumlu seyir izlemesi beklenmektedir.

2.3.2.4. Monetarist Maliye Politikası

Ekonomiye müdahaleyi savunan Keynesyen maliye politikasına karşı olan Milton Friedman, çalışmalarında üretim ve fiyatların belirlenmesinde en önemli göstergenin maliye politikası araçları olmadığını açıklamıştır. Friedman'a göre enflasyon, işsizlik, bütçe açıkları gibi temel iktisadi problemlerin temelinde para politikaları bulunmaktadır. Friedman'ın önderliğini yaptığı Monetarizm, üretim ve fiyatların belirlenmesinde temel faktörün “para” olduğunu savunan önemli iktisadi düşüncelerden biridir (Aktan, 2010: 169).

Enflasyonun sebebini para arzındaki genişlemelere bağlı olduğunu ekonomiye devlet müdahalesini gereksiz bulan monetarist görüş, makro iktisadi düşüncelerde Klasik değerlere geri dönüşün bir simgesi olmuştur. Ekonomide tam rekabet piyasalarının geçerli olduğunu varsayan görüş, %4 ile %6 oranında değişen doğal işsizlik haricinde ekonomide iş arayan herkesin iş bulabildiğini, piyasada fiyatlar ve ücretlerin yeteri kadar esnek olduğu müddetçe uzun dönemde kendi kendine dengeye gelebileceğini bu yüzden ekonomiye devletin müdahalesinin gereksiz olduğunu savunmaktadır (Bocutoğlu, 2013: 11).

Milton Friedman'ın önderliğinde ortaya çıkan görüş, Keynesyenlerin aksine maliye politikasını değil para politikasını savunmaktadır. Monetaristler, “para her şeydir” sloganı ile para politikasının önemine değinirken ekonominin yapısı gereği istikrarlı olduğu, olası dalgalanma durumlarında ise para politikasının çıktı düzeyini ve istihdamı etkileme gücü olduğuna inanmaktadırlar. Monetaristlere göre, maliye

politikaları ekonomiyi olumlu değil olumsuz etkileyecektir bu yüzden kamu harcamaları kısılmalı ve “denk bütçe” oluşturulmalıdır (Takım, 2011: 158).

Keynesyen-Parasalcı tartışması, Milton Friedman’ın da dâhil olmasıyla literatürde başka bir boyut kazanmıştır. Bu tartışma, parasalcıların genel ekonominin yapısıyla ilgili fikirleri, modern miktar teorisi ve sürekli gelir hipotezi gibi farklılıklardan dolayı diğer modelden ayırışıyordu. Modern miktar teorisi, para talebinin istikrarlı olduğunu ve parçalara ayrılarak ifade edilmesine karşı çıkmaktadır. Ayrıca yatırımların faiz oranına olan duyarlılığı yüksek kabul edildiği için dolaylı dışlama etkisini artırmaktadır. Bu yüzden parasal makro iktisat modelinde maliye politikalarının etkin olmadığı sonucuna varılmaktadır (Erkam, 2011: 106-107).

Monetarist görüş, Klasik iktisat görüşünün yeniden yorumlanması niteliğindedir. Yani ekonomiye müdahale edilmemesi gerektiğini savunur. Eğer piyasada bir problem oluşursa piyasanın uzun vadede kendiliğinden dengeye geleceğini öngörmektedir. Bu görüş olası kriz ya da olumsuz ekonomik durumlarında piyasaya para politikasıyla müdahale edilmesi gerektiğini böylelikle arzın dengeye ulaşacağı dolayısıyla da talep artışı yaşanacağını savunmaktadır. Ekonomiye güvenin artmasıyla birlikte tüketiciler satın alımlar gerçekleştirirler bu da tüketici güvenini olumlu yönde etkileyebilir. Aksi takdirde daraltıcı para politikaları uygulandığında amaç piyasadaki para arzını azaltmaktır. Genellikle enflasyonun yüksek çıktığı zamanlarda bu politikalar uygulanmaktadır. Bu politikanın amacı ise para arzını kısarak tüketicilerin taleplerini azaltmak ve onları tasarrufa yönlendirmektir. Bu durumda da tüketici güveninin azalması beklenmektedir.

2.4. MALİYE POLİTİKASI İLE TÜKETİCİ GÜVENİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Maliye politikası birçok farklı kanal aracılığıyla büyümeyi etkileyebilmektedir. Bu kanallar, makroekonomik (örneğin, bütçe açığının büyüme üzerindeki etkisi ile) ve mikro ekonomik (kaynak kullanımının verimliliği üzerindeki etkisi ile) olmaktadır. (Salim, 2012: 98-99). Düzenli büyüyen bir ekonomi, düşük bütçe açığı ve düşük enflasyon oranları bireylerin ekonomiye ve geleceğe olan güvenini artırdığı için, tüketicilerin tüketime daha çok pay ayırmasına neden olabilmektedir. Fakat tek başına tüketimin artması tüketicilerin güvenini de artırdığı anlamını taşıyamaz. Örneğin TÜİK tarafından hazırlanan ve çalışmamızda tüketici güveninin ölçümünde kullanılan tüketici

güven endeksi tüketicilerin kişisel mali durumuna, genel ekonomik değerlendirmelerine, harcama ve tasarruf eğilimlerine göre şekillenmektedir. Teorik perspektiften bakıldığında doğrudan tüketici güveni ile maliye politikası arasında bir ilişki kurgulanmamıştır. Bunun temel nedeni tüketici güveninin özellikle 2000’li yıllarda dünya ekonomilerinde öneminin giderek artmasıdır. Greenspan (2002)’in de ifade ettiği gibi tüketici güveni, yakın gelecekte ekonomik büyümenin kilit belirleyicisi olarak ele alınacaktır.

Genel olarak maliye politikalarının Keynesyen paradigma, rasyonel beklentiler hipotezi, Ricardocu denklik hipotezi ve genişletici mali daralma hipotezi etrafında tüketim üzerine olan etkileri incelenmiş ve bu değerlendirmelerden hareketle dolaylı olarak tüketici güvenine doğru imalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz gerek teorik gerek literatürde yer alan ampirik çalışmaların maliye politikasının tüketici harcamaları üzerine odaklanması kaçınılmazdır. Çünkü tüketim harcamaları Keynesyen milli gelir modelinin temel belirleyicilerinden biridir ve hükümetin ele alacağı genişletici veya daraltıcı politikalar en temel düzeyde çarpan mekanizması ile tüketici harcamalarının değişebilmesine neden olmaktadır.

Ampirik literatür detaylı bir şekilde çalışmanın üçüncü bölümünde yer alacak olup bu kısımda maliye politikası ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi en temel düzeyde ifade edebilmek adına şu çalışmalar örnek olarak verilebilir: Giavazzi ve Pagano (1996), Perotti (1999), Giavazzi vd. (2000), Giavazzi vd. (2005), Afonso (2006) ve Carmignani (2008) gibi araştırmacılar özel tüketimler üzerinde Keynesyen olmayan etkilerin bazı kanıtlarına ulaşırken, Heylen ve Everaert (2000), von Hagen vd. (2001), Hjelm (2002), van Aarle ve Garretsen (2003) ve Hogan (2004) gibi isimler ise Keynesyen görüşü destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Yapılan bu çalışmaların odak noktası özel tüketim harcamalarıdır. Tüketici güveni üzerine yapılan araştırmalarda çeşitli makroekonomik değişkenlerin ele alındığı görülmektedir (bk. ampirik literatür). Omohundro (2016)’nın çalışmasını ayrı tutacak olursak maliye politikası ile tüketici güveni arasında doğrudan ilişki kuran bir çalışma literatürde tespit edilememiştir. Bu kapsamda çalışmamızda maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisi Türkiye özelinde ortaya konarak bu konu üzerinde öncü olabilecek bir çalışma ortaya konabilecek ve aynı zamanda literatüre önemli bir katkı sağlanabilecektir.

Maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisi en temel düzeyde tüketim harcamaları özelinde ele alınmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi tüketici güveni sadece tüketim harcamaları ile ele alınabilecek kadar basit bir konsept değildir. Kişisel mali durum, genel ekonomik değerlendirmeler, harcama ve tasarruf eğilimleri bileşenleri ile oluşturulabilecek olan tüketici güveni maliye politikasının araçları ile de şekillenebilmektedir. Çalışmanın devamında maliye politikasının temel araçlarının tüketici güveni üzerindeki etkisine yönelik olarak ima geliştirmeleri yer almaktadır.

2.4.1. Kamu Gelirleri İle Tüketici Güveni Arasındaki İlişki

Kamu gelirleri arasında en önemli payı vergiler almaktadır. Politika yapıcılar ekonomik konjonktüre göre genelde vergi teşvikleri, vergi iadeleri veya vergi oranlarının düşürülmesi gibi uygulamalara gitmektedirler. Tüketiciler kararlarını mevcut gelirleri üzerinden yapacağı için hem kendi maddi durumları hem ülkedeki güven ortamı önem arz etmektedir. Güvenli ortam olursa bireyler harcama yaparlar dolayısıyla da ülkede yapılan harcama karşılığı olarak ekonomik faktörler olumlu etkilenir. Literatürde yapılan çalışmalar ise genelde vergi indirimlerinin kimlere yapıldığı ve bu indirimlerin geçici olup olmadığı ile ilgilidir. Gravelle (2009), düşük gelirli bireyler için vergi iadesi yerine vergi indirimleri yapılmasının daha çok etkili olacağını ifade etmektedir. Çünkü düşük gelirli bireyler kısıtlı bütçeye sahiptir. Durgunluk dönemlerinde ancak ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahiptirler. Eğer bir vergi indirimi yapılırsa, ihtiyaçları olan miktardan daha çok harcayacaklardır. Zengin insanlar ise düşük gelirlerinin aksine ekonominin durumu ne olursa olsun verilen indirimi harcamak yerine tasarruf etmektedirler. Bu yüzden en etkili vergi indirimi, özellikle düşük gelirli bireylere yönelik olan bir indirim olacaktır. Ayrıca kalıcı vergi kesintilerinin geçici kesintilere göre daha etkili olacağı saptanmıştır (Gravelle, 2002: 2).

Vergi indirimlerinin uygulanma süresi de harcamaların etkinliğini belirlemektedir. Vergi indirimlerinin genel süresi bireylerin harcama potansiyelinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Sürekli gelir teorisine göre, insanların tüketim modelleri sadece mevcut gelirlerini değil, gelecekteki beklenen gelirlerini de yansıtmaktadır. Bu yüzden gelirdeki kalıcı bir değişiklik tüketim üzerinde geçici bir değişiklikten daha büyük bir etkiye sebep olacaktır (Feldstein, 2009: 4).

Vergi değişikliklerine ve harcamalarına dayanan teorilerden biri, tüketicilerin ileriye dönük olmalarıdır. Tüketiciler vergilerin geçici değişimlerinden kalıcı olanları ayırmalarıyla birlikte vergi kanununun yürürlüğe girmesinden bile önce gelirleri üzerindeki etkisini öngörmektedir. Gelir vergisi yüksek gelir gruplarının harcamalarını oransal olarak daha fazla azaltır. Yüksek gelir gruplarının tasarruf eğilimi daha yüksek olduğu için tüketimlerini kısmadan vergilerini tasarruf ettikleri kısımdan öderler (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2012: 45).

Böylelikle, tüketiciler, bir vergi değişikliğinin yasalaşmasından hemen sonra veya değişimin ana hatları belirginleşmeye başladıktan sonra harcamalarını düzenlemeye başlayabilmektedirler. Bu değişiklik, vergi ödemelerini fiilen etkilemeden çok önce meydana gelebilecek gelişmelerdir. Gerçekten de eğer tüketiciler uzun vadeli düşünürlerse, vergi yükümlülüklerinin yasal yapısındaki değişiklikler harcama kararlarını vergi ödemelerinin zamanlamasından daha fazla etkileyecektir. Sonuç olarak, yıllık yükümlülüklerin yapısında, vergi sonrası kalıcı gelir üzerinde daha fazla bir etkiye sahip olması beklenmektedir (Steindel, 2001: 2-3).

Temel bir maliye politikası uygulaması kapsamında vergi indirimleri, teşvik vb. uygulamalar ile insanların kullanılabilir gelirleri artırılarak tüketimlerini artırması sağlanabilmektedir. Fakat bu uygulama tüketimlerin artması neticesinde tüketicilerin güveninin arttığına yönelik genel bir çıkarım yapılmasını sağlayamamaktadır. Bu değerlendirmeler Keynesyen ve Keynesyen olmayan etkiler bazında ele alınmıştır. Ekonomilerin kendine has koşullarına ve insanların beklentilerine bağlı olarak kamu gelirleri kullanılarak daraltıcı politikalar izlenmesi de tüketim harcamalarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Daraltıcı veya genişletici yönde izlenen politikalar net bir şekilde tüketim harcamalarını etkileyerek tüketici güvenini etkileyemeyecektir. Kamu gelirlerine yönelik birçok bileşen tüketici güvenini etkileyebilir. Örneğin vergilemenin temel ilkelerinin uygulama sahasında başarısı veya başarısızlığı, vergi sisteminin dolaylı/dolaysız vergiler üzerindeki ağırlığı, bireylerin vergi yüklerini değerlendirmesi, bütçe politikası açısından toplanan kamu gelirlerinin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine uyumu gibi faktörler tüketici güvenini etkileyebilecektir.

2.4.2. Kamu Harcamaları ile Tüketici Güveni Arasındaki İlişki

Kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin üretilmesi için devletin yapmış olduğu harcamalardır. Devlet hangi mal ve hizmetleri üreteceğine ve bunların ne kadar ve hangi kalitede üretilmesine karar vermektedir. Bu kararların uygulanması için üstlendiği maliyete ise kamu harcamaları denilmektedir (Savaşan, 2013: 27). Dar anlamda kamu harcamaları, devlet bütçesi tarafından yapılan harcamalardır. Buna karşılık geniş anlamda kamu harcaması, devlet bütçesi ile yapılan giderlere ek olarak bütçe sistemi dışında yer alan diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yaptığı giderler ve devletin istisna ve muaflik uygulamaları ile almaktan vazgeçtiği vergi gelirlerinden oluşmaktadır (Pehlivan, 2008: 67).

Kamu harcamaları bütçe kanalı ile kamu ekonomisinden yapılan ödemelerdir. Devletin çeşitli harcamaları, kamu kesiminin örgütlenmesine uygun bir şekilde kısmen merkezi devletçe kısmen yerel idarelerce kısmen de diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir (Susam, 2009: 48).

Kamu harcamalarının toplam ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi çeşitli düşünce okulları tarafından tartışılmıştır. Devlet harcamalarının özel tüketim üzerinde net bir etkisi olduğu sonucuna ulaşamamıştır. Ancak tüketim, GSYH ve toplam talebin önemli bileşenlerinden biri olduğu için, ekonominin durgunlukla karşı karşıya kalması durumunda toplam talebi artırmak için devlet harcamalarının özel tüketim üzerindeki etkisini anlamak çok önemlidir (Khan vd., 2015: 240).

Durgunluğun sonlanmasına iyi bir vergi politikası katkıda bulunabilirken kamu harcamaları daha etkin rol oynamaktadır. Kamu harcamalarının etkili olabilmesi için hızlı ve büyük miktarlarda yapılması gerekmektedir. Harcamaların ne kadar büyük olacağı ise zamana ve harcama biçimine göre değişiklik göstermektedir (Feldstein, 2009: 7).

Özellikle kamu harcamaları politikasının canlandırıcı etkileri ekonominin koşullarına bağlı olarak Keynesyen sonuçlar doğurabilmektedir. Ekonominin durgunluktan çıkmasını sağlayabilecek kamu harcamaları politikası, insanların gelirlerini dolayısıyla tüketimlerini de artırarak refah artışı meydana getirebilecektir. Refah seviyesinin artması da tüketicilerin güvenini olumlu yönde etkileyebilecektir. Fakat genişletici yönde uygulanan kamu harcamaları politikası her zaman için bu

sonucu veremeyecektir. Ricardocu denklik hipotezinde de ifade edildiği gibi kamu harcamalarının finansmanının borçlanma ile yapılması farklı sonuçlar oluşmasına neden olabilecektir. Farklı bir sonuç belirtmek açısından genişletici mali daralma hipotezi kamu harcamalarının azaltılması durumunda vergiler ve kamu harcamaları hakkındaki gelecek beklentilerini değiştirebileceği ve özel tüketimleri artırarak ekonomik genişlemeye neden olabileceğini ifade etmektedir. O halde kamu gelirlerinde olduğu gibi kamu harcamaları politikalarının da genişletici veya daraltıcı yönü tüketici harcamalarının artması veya azalması yönünde kesin bir etkiye sahip değildir. Bu noktada tüketici güveni açısından da benzer bir durum olduğu iması çıkarılabilir. Kamu harcamaları politikalarının genişletici veya daraltıcı yönü tek başına tüketici güveninin de azalması veya artmasını sağlayamaz. Siyasal iktidarın kamu harcamalarını ne derecede toplum tercihlerine uyumlu bir şekilde gerçekleştirdiği, kamu israfından uzak durulması, verimli harcamalar yapılması, diğer iktisadi aktörlerin davranışlarını olumsuz yönde etkilememesi gibi değerlendirmelere bağlı olarak yapılacak olan kamu harcamaları politikası tüketici güveni üzerinde olumlu algıların gelişmesine neden olabilecektir.

2.4.3. Borçlanma ve Bütçe Politikaları ile Tüketici Güveni Arasındaki İlişki

Borçlanma, kamu harcamalarını karşılamak için kullanılan bir finansman aracı olup aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesini sağlayabilen bir maliye politikası aracıdır. Mali amaçlara ek olarak borçlanma, dış ticaret açığı ve bütçe açığının giderilmesi, borçların çevrilebilmesi ve olağanüstü harcamaların finansmanı şeklinde de kullanılmaktadır (Çiçek vd., 2010: 141).

Enflasyonist dönemde tüketimi kıstak amacıyla hükümet bireylere borçlanabilir. Mevcut faiz oranı yeterince yüksek ise bireyler de bugünkü tüketimlerini geleceğe erteleyerek devlete borç verirler. Daralma dönemlerinde ise kişilere olan borçlar faizleriyle birlikte geri ödenerek toplam talep canlandırılmaktadır. Bu araçlardan her biri kullanılarak kişilerarası ve bölgelerarası gelir dağılımı yeniden düzenlenmektedir (Pınar, 2012: 41).

Mali açıkların özel tüketim üzerindeki etkisi tartışmalı konulardan birisidir. Teorik çerçevede 3 başlık altında toplanmıştır. Bu bağlamda, Keynesyen teoride bütçe açığındaki artış, harcanabilir geliri artırmaktadır ve çarpan etkisiyle özel tüketim

üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmaktadır (Keynes, 1936: 12). Neoklasiklere göre, Keynesyen önermenin kısa vadede geçerli olduğu ancak uzun vadede kaynakların tam istihdam edildiği bütçe açığından etkilenmediği görüşü önem arz etmektedir. Neoklasikler, hükümet harcamalarındaki artışın faiz oranlarındaki yükseliş nedeniyle özel harcamaları azalttığını savunmaktadırlar (Kormendi, 1983: 995-998). Ricardocu denklik yaklaşımı ise bütçe açıklarının özel tüketimden etkilenmediğini desteklemektedir. Bütçe açığının kısa vadede özel tüketim üzerinde önemli bir etkisi bulunmamakta ve kısa vadede özel talebin canlandırılmasında maliye politikasının o kadar güçlü olmadığını göstermektedir. Bugün ise genel kanı, bütçe açığının ekonomi için kötü olmasıdır. Bu düşünce, gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli istikrar ve orta vadeli uyum programlarının temel taşlarından biri olan bütçe açıklarının büyüklüğünün azaltılmasını sağlamıştır (Keho, 2016: 189).

Devlet borçlanma araçlarının ihraç edilmesiyle finanse edilen cari dönem vergi indirimi, vergi tahsilatının zamanlamasını cari dönemden geleceğe kaydırmaktadır. Kamu borcunun ima ettiği gelecekteki vergiler, özel sektör tarafından tam olarak algılanmaz ve indirilmezse, özel sektör tüketimini artıran ve dolayısıyla da sermaye birikimini ve büyümeyi azaltan bir “net refah etkisi” olacaktır. Devlet harcamalarının faydaları göz ardı edilirse, bireysel harcanabilir gelirdeki düşüşe bağlı olarak özel sektör tüketimi azalacaktır. Devlet harcamalarının, gelecekteki özel tüketim malları için ikame olarak algılanabilecek gelecekteki mal ve hizmetleri veren yatırım tipi mallar üzerinde olduğu ölçüde, özel sektör tüketiminde nispeten daha küçük bir azalma olacaktır. Cari dönem vergilerinin tam olarak algılandığı varsayılmakta, ancak mevcut dönemdeki hükümet harcamalarının örtülü olarak özel sektör tarafından tamamen göz ardı edildiği farz edilmektedir. Ayrıca sabit bireysel harcanabilir gelir göz önünde bulundurulursa, özel sektörün gelir ve vergilendirme değerlendirmesinde ileriye dönük olduğu varsayılmaktadır (Kormendi, 1983: 994).

Bütçeleme, farklı harcama kategorileri oluşturmayı, ilgili mali dönem için para ayırmayı ve bu sınırlar boyunca harcamaları izlemeyi içermektedir. Ayrıca tüketicilerin malların satın alınabilirliğini değerlendirmelerine ve farklı kategoriler arasında masrafları tahsis etmelerine olanak tanımaktadır. Bütçeleme, tüketicilerin harcanabilir gelirlerine ilişkin tahminlerini içermektedir. Bütçelerin tüketici harcamaları üzerinde doğrudan ve önemli bir etkisi vardır. Herhangi bir bütçe oluşturma görevi için,

tüketiciler ertesi gün, gelecek ay veya gelecek yıl gibi birkaç farklı geçici çerçeveyi kullanabilmektedirler. Araştırmalar, insanların bir ay gibi kısa aralıkların uzunluğunu abarttıklarını ve bir yıl gibi uzun aralıkların uzunluğunu küçümsediklerini göstermiştir. Gelecek yıl için bütçe tahminleri, bir sonraki ayın ortak bir aylık esasa göre bir araya getirildiği karşılaştırılabilir bütçe tahminlerinden önemli ölçüde daha yüksektir. Tüketicilerin varsayılan eğilimi, gelecek ay ve gelecek yıl çerçeveleri için bütçelerini küçümsemektir. Gelecek yıl için bütçeler, kayıtlara geçen harcamalara daha yakındır çünkü tüketiciler bu bütçeleri tahmin ederken daha az güven duyar ve dolayısıyla bunları yukarı doğru ayarlar. Bu nedenle, bütçe tahmin süreci, başlangıç tahminlerinin çok düşük olduğu bir bağlama ve ayarlama mekanizmasını gerektirmektedir ve yukarı yönlü düzeltme miktarı, güven derecesine ve bilişsel kaynakların kullanılabilirliğine bağlıdır (Ülkümen vd., 2008: 245-253).

Bütçe açıklarının oluşumu borçlanma ve borç yönetimi politikasının gelişimini hızlandırmaktadır. Bütçe açıkları arttığı takdirde ekonomiler bu açığın finansmanında borçlanmaya başvurabilecekler ve ekonomide çeşitli etkiler oluşabilecektir. Bunun yanında geçmiş dönemlerden gelen borç yükünün getirdiği etkiler ve bu yükün azaltılması için uygulanacak borç yönetimi politikaları da ekonomide farklı etkilerin oluşmasına neden olabilecektir. Nasıl ki kamu gelirleri ve kamu harcamaları politikalarında Keynesyen ve Keynesyen olmayan etkiler var ise maliye politikasının diğer araçları olan bütçe ve borçlanmada da bu etkiler bulunmaktadır. Bütçe açıkları ile borçlanma politikaları organik bir bağa sahiptir. Eğer hükümetler yapacakları canlandırıcı politikalar ile bütçe açıklarına neden oluyorsa bu durum beraberinde borçlanmayı da getirecektir. Ayrıca hükümetler yapacakları kamu harcamalarının finansmanın borçlanma ile de yapabilmektedirler.

Yukarıda ifade edilen bu politika yapılanmaları kuşkusuz tüketicilerin güveni üzerinde etkilere sahiptir. Örneğin borç yükünün sürekli artması tüketicilerin güvenini zedelemekte olup bu durum geleceğe yönelik beklentileri de etkileyerek ekonomide yaşanabilecek olan olumsuzlukların gelişiminde çığ etkisi yaratabilecektir. Tüketicilerin güveni açısından temel beklenti borç yükünün azalması ve aynı zamanda durgunluk dönemi dışındaki zamanlarda bütçe açıklarının azaltılması yönündedir. Eğer borç yükünün azaltılması ve bütçe açıklarıyla mücadele yönünde politikalar izlenirse tüketicilerin güvenini artıracak sonuçlar elde edilebilecektir.

Keynes'in ortaya koyduğu yaklaşımlar etrafında ekonomistler özellikle tüketicilerin ve yatırımcıların duyarlılıklarının reel ekonomi üzerindeki etkisi üzerine çok yoğun bir şekilde odaklanmıştır. Fakat artık günümüzde aylık olarak yayınlanabilen tüketici güven endeksi sonuçları işletmeler, finansal piyasalarda işlem yapan aktörler ve politika yapıcılar açısından ekonomik bilginin önemli bir parçası haline gelmiştir (Ludvigson, 2004: 49). Bu nedenle gerek tüketici güveninin çeşitli değişkenler üzerindeki gerek çeşitli değişkenlerin tüketici güveni üzerindeki etkisi araştırılması gereken ve günümüz ekonomilerini daha iyi açıklayabilmek açısından literatürde önemli bir yere sahip olacağına dair bir kuşku bulunmamaktadır. Siyasal iktidarlar uyguladıkları maliye politikaları ile artık gelenekselleşmiş olan temel ekonomik amaçları gerçekleştirmenin de ötesinde günümüz ekonomik koşulların dinamizmine bağlı olarak modern amaçlara da yönlendirebilirler. O halde günümüz ekonomilerinde tüketici güveni önemli bir unsur olarak ele alınıyorsa, tüketici güvenini sağlamak ve aynı zamanda bu güveni artırmak modern bir maliye politikası amacı olarak ifade edilebilir.

Yukarıda ifade edilen açıklamaların öneminden hareketle çalışmanın sonraki bölümünde maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için maliye politikasının temel araçlarına yönelik belirlenmiş değişkenler ile tüketici güvenini yansıtan tüketici güven endeksi arasındaki ilişki ekonometrik yöntemler ile ortaya konacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİYE POLİTİKASININ TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

3.1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Tüketim, tüketici güveni gibi kavramlar ve bu kavramların makroekonomiyle ilişkisi literatürde çok sayıda çalışmada incelenmiştir. Maliye politikasının da çıktı üzerinde bir etkisi vardır ve tüketici güveni çıktıdaki değişiklikleri gösterebilir. Dolayısıyla maliye politikası ile tüketici güveni arasındaki ilişki incelenmesi oldukça önemli olmakla birlikte bu alanda mevcut çalışmaların sayısı nispeten azdır. Daha önce yapılmış çalışmalarda maliye politikası ile tüketici güveni arasında ilişkinin olduğu desteklenmiştir. Bu çalışma maliye politikası ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalara farklı bir boyut kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu bölümde literatür çalışması ve ekonometrik analiz yer almaktadır. Literatür kısmı iki ana başlık altında incelenmiştir. İlk kısımda, yabancı ülkelerde ve Türkiye’de tüketici güven endeksine yönelik çalışmalar; ikinci kısımda ise çalışmanın amacını oluşturan maliye politikası ile tüketici güven endeksine yönelik ampirik çalışmalar incelenmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı ekonometrik yöntemler kullanarak değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya koyulduğu görülmüştür. Ancak bu çalışma maliye politikasının hem gelir hem harcama araçlarını kullanması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Tüketici güveninin önem arz ettiği bu günlerde doğru politika araçlarını kullanarak hem ekonomiye olan güveni hem tüketim harcamalarını dolayısıyla da GSYH’yi artırmak hükümetler tarafından önem arz etmektedir. Bu çalışma sonuçlarına göre politika önerileri getirilecektir.

Tüketici güvenine ilişkin çalışmalar üç grup altında toplanmaktadır. Birinci grupta tüketici eğiliminin tüketim harcamalarını tahmin veya açıklama gücü incelenirken, ikinci grup çalışmalarda tüketici güveninin makroekonomik değişkenlerle ilişkisi ve son grupta ise tüketici güveninin hisse senedi ve piyasaları nasıl etkilediği incelenmektedir.

Matusaka ve Sbordone (1995) ABD ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında ekonomik dalgalanmalar ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Söz konusu çalışmada tüketicilerin kötümser algılarının tüketim harcamalarını azaltarak üretim düzeyinin yavaşlamasına yol açacağını belirtmişlerdir. Tüketicilerin ekonomik temellere dayanmasa bile ekonomi hakkındaki kötümser düşüncelerinin stratejik tamamlayıcılık ve çoklu denklemler doğrultusunda makroekonomik dengelerin

sarsılmasına yol açacağı belirtilmekte ve sonuç itibarıyla ekonomik büyümenin sektöre uğrayacağı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Matsusaka ve Sbordone tüketici güveni ve ekonomik dalgalanmalar arasındaki ilişkiyi vektör otoregresif modeller (VAR) kullanarak incelemişlerdir. Veri seti 1953:Q1 – 1988:Q4 dönemini içerirken, imalat sanayinde çalışanların haftalık ortalama ücreti, devlet programındaki işsizlik sigortasının haftalık ortalama değeri, sermaye birikimi, özel emlak endeksi, M2 para arzı, mal fiyatları, iş âlemi ve tüketicilere verilen krediler, imalat ve ticari envanterlerdeki değişim öncü göstergeler olarak ele alınmıştır. Öncü gösterge değerleri birincil farklarında logaritmik olarak değerlendirilmiştir. Daha sonrasında, VAR temelli modelde tüketici hassasiyetinin GSMH'nin Granger nedeni olmadığı hipotezi test edilmiş ve söz konusu hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla tüketici hassasiyetinin geçmiş değerlerinin GSMH'nin bugünkü değerlerine etki ettiği tespit edilmiştir. Bu noktadan sonra varyans ayrıştırma yöntemi ile tüketici hassasiyetine verilen bir etkinin GSMH'yi ne kadar etkilediği test edilmiştir. Sonuç itibarıyla, tüketici hassasiyetine verilen bir standart sapmalık etkinin GSMH ayrışmasına yüzde 13-26 arasında etki ettiği gözlenmiştir.

Katona (1968), tüketicilerin tüketim isteklerinin sadece ekonomik değişkenlere verdikleri tepkiler tarafından değil, aynı zamanda miktara dayanmayan ve ekonomi ile ilgili olmayan politik krizler ve savaşlar gibi faktörler tarafından belirlendiğini belirtmiştir. Mishkin (1978), finansal stres altında bulunan tüketicilerin stres arttıkça likidite çevrilmesi zor dayanıklı mal taleplerini azaltarak harcamalarını kısıtıklarını ifade etmiştir. Garner (1991) de Mishkin gibi dayanıklı mal harcamalarını ekonomik koşulların elverişli olmadığı zamanlarda ertelendiğini ifade etmiştir.

Acemoğlu ve Scott (1994), İngiltere üzerine yapmış oldukları çalışmada tüketici güveninin kendi başına sağladığı ileriye dönük tutum ve uyumlu açıklayıcı özelliği ile tüketimi tahmin edebildiğini ve tüketicilerde bulunan bir bilgi olduğunu belirtmiştir.

Ludvigson (2004), tüketici güveninin yüksek olduğu ve her şeyin sabit kaldığı varsayımı beklentisi altında cari dönemden geleceğe tüketim büyümesinin daha düşük olarak gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Tüketici güveni ile ekonomik faaliyet değişiminin ilişkilendirildiği Golinelli ve Parigi (2004), 8 ülkenin (Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, ABD, Japonya, Kanada ve Avustralya) verilerini kullanarak 1970-2002

arası için panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Analiz, panel veri kullanılması ve veri setinin de uzun bir dönemi kapsamı bakımından önceki analizlerden ayrılmaktadır. Yaptıkları analiz sonucunda tüketici güven endeksinin ekonomik faaliyetleri tahmin etmede önemli bir aktör olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Descroches ve Gosselin (2004), tüketici güveninin tüketim fonksiyonunun tahmin edilmesine yardım etmesinin “katıksız sürekli gelir teorisi” ile tutarsız olduğunu belirtmiştir. Cari tüketimin likidite kısıtları ya da belirsizliklerin olduğu dönemlerde gelirdeki değişime cevap veremediğini, tüketici güvenin söz konusu dönemlerde beklenen gelir ile ilgili bilgi içermesi açısından tüketimin tahmin edilmesine katkı sağlayabildiğini ileri sürmüştür. Dees ve Brinca (2011) da, tüketimin sürekli gelir teorisi tanımını dışına çıkıldığı durumların likidite kısıtları ve gelecek dönem gelirine ilişkin belirsizliklerin arttığı (ihtiyati tasarrufların arttığı) dönemler olduğunu belirtmiştir. Söz konusu belirsizliklerin hane halklarının cari tüketimlerini azaltmalarına ve karşılaşılabilecekleri gelir düşüklüklerine karşı ihtiyati tasarrufları artırmalarına yol açtığını vurgulamıştır. Sonuç olarak, belirsizliklerin arttığı dönemlerde Descroches ve Gosselin (2002) çalışmasında olduğu gibi tüketici güven endekslerinin beklenen gelir ile ilgili bilgiyi içerebilmesi açısından tüketimin tahmin edilmesine yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.

Gali vd. (2004) yaptıkları çalışmalarında hükümet harcamalarındaki bir artışın tüketim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Hükümetin mal ve hizmetlere yönelik olarak yapmış olduğu alımların toplam ekonomik aktivite üzerinde nasıl bir etki yaratacağı yapılan pek çok ampirik çalışmada geniş çapta kabul edilen bir sonucu ortaya koyamamıştır. Makroekonomik modellerde çoğunlukla hükümet harcamalarındaki artış eğer tüketim üzerinde herhangi bir müdahale söz konusu değilse üretim üzerinde genişletici etkilere sebep olacağı düşünülmektedir. Reel Konjonktür Teorisi modellerinde ise, IS-LM modellerinin aksine, hükümet harcamalarındaki bir artışın tüketim üzerinde azaltıcı etkilere sebep olacağı ifade edilmektedir. Buradan hareketle, çalışmada Yeni Keynesyen Teori baz alınarak öncelikle VAR modelleriyle, sonrasında Dinamik Stokastik Genel Denge (DSGE) modelleriyle ABD ekonomisi için 1954:Q1-1998:Q4 arası dönem incelenmiştir. Bu doğrultuda GSYH deflatörü, hükümet harcamaları, reel faiz oranları, dayanıklı olmayan tüketim malları, reel ücretler, konut dışı yatırımlar, reel kamu borcu, net vergiler ve bütçe açıkları değişken olarak ele

alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre ABD ekonomisinde söz konusu dönemde hükümet harcamalarına verilen bir şokun tüketim üzerinde artırıcı etkilere sahip olduğu görülmüştür.

Carmignani (2008) yapmış olduğu çalışmada maliye politikasının kişi başı özel tüketim ve sosyal sonuçlarını eş anlı denklemler çerçevesinde ele almıştır. Buradan hareketle, ilk olarak yapısal VAR modeli çerçevesinde maliye politikası şoklarının etkisi analiz edilmiştir. Bu doğrultuda harcamalar, vergiler, üretim düzeyi ve sosyo-ekonomik göstergeler değişken olarak belirlenmiştir. Maliye politikasında meydana gelen değişimin dinamik etkileri etki-tepki fonksiyonları ile gözlenmiştir. Sosyo-ekonomik değişken olarak ise kişi başına düşen özel tüketim harcamaları, çocuk ölüm oranları ve lise kayıt oranları ele alınmıştır. Daha sonrasında OECD ve geçiş ekonomileri için panel boyutunda ülkelerin durumu değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre, maliye politikasının geçiş ekonomilerinde Keynesyen bir etkiye sahip olduğu, ancak OECD ülkelerinde Keynesyen dışı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Mandal ve McCollum (2013), yaptıkları çalışmada tüketici hassasiyeti ve işsizlik arasındaki ilişkiyi New York eyaleti için kısa ve uzun dönem şeklinde incelemişlerdir. Bu doğrultuda 2001:M4 - 2010:M4 arası dönem için tüketici hassasiyet endeksi, ekonomik koşullar endeksi, ekonomik beklentiler endeksi ve işsizlik oranları ele aldıkları değişken setini oluşturmaktadır. Panel boyutunda ele aldıkları çalışmalarında, tüketici hassasiyeti ve işsizlik oranı arasındaki nedensellik ilişkisini panel koentegrasyon ve panel ECM (Error Correction Model) modelleri ile ortaya koymuşlardır. Yapılan panel birim kök test bulgularında bütün değişkenlerin birinci farklarında durağanlaştıklarını ifade etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, kısa dönemde işsizlik oranından tüketici hassasiyetine, tüketici hassasiyetinden de işsizlik oranına doğru anlamlı negatif nedensellik bulunmuştur. Uzun dönem için ise, tüketici güveninden işsizlik oranına doğru anlamlı negatif nedensellik bulunurken, işsizlik oranından tüketici güvenine doğru bir nedensellik söz konusu değildir.

Dees ve Brinca (2013), ABD ve Euro Bölgesi için ele aldıkları çalışmalarında 2007-2009 dönemini kapsayan Küresel Finansal Krizin reel ekonomi üzerindeki etkilerini ve krizin uzun sürmesinin tüketici güveni üzerinde sebep olduğu erozyonu

incelemişlerdir. Bu bakımdan tüketici hassasiyeti ve tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi ABD ve Euro Bölgesi için ampirik olarak ele almışlardır. Bu doğrultuda ampirik kanıtlar üç farklı metodolojik yaklaşım kullanılarak oluşturulmuştur. Birincisi basit tüketim denklemi göstergeleri ele alınmıştır. ABD güven göstergelerinin tüketim harcamalarını arzulan seviyede tahmin edemediği görülürken, Euro Bölgesi ile ilgili bazı değerli bilgilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca, ABD ekonomisinden Euro Bölgesine doğru tek yönlü bir güven kanalının söz konusu olduğu ve ABD güven göstergelerindeki değişimin Euro Bölgesi tüketimini bu kanal ile etkilediği gözlenmektedir. İkinci olarak bu sonuçlar bir VAR modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Daha sonrasında threshold modelleriyle tüketici güven endeksindeki değişimlerin tüketim üzerindeki etkileri test edilmiştir. Çalışmada tüketici güven endeksi, tüketim harcamaları, servet göstergesi, reel hisse fiyatları, kısa dönem faiz oranları, işsizlik oranı, reel petrol fiyatları değişken olarak kullanılmıştır. Daha sonrasında Granger nedensellik testlerinin yardımıyla da tüketici güveninden tüketim harcamalarına doğru anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır.

Olowofeso ve Doguwa (2013), Nijerya ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında seçilmiş makroekonomik değişkenler ile tüketici güveni arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Nijerya ekonomisini oluşturan altı temel bölge ele alınarak bölgesel bir panel yaklaşımıyla ampirik değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu çalışmada veri seti 2008:Q2 – 2012:Q2 dönemini kapsarken, tüketici güven endeksi, yazar tarafından hesaplanan Conference Board Tüketici Güven Endeksi, ihracat, döviz kuru, dış rezervler, hükümet harcamaları, GSYH büyüme oranı, enflasyon oranı, Michigan Tüketici Hassasiyet Endeksi, özel sektör kredileri, işsizlik oranı, petrol fiyatları ele alınan değişken setini oluşturmaktadır. Yapılan regresyon sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyümenin tüketici güveni üzerinde anlamlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Ayrıca işsizlik oranı ve petrol fiyatlarının makroekonomik değişken olarak, hisse senedi fiyatlarının, faiz oranlarının, hükümet harcamalarının ve dışsal terör saldırılarının Nijerya ekonomisinin altı bölgesinde de tüketici güvenini negatif bir şekilde etkilediği görülmüştür.

Tüketici güven endeksine yönelik Türkiye ile ilgili uygulamalarda tüketici güveninin tüketim harcamalarını açıklama ya da tahmin gücünden çok tüketici

güveninin hangi değişkenlerle açıklanabildiğine odaklanılmış ve endeksin finansal piyasa ve makroekonomik değişkenleri arasındaki ilişkisi ampirik açıdan incelenmiştir.

Güneş ve Çelik (2009) ile Çelik (2010), Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hane halklarının sadece hayatlarını idame ettirecek kadar fonlara sahip oldukları için tasarruf edemediklerini ve bu nedenle de hane halklarının tüketici eğilim anketlerine verdikleri cevapların geleceğe dair tüketim eğilimleri ile bilgi sağlayamadığını vurgulamışlardır. Gelişmekte olan ekonomilerde tüketici güveninin, finansal piyasa değişkenleri ve ekonominin mevcut görünümüne duyarlı olduğunu ifade etmişlerdir. Çelik (2010), gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmaların birçoğunda tüketici güven endeksinin gelecek ile ilgili bilgi içerdiği noktasından yola çıkıldığına dikkat çekmiştir. Buna karşılık, dış ve iç şoklara kısa dönemler için gelişmiş ülkelere daha açık olan gelişmekte olan ülkelere, geleceğin riskli olmaktan ziyade belirsiz olmasından dolayı tüketici güveninin mevcut ve geçmiş dönem bilgisini içerdiğini öne sürmüştür.

Aslanoğlu ve Çelik (2010), CNBC-e Tüketim ve İmalat Sanayi Üretim Endekslerinin Türkiye'deki ekonomik büyümeyi önceden tahmin etme gücünü test etmişlerdir. Çalışmada kullanılan tüketim endeksi, imalat sanayi üretimi ve milli gelir verilerinin tümünün durağan olmadığı yapılan testlerle (ADF, KPSS, Schmidt ve Philips) saptanmış, gerçekleştirilen Johansen-Juselius eşbütünleşme testi sonucunda milli gelir ve tüketim endeksi ile milli gelir ve imalat sanayi üretimi arasında uzun dönemli ilişki olduğu saptanmıştır. Milli gelirdeki değişimin %7'sinin tüketim endeksi tarafından açıklanabildiği belirtilmiş, tüketim endeksinin Türkiye'de tüketim harcamaları için erken sinyal veren bir veri olduğu ve bu açıdan ekonomik büyüme için de önemli bir gösterge olduğuna dikkat çekilmiştir.

Aktaş (2011), finansal piyasaları etkileyen makroekonomik göstergeler ve tüketici güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Tüketici güven endeksi ile ekonomi arasındaki ilişkinin zamana, küresel ekonomik ortama ve ülkenin borsa yapısına bağlı olduğu gerçeği ile öncelikle tüketici güven endeksini etkileyen önemli ekonomik göstergeler açıklanmıştır. ABD, İngiltere, Türkiye, Japonya, Kanada ülkeleri için yapmış olduğu panel veri analizinde, ekonomik göstergelerin tüketici güveni endeksi birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Topuz (2011), çalışmasında tüketici güveni ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. İki yönlü nedensellik varsayımı altında bu iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi 2004:M01-2009:M01 dönemlerini kapsayacak şekilde Granger nedensellik ile test edilmiştir. Tüketici güven endeksi ve fiyat hareketleri arasında pozitif korelasyon ilişkisi bulunmuştur. Farklı gecikme uzunlukları dikkate alınarak yapılan analizler sonucunda ise hisse senetlerinden tüketici güvenine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy (2012), tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksinin reel ekonomi üzerinde etkili olup olmadığını ampirik olarak analiz etmiştir. Çalışmada tüketici güven endeksi, reel kesim güven endeksi, işsizlik, istihdam ve tüketim harcamaları arasındaki dinamik ilişkilerin test edilmesinde VAR analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda tüketici güven endeksinin tüketim harcamalarının Granger nedeni olduğunun gözlenmesi, tüketici güven endeksindeki değişikliklerin sonraki dönemlerde tüketim harcamalarındaki değişimlerin açıklanmasında rol oynadığı şeklinde yorumlanmıştır. VAR modelinden elde edilen etki-tepki analizinde tüketici güven endeksindeki bir şoka tüketim harcamalarının ilk anda azalış yönünde bir tepki verdiği, dört ay gibi bir zaman geçmesinden sonra artış göstererek durağan bir seyir izlediği gözlenmiştir. Yapılan varyans ayrıştırması sonucunda ise tüketim harcamalarının varyansının %89'unu kendisi, %10'luk kısmının da tüketici güven endeksi tarafından açıklandığı tespit edilmiş, dokuzuncu ve on ikinci aylarda tüketimin kendi etkisinin giderek azalırken hisse senedi piyasası ve tüketici güven endeksinin etkisinin arttığı saptanmıştır.

Özdemir (2013), çalışmasında tüketim harcamaları ile tüketici güveni arasındaki ilişkinin tüketim harcamalarını öngörüp görmediğini incelemiştir. Çalışmasında 2004:Q2-2012:Q1 dönemi için toplam tüketim harcama ve alt harcama kalemlerinin sadece makroekonomik değişkenlerle öngörüldüğü bir baz model geliştirmiş ve bu modele tüketici güven endeksi ve alt endeksler de bağımsız değişken olarak eklenerek tüketici güveninin öngörü modeline katkısını incelemiştir. Analizin sonucunda ise, tüketici güveninin modele eklenmesinin ardından tüketim harcamaları ve pek çok alt harcama kaleminin değişiminin öngörü hatalarını düşürdüğüne ilişkin bulgular elde etmiştir. Ayrıca tüketici güveni alt endekslerinden kısmi en küçük kareler yöntemiyle endekslerin ortak hareketini veren bir bileşen elde edilmiş, bileşenin tüketim

harcamaları ile ilişkisinin, toplam tüketici güven endeksinin tüketim harcamaları ile olan ilişkisinden daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İbicioğlu, Kapusuzoğlu ve Karan (2013), çalışmalarında döviz kuru ile tüketici güven endeksi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Tüketici güven endeksi ve dolar satış kuru olan değişkenleri için 2003:M12-2011:M12 dönemlerini içeren aylık veri setini kullanmışlardır. Çalışmada VAR yöntemi aracılığıyla analizler yapmışlar ve yapılan analizleri sonucunda, incelenen dönem arasında tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasında hem kısa hem de uzun vadeli ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Mermer (2014), çalışmasında, 2004:M1-2012:M12 dönemine ait verileri kullanarak tüketici güven endeksi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi için Granger Nedensellik sınaması, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki için ise eş bütünleşme analizi kullanmıştır. Nedensellik testi sonucunda, nedensellik yönünün BİST alt sektör endekslerinden tüketici güven endeksine doğru ve tek taraflı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Granger eş bütünleşme analizi sonucunda ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin değil kısa dönemli olduğu yönünde olmuştur. Sonuç olarak Türkiye için tüketici güven endeksi ile hisse senedi getirileri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Gürgür ve Kılınç (2015), çalışmalarında hane halkı tüketim kararlarında “satın alma istekliliği” kavramına vurgu yapmaktadırlar. Satın alma istekliliği üzerinden tüketicilerin tüketim kararlarını nasıl belirledikleri üzerinde vurgu yaparlarken, bu ilişkinin gelişmekte olan ülkelerdeki durumunun da eksik kaldığını belirtmektedirler. Gürgür ve Kılınç tüketici güveni için TÜİK ve Merkez Bankasının hanehalkı anketlerinden türettikleri endeksi Türkiye ekonomisi için kullanmışlardır. Aylık olarak ele alınan endeks değerleri için 2005:M1-2015:M4 arası dönem ele alınmıştır. Makroekonomik durumu temsilen tüketici fiyatları, işsizlik oranı ve sanayi üretim değerleri ele alınırken; finansal durumu temsilen ABD doları bazlı döviz kuru ve tüketici kredilerine dayalı faiz oranları ele alınmıştır. Daha sonrasında değişkenlerin birim kök özelliklerini incelemişlerdir. Yapılan testler sonucunda, enflasyon oranı ve sanayi üretim değişkenleri dışındaki tüm değişkenlerin durağanlık durumlarının daha kuvvetli

olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Elde edilen bulgulara göre; tüketici fiyatları, döviz kurları, faiz oranları ve işsizlik oranı tüketici güveninin başlıca belirleyicileri olarak görülmektedir. Ayrıca tüketici güveninin paranın değer kaybına verdiği tepkinin değerlendirilmesine verdiği tepkiden daha şiddetli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, seçim gibi politik belirsizliklerin tüketici güveni üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Maliye politikası ile tüketici güven endeksi arasında doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak tüketim harcamalarının tüketici güven endeksini yansıttığı düşünüldüğü için başlığa genel olarak tüketim adı verilmiştir. Bu bölümde tüketim harcamaları ve tüketici güvenine yönelik çalışmalar incelenmiştir.

Maliye politikası ile tüketici tutumu ve tüketici güven endeksi arasındaki ilişki çıktı miktarını da etkilemektedir. Literatürde bu konuyla ilgili çalışma sayısı azdır. Mevcut çalışmalar kamu harcamaları ve kamu gelirlerinde kullanılan enstrümanların tüketici güven endeksini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Güven oluşan bir ekonomide ise harcama artacak ve dolayısıyla GSYH artacaktır. Bu yüzden maliye politikası enstrümanları ile tüketici güveni arasındaki analiz önem arz etmektedir.

Tanner (1979), yılında yaptığı çalışmada tüketici davranışları ile kamu maliye politikasının gelecekteki vergi yükümlülükleri üzerindeki etkisini ele almıştır. Yapılan pek çok çalışmada tüketim faaliyetlerinin kamu maliye politikasının gelecekteki vergi yükümlülükleri üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Bunun nedeni ise örtük kamu borcu olarak görülen gelecekteki vergi yükümlülüklerinin vergi mükellefleri tarafından karşılanamayacağı düşünülmektedir. Ancak son dönemde ortaya çıkan pek çok iktisatçı Barro (1974), Kochin (1974), Miller ve Upton (1974) tüketicilerin gelecekteki vergilerini karşılayabileceğini ifade ederek kamu borcunun vergilemeye eşit olabileceğini öne sürmüşlerdir. Buradan hareketle Tanner, kamu açıklarının özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için yaşam boyu gelir yaklaşımını ele almıştır. Bu doğrultuda tüketicilerin hükümetin şu anki açıklarının gelecekte daha yüksek vergilere sebep olacağı şeklindeki algısı, genişletici maliye politikasının borç finansmanında vergilerin toplam talep üzerinde düşük bir etkiye sebep olacağı düşünülmektedir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalar tüketicilerin gelecekteki vergiler hakkındaki algısının alternatif neticeleri olacağını iddia etmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada ABD ekonomisi için 1929-1974 dönemini yıllık bazda ele alarak tüketici davranışları incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre vergi kesintilerinin hükümet harcamaları üzerindeki etkisi beklenenin tersine genişletici çıkmamıştır. Bu da tüketicilerin gelecekteki vergi durumunu algılayarak hareket ettiğini göstermektedir.

Erdoğan ve Özbek (2005), bütçe açığı ve uzun süreli enflasyon yaşanan Türkiye’de bireylerin tüketim kararlarında maliye politikasının etkinliğini araştırırken enflasyonun nedenleri sorununa da bir bakış açısı oluşturmaktadırlar. Çalışmalarında 1987:Q1 – 2001:Q4 zaman aralığı için kişi başına düşen özel tüketim harcamaları, kamu harcamaları ve gayrisafi yurt içi hâsıla değişkenlerini kullanmışlardır. En küçük kareler yöntemiyle elde edilen sonuçlar neticesinde hane halkı ve kamu harcamaları arasında anlamlı, ancak ters bir ilişki olduğu saptanmıştır. Maliye politikası hane halkı tüketim harcamaları üzerinde etkin, Keynesyen olmayan bir ilişkiyi göstermektedir. Kamu harcamalarındaki artış özel sektör harcamalarında engelleme etkisi yaratmaktadır sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca gelirin hane halkı tüketimi üzerindeki etkisinin ekonomik krizlerle etkili olduğu ve pek çok ekonomik kriz yaşayan Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmada kriz dönemlerinde gelirin hane halkı tüketimi üzerindeki etkisini artırdığını gözlemlemişlerdir.

Erdoğan (2006), özel sektör tüketim kararlarında Keynesyen maliye politikasının etkilerini Türkiye için araştırmıştır. Özel tüketim harcamaları, kamu tüketim harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hâsıla verilerini 1987:Q1-2001:Q4 zaman aralığında analize tabi tutmuştur. Eşbütünleşme analizleri sonucunda, kamu harcamalarının özel sektör tüketim harcamaları üzerinde etkili olduğu, ancak engelleme etkisi yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak genişletici mali politikalar özel sektör tüketimin kısılmasına sebep olmakta ve Keynesyen olmayan etkiler yaratmadığı vurgulanmıştır. Maliye politikasının özel sektörün tüketim kararı üzerine genişletici Keynesgil etkisinin ancak maliye politikasının sürdürülebilir olması durumunda anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tagkalakis (2008), çalışmasında durgunluk ve genişleme dönemlerinde maliye politikasının tüketim üzerindeki etkilerini 1970-2002 yılları için on dokuz OECD ülkeleri kapsamında incelemiştir. Hane halkında likidite kısıtı olması durumunda maliye politikasının genişleme dönemine kıyasla durgunluk döneminde özel tüketimin

artırılmasında daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çünkü beklenmeyen bir vergi indirimi veya artan devlet harcamaları karşısında gelirleri artan bireyler tüketimi tercih etmektedirler. Bu yüzden maliye politikası durgunluk zamanlarında tüketimi canlandırmada daha etkili olmaktadır.

Özerkek ve Çelik (2010), yaptıkları çalışmalarında yükselen piyasa ekonomilerinde hükümet harcamaları, tüketici güveni ve tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın asıl amacı hükümet harcamalarının tüketici harcamaları üzerindeki olası işleme ve dışlama etkilerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda tüketici güvenindeki bir değişimin hükümet harcamalarındaki değişimi nasıl etkilediği ve hükümet harcamaları ve özel tüketimin tüketici güveninin nasıl belirleyicileri olduğu yükselen piyasalar dâhilinde incelenmiştir. Bu doğrultuda 2002:Q1-2008:Q3 dönemi için çeyreklik dönemde hükümet harcamaları, tüketici güven endeksi ve hükümet harcamaları seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri için ele alınmaktadır. Yükselen piyasa ekonomilerinden seçilen ülkeler Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Kuzey Afrika ve Türkiye'dir. Elde edilen bulgulara göre, üç değişken arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, tüketici güveninin hükümet harcamaları üzerindeki önemi göz önüne alınarak, tüketici güveninin özel tüketim harcamalarının bir temsili değeri olduğu belirtilmektedir.

Konstantinou ve Tagkalakis (2010) yaptıkları çalışmalarında maliye politikasının tüketici ve iş dünyası güveni üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu doğrultuda 9 OECD ülkesi çeyreklik bazda ele alınırken, 1970-2007 dönemini incelemişlerdir. Avustralya, Kanada, Finlandiya, İrlanda, Japonya, Hollanda, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD'nin yer aldığı panel ülke grubunda tüketici güveni, işletme güveni, işsizlik oranı, kişi başına gelir, enflasyon oranı, toplam varlık fiyatları, uzun dönem faiz oranları, kamu tüketimi, kamu yatırımları, toplam doğrudan vergiler ve dolaysız vergiler değişken setini oluşturmaktadır. Konstantinou ve Tagkalakis'e göre küresel finansal kriz ve sonrasında uygulamaya konan politikalar incelendiğinde, mali uyarıcıların ekonomik aktiviteleri canlandırdığı gözlenmiştir. Hükümet harcamalarındaki artışın ekonomik aktiviteler üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra, mali uyarıcılar ayrıca tüketici ve iş dünyası güveni üzerinde de canlandırıcı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada doğrudan vergiler üzerinden yapılan kesintilerin tüketici ve iş dünyası duyarlılığını artırdığı görülmüştür. Bununla

birlikte kamu yatırımlarının ve kamu ücretlerinin tüketici ve iş dünyası üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun nedeni olarak da kamu sektörünün gelecekteki büyümesinin etkisi olarak ifade etmektedirler.

Omohundro (2016), farklı makro politikalarının ve maliye politikasının bireylerin tüketici güveni üzerindeki etkisini inceleyerek mikro ölçekte konuyu ele almıştır. Çalışmasında demografik faktörlerin tüketici güvenini nasıl etkileyebileceğini analiz etmiştir. Anket yöntemini kullanan Omohundro, Butler Üniversitesinde onur öğrenci programı kapsamındaki 400 öğrenciye e-mail yoluyla; cinsiyet, kolejde kaçınıcı yılda oldukları, memleketleri, politik katılımları gibi soruları cevaplamaları istenmiştir. Daha sonra öğrencilere olası bir durgunluk döneminde hükümetin vergileri ve kamu harcamalarını artırıp azalttığı ya da hiç tepki vermediği gibi senaryolar okutulmuş ve Michigan üniversitesi tarafından hazırlanan tüketici güven anketi soruları sonucunda altı senaryonun etkinliğine bakılmıştır. Etkili bir maliye politikasının tüketici güvenini artıracığı ve sonuç olarak GSYH'nin de artacağı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda devlet harcamalarındaki artışla birlikte bir vergi azalmasının tüketici güvenini en fazla artıran maliye politikası planı olduğu spesifik olarak belirlemiştir. Son olarak ise çalışmasında demografik faktörlerin tüketici güvenine katkıda bulunmadığı tespit edilmiştir.

3.2. MALİYE POLİTİKASI-TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ İLİŞKİSİ: AMPİRİK ANALİZ

3.2.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu bölümde Türkiye açısından tüketici güven endeksi ile maliye politikası değişkenleri olarak kabul ettiğimiz dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri, iç borçlanmanın borçlanma içindeki payı, merkezi yönetim bütçe gelirleri ve merkezi yönetim bütçe giderleri arasındaki ilişki ekonometri yöntemler ile araştırılmaktadır.² Bu doğrultuda 2006M1-2017M8 dönemi için öncelikle değişkenlerin birim kök özellikleri ele alınmakta, daha sonra çeşitli nedensellik testleri ile ilişkilerin boyutlarından bahsedilmektedir. Ayrıca, faiz oranları, döviz kuru ve tüketici fiyat endeksinin bu ilişkilerde geçiş kanalı oluşturma özellikleri tartışılmaktadır. Öncelikle değişkenlerin

² Mevcut veriler ek 2,3,4'te yer almaktadır.

tanımları ve veri setleri Tablo 3.1’de yer almaktadır. Anlatımda ve yazımda anlaşılabilirlik sağlanması adına çalışmada “GD” değişkeni kamu gideri, “GL” değişkeni ise kamu geliri olarak bahsedilmiştir.

Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanımı ve Veri Kaynakları

<u>Değişkenler</u>	<u>Seriler</u>	<u>Kaynaklar</u>
CCI	Tüketici güven endeksi	TÜİK
TTAX	Dolaysız vergi gelirleri	TCMB-EVDS
ITAX	Dolaylı vergi gelirleri	TCMB-EVDS
GD	Merkezi yönetim bütçe gideri	TCMB-EVDS
GL	Merkezi yönetim bütçe geliri	TCMB-EVDS
IBR	İç borçlanmanın borçlanma içindeki payı	BUMKO
CPI	Tüketici fiyat endeksi	TCMB-EVDS
EX	Piyasa döviz kuru	TCMB-EVDS
IR	Piyasa faiz oranı	TCMB-EVDS

3.2.2. Ekonometrik Analiz

Tüketici güveninin belirleyicisi olan tüketici güven endeksi ve maliye politikası araçları arasındaki ilişkiler öncelikle birim kök testine tabi tutulacak kendi içerisinde aşamalı ve yapısal kırılma olmak üzere incelenecektir. Birim kök testleri sonucunda ise nedensellik analizi incelenecektir. Çıkan sonuçlar doğrultusunda ARDL modellemesi ve hata düzeltme modeli kurulacak ve maliye politikası araç değişkenleri ile tüketici güven endeksi arasındaki ilişki ortaya konacaktır.

3.2.2.1. Birim Kök Testi

Zaman serisi analizi yapabilmenin önkoşulu serilerin durağan hale getirilmesidir. Ortalaması ve varyansı durağan olan seriye durağan seri denilebilmektedir. Durağanlığı sınamak için birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Birim kök bir serinin herhangi bir şokun etkisi ile zaman içerisinde ortalama değerinden sapması şeklinde tanımlanmaktadır (Gujarati, 2009: 709).

Durağan olmayan serilerde herhangi bir trend vardır. Bu trend bazen beklenen değerden kaynaklı olan deterministik olarak bazen de otokovaryans fonksiyonunun zamana bağlı olmasından kaynaklanan stokastik olarak ikiye ayrılmaktadır. Herhangi

bir nedenden ötürü seri durağan değilse ekonometrik yöntemlerden bazıları kullanılarak seri durağan hale getirilir (Akdi, 2003: 216-218).

Zaman serilerinin durağanlığının sınanması için kullanılan yöntemlerden birisi Dickey-Fuller testidir. Dickey-Fuller birim kök testi farklı model kalıpları dikkate alınarak test edilmektedir. Ayrıca bu test istatistiği modelde kesme etkisi ve deterministik trend etkisini dikkate almaktadır. Serideki değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yani birinci farklarının dikkate alındığı model ise Artırılmış Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, AFD) Birim Kök Testi adı verilmektedir (Sevütekin ve Nargeleçekenler, 2007: 313-320).

Serilerin birim kök özelliklerinin incelenmesi eş-bütünleşme ve pek çok nedensellik testlerinin incelenmesinde ön koşul oluşturmaktadır. Birim kök içeren serilerin durağanlaştırılmaları ekonometri analizleri için gerekli bir koşuldur.

$$\varepsilon_t = \rho\varepsilon_{t-1} + v_t \quad (3.1)$$

Denklem 3.1'de hata teriminin birim kök yapısı ifade edilmektedir. ε hata terimini, v ise rassal şokların kümülatif değerini ifade etmektedir. Eğer rho (ρ) değeri bire eşit ise, $\rho = 1$, seriye bir şok geldiğinde şokun etkisi giderek artacaktır. Bu durağan olmayan serinin yapısını ifade etmektedir. Eğer rho değeri birin altında ise, $\rho < 1$, seriye bir şok geldiğinde şokun etkisi giderek azalacaktır ki, bu durağan seri özelliğini ifade etmektedir (Gujarati, 2009: 709-720).

İç borçlanma oranı hariç bütün değişkenler logaritmik değerleri üzerinden ele alınmıştır. Borçlanma serisi negatif değerler içermesi nedeniyle oran değerleri ile değerlendirilmektedir. Dolaylı ve dolaysız vergiler, kamu geliri ve kamu gideri değişkenlerinin mevsimsellik içerdikleri gözlenmiştir. Bu nedenle, bu seri Tramo/Seats ile mevsimsellikten arındırılarak logaritmik değeri ele alınmıştır.

Reel ekonomide bazı faaliyetler mevsim veya aylara göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin, yaz aylarında turizm faaliyetleri artarken kış aylarında durgunlaşmaktadır. Benzer şekilde fındık gibi bazı ürünlerin hasat vakti belirli bir süredir ve bu zamanda istihdam edilen emek miktarı diğer zamanlara göre artmaktadır. İslam ülkelerindeki dini bayramlar ve batı ülkelerindeki Christmas öncesinde önemli ölçüde alışveriş yapılmaktadır. Bu faaliyetlerle alakalı oluşturulan serinin canlılık

dönemindeki değişim tüm serinin varyansını etkilemektedir. Mevsimsellik ihmal edilirse serinin tahmininde varyansı yüksek kalmaktadır. Bu yüzden seriler mevsimsellikten arındırılmaktadır (Kutlar, 2005: 271).

Philips-Perron Birim Kök Testi, ADF testinde rassal hataların (şokların) dağılımının birbirinden bağımsız ve sabit varyanslı olduğunu varsaymaktadır. Yani rassal şoklar arasında otokorelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Phillips-Perron ise, rassal hatalar (şoklar) arasında otokorelasyon ve değişen varyans olabileceği ihtimali altında bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Birim kök testlerinin her birinin kendine göre üstünlükleri bulunmaktadır. Çalışmalar yapılırken genellikle bir zaman serisinin birim kök testi tek bir test ile gerçekleştirilmemektedir (Sevütekin ve Nargeleçekenler, 2007: 363). Bu yüzden çalışmada sağlıklı veri elde edebilmek amacıyla ADF testine ilaveten Philips-Perron (PP) testi de uygulanmıştır. Hem ADF hem PP testlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2: Değişkenlerin Birim Kök Özellikleri

Değişkenler	Düzye				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
CCI-ADF	-1.840	[0.359]	-3.233	[0.083]	-3.471	[0.010]	-3.533	[0.040]
-PP	-2.163	[0.221]	-3.036	[0.126]	-11.683	[0.000]	-11.784	[0.000]
TTAX-ADF	-0.299	[0.921]	-3.608	[0.033]	-10.298	[0.000]	-10.259	[0.000]
-PP	-1.333	[0.613]	-13.439	[0.000]	-67.127	[0.000]	-67.330	[0.000]
ITAX-ADF	-0.084	[0.948]	-2.956	[0.149]	-14.760	[0.000]	-14.715	[0.000]
-PP	-0.496	[0.887]	-7.921	[0.000]	-40.188	[0.000]	-40.526	[0.000]
GD-ADF	-0.026	[0.954]	-13.907	[0.000]	-11.176	[0.000]	-11.136	[0.000]
-PP	-1.438	[0.562]	-13.822	[0.000]	-81.079	[0.000]	-80.864	[0.000]
GL-ADF	-0.396	[0.982]	-2.743	[0.221]	-7.395	[0.000]	-7.407	[0.000]
-PP	-1.038	[0.739]	-12.171	[0.000]	-73.236	[0.000]	-78.134	[0.000]
IBR-ADF	-11.737	[0.000]	-11.708	[0.000]	-8.658	[0.000]	-8.632	[0.000]
-PP	-11.778	[0.000]	-11.747	[0.000]	-195.07	[0.000]	-109.894	[0.000]
CPI-ADF	-0.372	[0.981]	-2.968	[0.145]	-4.064	[0.002]	-4.038	[0.009]
-PP	-0.213	[0.933]	-3.489	[0.044]	-12.666	[0.000]	-12.559	[0.000]
EX-ADF	-0.358	[0.981]	-2.416	[0.369]	-8.379	[0.000]	-8.475	[0.000]
-PP	0.360	[0.981]	-1.799	[0.699]	-8.342	[0.000]	-8.314	[0.000]
IR-ADF	-2.085	[0.251]	-2.299	[0.431]	-8.587	[0.000]	-8.561	[0.000]
-PP	1.911	[0.326]	-2.041	[0.573]	-8.627	[0.000]	-8.601	[0.000]

Not: ADF (Augmented Dickey Fuller) testinde maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. PP (Phillips Perron) testinde “Barlett Kernel” yöntemi ve bant genişliği “Newey West Bandwith” yöntemi ile belirlenmiştir.

Değişkenlerin birim kök özellikleri incelendiğinde tüketici güven endeksi, döviz kuru, dolaylı vergiler, kamu geliri, fiyatlar genel düzeyi ve faiz oranı değişkenlerinin sabit ve trend altında düzey değerlerinde durağan olmadıklarına $I(1)$ dair bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Dolaysız vergiler, iç borçlanma oranı ve kamu gideri değişkenlerinin düzeyde durağan $I(0)$ oldukları görülmektedir. Değişkenlerin grafiksel seyri Ek 3’de yer almaktadır. Değişkenlerin trend özellikleri grafikler üzerinden incelendiğinde iç borçlanma oranı hariç bütün değişkenlerde trend mevcut olduğu düşünülmektedir. Ancak yapılan incelemelerde grafikler üzerinde serilerin seyriindeki kırılmalar yapısal kırılmanın söz konusu olup olmadığına dair şüphelere yol açmıştır. Bu nedenle yapısal kırılma literatürüne dayalı yapısal kırılmalı birim kök özelliklerinin incelenmesi uygun görülmüştür. Bu durumda yapısal kırılma ihmal edilerek yapılacak birim kök ve nedensellik incelemeleri sapmalı ve tutarsız bulgulara yol açabilecektir.

3.2.2.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde yapısal kırılma kavramı üzerine pek çok sayıda öneriler getirilmiştir. Zaman serilerindeki çalışmaların odak noktası serilerdeki tek veya çoklu kırılma, kırılma zamanının bilinmesi (dışsallık) ve bilinmemesi (içsellik) üzerine olmuştur. Ekonomik sebeplerin yanı sıra savaşlar, grevler ve yüksek teknoloji ürünlerin kullanılmaya başlaması gibi nedenler zaman serilerinde kırılmalara neden olmaktadır (Dilişen, 2007: 18).

Ekonomi politikalarındaki değişiklikler, ekonominin yapısında meydana gelen değişimler ve belirli bir endüstride ortaya çıkan olayın yarattığı değişimler yapısal kırılma olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, dalgalı döviz kurundan sabit döviz kuruna geçilmesi, para ve maliye politikalarındaki değişiklikler ekonomide kırılmalara neden olmaktadır. Yapısal kırılma bir serinin seyrinde ani veya aşamalı yön değiştirmelerin yeni bir rejime yol açmasını ifade etmektedir. Deterministik trend fonksiyonunun doğru tahmin edildiği varsayımı birim kök testlerindeki sakıncalardan birisidir. Durağan zaman serileri düzey veya trendde herhangi bir yapısal kırılmaya maruz kalırlarsa ve yapısal kırılmalar birim kök testlerine dâhil edilmezlerse durağan dışılığı ima eden boş hipotez red edilememektedir. Bu yüzden aslında durağan seriler durağan değilmiş gibi

görünecektir ve bu nedenle zaman serilerinin durağan dışılığı hali sıkça ortaya çıkacaktır (Sevütekin ve Nargeleçkenler, 2007: 398-399).

Söz konusu 2006M1-2017M8 dönemi içinde 2008 küresel finans krizinin ve 2010 Avrupa borç-deflasyon krizini ve 2012 Avrupa resesyonunu gibi dışsal faktörlerin ve ayrıca 2016 darbe girişimi gibi içsel faktörlerin etkisi serilerde kırılmalara sebep yaratıp yaratmadığına dair kuşkuları beraberinde getirmiştir. Bu yapısal kırılmalı birim kök analizinin yapılması uygun görülmüştür. Yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları Ek 1'de yer almaktadır. Burada tek kırılmalı birim kök testleri için kullanılan yaklaşımlar kısaca anlatılacaktır.

Zivot ve Andrews (1992) çalışmasında Perron (1989)'un çalışmasının aksine yapısal kırılma zamanının bilinmediği varsayımını kabul etmiştir. Yani kırılma zamanı oluşturulan model tarafından içsel olarak değerlendirilmektedir. Çünkü eğer kırılma zamanı içsel alınmazsa hipotez testlerinin sonuçları birim kökün olmadığı yönünde değiştiğini tahmin etmiştir. Bu test düzeydeki kırılmayı açıklamak için A modeli kullanılırken eğimdeki kırılmayı açıklamak için model C kullanılmaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 251-256).

Lee-Strazicich (2004, 2013), sıfır ve alternatif hipotez altında kırılmalara imkân veren içsel kırılmalı LM (Lagrange Multiplier) tipi test geliştirmiştir. Böylece sıfır hipotezinin reddedildiği durum trend durağanlık olarak yorumlanmaktadır (Lee ve Strazicich, 2003: 1083, 2013:2487-2489).

Çift kırılmalı birim kök testlerinden bazıları ise şöyledir. Narayan ve Pop (2010), kırılma zamanının bilinmediği ve çift kırılmayı dikkate alan yeni bir test geliştirmişlerdir. Trendli serilerin hem eğimde hem düzeyinde çift kırılmanın meydana geldiği birden farklı durumlar içeren modeller geliştirmişlerdir. Kırılma zamanının bilinmediği hipotezi altında kademeli sapmalı modellerden (innovational Outliers) yararlanarak kırılmaların kademli bir biçimde gerçekleştiğini savunmuşlardır. İlgili testte kırılma zamanının bilinmediği hipotezi altında örneklem sayısı arttıkça kırılma noktalarının bilindiği duruma yaklaşılmaktadır (Narayan ve Popp, 2010: 1433-1437).

Carlion-i Silvestre (CS) bu test kırılma döneminin içsel olarak belirlendiği en çok beş tane yapısal kırılmaya müsaade etmektedir. Mikro sayıda örneklerle bile

yapılan analizlerde bu test tekniği sayesinde verimli sonuçlar elde edilmektedir (Silvestre vd., 2009: 1756-1757).

Elde edilen bulgulara göre, kamu geliri, kamu gideri, dolaysız vergiler, dolaylı vergiler değişkenlerinde tek ve çift kırılma durumunda trend ve sabit altında birim kök olmadığına dair kuvvetli bulgular görölmektedir. Geçiş mekanizması (Transmission Mechanism) değişkenleri göz önüne alındığında fiyatlar genel düzeyi, döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerinde de birim kökün olmadığına dair bulgular yer almaktadır. Ayrıca, iç borçlanma oranı değişkeninin de sabit altında birim kök içermediği düşünölmektedir. Aynı zamanda tüketici güven endeksi değişkeninde sabit ve trend altında çift kırılma altında birim kökün söz konusu olmadığına dair kuvvetli bulgular elde edilmiştir. Ayrıca bulgulardaki kırılma tarihleri incelendiğinde 2008 küresel finans krizi, 2010 borç-deflasyon krizi ve 2012 Avrupa resesyona karşılık gelen pek çok bulguya rastlanılmaktadır.

3.2.2.3. Aşamalı Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılırken belli başlı bazı varsayımlarda bulunmaktadır. İlk olarak kırılmanın aniden (sudden-sharp) ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Bu nedenle yapısal kırılma ortaya çıkmadan evvel herhangi bir sinyal vermediği varsayılır. Kırılmaların kademeli olarak gerçekteğiği diğer varsayımlardan birisidir. Her iki durumda da kırılma zamanı, kırılma sayısı ve kırılmanın işlevsel biçiminin bilinmesi gerekmektedir. Bu sorunun çözümlü için Fourier yaklaşımı önerilmektedir. Çünkü bu yaklaşımda kırılma zamanının, sayısının ve işlevsel biçiminin bilinmesine gerek yoktur. Bu üstünlükler fourier birim kök testlerini öne çıkarmaktadır (Çağlar ve Kubar, 2017: 108).

Aşamalı Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi yaklaşımı sinüs kosinöslere dayalı olarak geliştirilmiştir. Burada frekans değerleri üzerinden değişkenlerin yapısal kırılmalı birim kök özellikleri test edilmektedir. Analizlerde Enders ve Lee (2012a, 2012b) Rodrigues ve Taylor (2012) (Rodriguez ve Taylor, 2012) Fourier GLS test istatistikleri ele alınmaktadır. Test istatistiklerinin kritik değerleri ilgili çalışmalardan elde edilmiştir.

Tablo 3.3: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları I

	Sabit					Sabit ve Trend				
	Test Stat	Fourier	Kritik Değerler			Test Stat	Fourier	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%			1%	5%	10%
CCI										
Fourier ADF	-2.765*	1	-3.97	-3.27	-2.71	-4.462***	2	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-4.486**	2	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	-0.406	3	-2.88	-2.2	-1.88	-4.475***	2	-3.79	-3.14	-2.83
GD										
Fourier ADF	0.376	3	-3.97	-3.27	-2.71	-3.660**	3	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-2.858	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	0.567	1	-2.88	-2.2	-1.88	-3.386**	1	-3.79	-3.14	-2.83
GL										
Fourier ADF	0.418	4	-3.97	-3.27	-2.71	-3.473*	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-3.399	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	0.344	1	-2.88	-2.2	-1.88	-3.523**	1	-3.79	-3.14	-2.83

Not: * (%10), ** (%5), *** (%1). Maksimum Fourier sayısı 5 ve maksimum gecikme sayısı 12 olarak alınmış ve optimal değerler Akaike ile belirlenmiştir.

Tüketici güven endeksi, kamu geliri ve gideri değişkenlerinin aşamalı birim kök test sonuçları Tablo 3.3’de yer almaktadır. Trend ve sabit altında her üç değişkeninde birim kök içermediğine dair bulguların söz konusu olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3.4: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları II

	Sabit					Sabit ve Trend				
	Test Stat	Fourier	Kritik Değerler			Test Stat	Fourier	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%			1%	5%	10%
EX										
Fourier ADF	1.625	4	-3.97	-3.27	-2.71	-3.904**	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-3.906*	2	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	1.560	5	-2.88	-2.2	-1.88	-3.673**	1	-3.79	-3.14	-2.83
IR										
Fourier ADF	-2.924*	1	-3.97	-3.27	-2.71	-3.523*	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-3.052	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	-2.930***	1	-2.88	-2.2	-1.88	-3.057*	1	-3.79	-3.14	-2.83
CPI										
Fourier ADF	-0.252	4	-3.97	-3.27	-2.71	-3.968**	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-3.845*	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	-0.534	1	-2.88	-2.2	-1.88	-3.836***	1	-3.79	-3.14	-2.83

Not: * (%10), ** (%5), *** (%1). Maksimum Fourier sayısı 5 ve maksimum gecikme sayısı 12 olarak alınmış ve optimal değerler Akaike ile belirlenmiştir.

Döviz kuru, faiz oranı ve fiyatlar genel düzeyi değişkenlerinin aşamalı birim kök analiz sonuçları Tablo 3.4'de yer almaktadır. Sabit ve trend altında döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi değişkenlerinde birim kökün olmadığı, faiz oranı değişkeninde de zayıfta olsa birim kökün söz konusu olmadığına dair bulgular görülmektedir.

Tablo 3.5: Aşamalı (Fourier) Birim Kök Test Sonuçları III

	Sabit					Sabit ve Trend				
	Test Stat	Fourier	Kritik	Değerler		Test Stat	Fourier	Kritik	Değerler	
			1%	5%	10%			1%	5%	10%
ITAX										
Fourier ADF	-0.099	5	-3.97	-3.27	-2.71	-3.623**	2	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-3.584	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	-0.343	1	-2.88	-2.2	-1.88	-3.691**	1	-3.79	-3.14	-2.83
TTAX										
Fourier ADF	0.850	3	-3.97	-3.27	-2.71	-2.803	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-1.813	3	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	0.676	1	-2.88	-2.2	-1.88	-2.028	3	-3.79	-3.14	-2.83
IBR										
Fourier ADF	-4.498***	1	-3.97	-3.27	-2.71	-4.441***	1	-4.2	-3.56	-3.22
Fourier LM						-4.168**	1	-4.69	-4.1	-3.82
Fourier GLS	-2.686**	5	-2.88	-2.2	-1.88	-3.787**	1	-3.79	-3.14	-2.83

Not: * (%10), ** (%5), *** (%1). Maksimum Fourier sayısı 5 ve maksimum gecikme sayısı 12 olarak alınmış ve optimal değerler Akaike ile belirlenmiştir.

Dolaylı ve dolaysız vergiler ile iç borçlanma oranı değişkenlerinin aşamalı birim kök sonuçları Tablo 3.5'de yer almaktadır. Bulgulara göre, trend ve sabit altında dolaylı vergiler değişkeninde birim kökün olmadığı düşünülmektedir. Dolaylı vergiler değişkeninde ise birim kök Akaike bilgi kriterine kabul edilirken, Schwartz bilgi kriteri göz önüne alındığında birim kök bütün testlerde reddedilebilmektedir. İç borçlanma oranı değişkeninde ise birim kök hem sabit hem de sabit ve trend altında reddedilmektedir.

Birim kök test sonuçları, yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları ve aşamalı yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları bütün olarak göz önüne alındığında bütün değişkenlerde düzeyde birim kökün olmadığına dair bulguların kuvvetli olduğu düşünülmekte ve nedensellik analizlerinde değişkenlerin düzey değerleri ile herhangi bir transformasyona uğratmadan kullanılmalarına karar verilmiştir.

3.2.2.4. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün ve gecikme yapısının belirlendiği teste “Granger Nedensellik Testi” denilmektedir. Testin hedefi, modelde yer alan birden fazla değişken arasındaki karşılıklı ya da tek yönlü ilişki olup olmadığının belirlenmesidir (Bozkurt, 2013: 95). Bir değişkenin (örneğin, x_t) geçmiş değerleri, diğer bir değişkeninin (örneğin, y_t) bugünkü ve gelecekteki değerleri için bir öngörü gücü (predicted power) sağlıyorsa, bu iki değişken arasında Granger nedensellik ilişkisi söz konusudur (Granger, 1980).

Konuya açıklık getirmek için X ve Y şeklinde iki zaman serisi olduğunu varsayarsak X hem kendisinin hem de Y_t ‘nin geçmiş değerlerinden oluşacaktır ve nedensellik aşağıdaki eşitlikte olduğu gibi yazılacaktır:

$$Pt = (X / \bar{X}, \bar{Y}) = \sum_{j=1}^{\infty} a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{\infty} b_j Y_{t-j} \quad (3.2)$$

Veya

$$Pt = (Y / \bar{X}, \bar{Y}) = \sum_{j=1}^{\infty} a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{\infty} b_j Y_{t-j} \quad (3.3.)$$

(3.3) eşitliğinde a_j ve b_j katsayıları hata karelerini minimize eden değerlerdir.

Her iki değişkeninin geçmiş dönemlere ilişkin değerleri, X değişkeninin cari değerini belirlemektedir. Bu durumda Y’den X’e doğru bir nedensellik olduğu kabul edilirse, her ikisinin de gecikmeli değerlerinin kullanılması durumunda tahmin edilen modelin varyansının daha küçük olacağı öngörülenecektir. Eğer X’den Y’ye doğru bir nedensellik tespit edilirse, denklemler arasında bir geribildirim olacaktır. Bu durumda iki zaman serisi karşılıklı birbirlerinin nedeni olduğu durumda nedensellik karşılıklı olacaktır ve denklemler arasında geri dönüşlü bir ilişki ortaya çıkacaktır (Bozkurt, 2013: 95-97).

Bu bölümde tüketici güven endeksini merkeze alarak diğer değişkenlerin tüketici güven endeksi ile olan ilişkileri ve ayrıca fiyatlar genel düzeyi, döviz kuru ve enflasyonun bu ilişkilere ne yönde aracılık sağlayabildikleri çeşitli nedensellik testleri doğrultusunda tartışılmaktadır.

Çalışmanın ilgili değişkenlerinin birim kök özellikleri incelendikten sonra değişkenlerin aşamalı ve yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre sabit ve trend altında düzeyde birim kök içermediklerine, durağan olduklarına karar verilmiştir. Bu

doğrultuda değişkenler arasında ikili (bilateral) nedensellik ilişkilerinin kısa dönemli incelenmesi uygun görülmüştür.

Tablo 3.6: Granger Nedensellik Sonuçları I

TTAX=>CCI	p	k	WALD	Ki-kare p-değeri	Bootstrap p-değeri
Standard Granger Causality	5	-	8.266	0.142	0.151
Toda & Yamamoto	5	-	7.528	0.184	0.191
Fourier Granger Causality					
Single frequency	10	3	23.205*	0.010	0.012
Cumulative frequency	12	3	53.143***	0.000	0.000
ITAX=>CCI					
Standard Granger Causality	2	-	4.931*	0.085	0.089
Toda & Yamamoto	3	-	0.660	0.883	0.996
Fourier Granger Causality					
Single frequency	2	2	11.079***	0.004	0.003
Cumulative frequency	2	3	5.407*	0.067	0.070

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 ve maksimum frekans sayısı olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu ve frekans sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. p gecikme sayısını, k frekans değerini ifade eder. Toda & Yamamoto testlerinde dmax 1 olarak alınmıştır. Bootstrap p-value 1000 replikasyonla elde edilmiştir.

Nedensellik analizlerinde (Granger, 1969) Standart Granger Nedensellik, (Toda ve Yamamoto, 1995) Nedensellik ve (Enders ve Jones, 2015) Tek Frekans ve Kümülatif Frekansa dayalı Nedensellik testleri göz önüne alınmaktadır.

Tablo 3.6’da dolaylı ve dolaysız vergiler ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi vergilerden tüketici güven endeksine doğru test edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre standart nedensellik ve Toda ve Yamamoto testi dolaysız vergilerden tüketici güven endeksine bir nedenselliğin olmadığını ifade ederken, Aşamalı nedensellik testleri nedenselliğe dair kuvvetli bulgular sunmaktadır. Ancak, dolaylı vergilerin kümülatif frekansa dayalı tüketici güveni üzerindeki kısa dönemli etkisinin daha zayıf olduğu görülmektedir. Bu durum mali yanılısamanın etkinliğini tüketici açısından gözler önüne sermektedir.

Mali yanılısama ilk defa 1897 yılında İtalyan araştırmacı Amilcare Puviani tarafından kullanılmıştır. Bu kavram kamu gelirlerinin halk tarafından bilinmediği takdirde, halkın kamunun minimum maliyetle çalıştığını zannedip kamu harcamalarının

yükseltilmesine itiraz etmeyeceğini anlatmaktadır (Gedik, 2018: 18,20). Mali yanılısama vergi yapısının karmaşıklığı, mülk vergilendirmesine ilişkin yanılısama, vergi yapısının gelir esnekliği, borç yanılısaması ve son olarak sinek kâğıdı etkisi (flypaper effect) gibi biçimleri bulunmaktadır (Oates, 1988: 66).

Tanımdan anlaşılacağı üzere mali yanılısama bireylerin ödemiş oldukları vergileri vergi sisteminin karmaşık yapısı gereği farkında olmadıklarını ifade etmektedir. Tablo 3.6'da görüldüğü üzere tüketici güveni dolaylı vergiler tarafından etkilenmemektedir.

Tablo 3.7: Granger Nedensellik Test Sonuçları II

GD=>CCI	p	k	WALD	Ki-kare p-değeri	Bootstrap p-değeri
Standard Granger Causality	5	-	4.006	0.549	0.526
Toda & Yamamoto	6	-	3.157	0.789	0.766
Fourier Granger Causality					
Single frequency	5	3	4.552	0.473	0.477
Cumulative frequency	12	3	48.396***	0.000	0.000
GL=>CCI					
Standard Granger Causality	9	-	10.348	0.323	0.342
Toda & Yamamoto	10	-	8.267	0.568	0.573
Fourier Granger Causality					
Single frequency	9	3	10.671	0.299	0.304
Cumulative frequency	9	3	17.105**	0.047	0.070

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 ve maksimum frekans sayısı olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu ve frekans sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. p gecikme sayısını, k frekans değerini ifade eder. Toda & Yamamoto testlerinde dmax 1 olarak alınmıştır. Bootstrap p-value 1000 replikasyonla elde edilmiştir.

Tablo 3.7'de kamu geliri ve gideri ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınmaktadır. Kamu geliri ve giderinden tüketici güvenine nedensellik ilişkisi incelendiğinde, standart nedensellik ve Toda ve Yamamoto nedensellik testleri bir ilişki ortaya koymazken, Aşamalı kümülatif nedensellik test sonuçları kuvvetli bulgular ortaya koymaktadır.

Tablo 3.8: Granger Nedensellik Test Sonuçları III

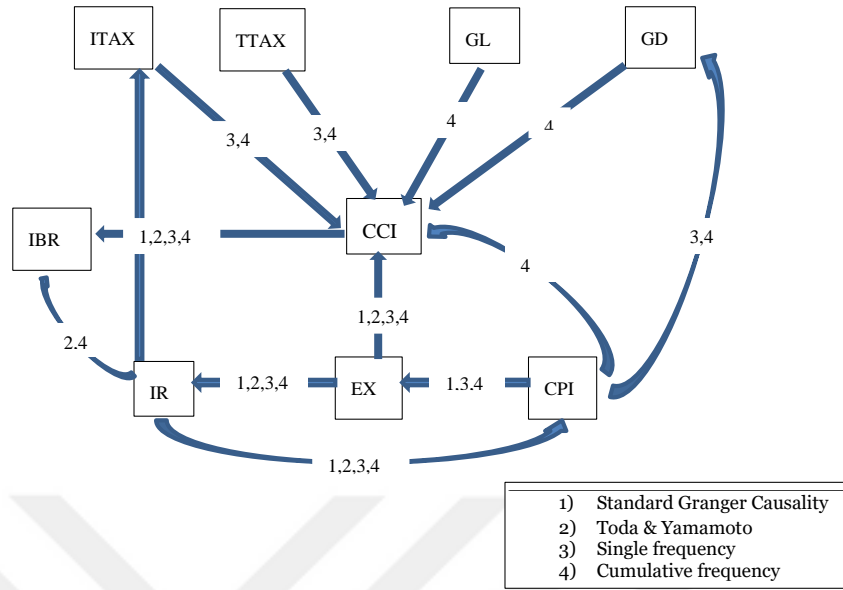
IBRC=>CCI	p	k	WALD	Ki-kare p-değeri	Bootstrap p-değeri
Standard Granger Causality	5	-	0.262	0.998	0.998
Toda & Yamamoto	1	-	0.003	0.995	0.948
Fourier Granger Causality					
Single frequency	6	3	1.609	0.952	0.935
Cumulative frequency	6	3	2.806	0.833	0.808
CCI=>IBRC					
Standard Granger Causality	5	-	11.996**	0.035	0.064
Toda & Yamamoto	1	-	2.737*	0.098	0.090
Fourier Granger Causality					
Single frequency	6	3	13.197**	0.040	0.068
Cumulative frequency	6	3	12.727**	0.048	0.080

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 ve maksimum frekans sayısı olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu ve frekans sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. p gecikme sayısını, k frekans değerini ifade eder. Toda & Yamamoto testinde dmax 1 olarak alınmıştır. Bootstrap p-value 1000 replikasyonla elde edilmiştir.

İç borçlanma oranı ve tüketici güven endeksi arasındaki karşılıklı nedensellik ilişkisi incelendiğinde, iç borçlanma oranından tüketici güven endeksine doğru bir nedensellik kanıtı görülmezken, tüketici güven endeksinden iç borçlanma oranına doğru bir nedenselliğin söz konusu olduğuna dair oldukça güçlü nedensellik sonuçlarına rastlanmaktadır.

Şekil 3.1: Nedensellik Sonuçlarının Grafikselle Gösterimi

Şekil 3.1’de bütün nedensellik test sonuçları toplu bir grafik ile gösterilmektedir. Türkiye’de söz konusu 2006M1-2017M8 döneminde dolaylı ve dolaysız vergilerden ve kamu gelir ve gider kalemlerinden tüketici güvenine doğru aşamalı nedensellik testleri sonuçlarına göre doğrudan bir nedensellik söz konusudur. Tüketici güveninden iç borçlanma oranına doğru ise bütün test bulgularına göre bir nedensellik görülmektedir. Ayrıca ilgili dönemde, sırasıyla genel fiyatlar düzeyi, piyasa döviz kuru ve piyasa faiz oranı arasında döngüsel bir ilişki gözlenmektedir. Piyasa faiz oranından iç borçlanma ve dolaylı vergilere doğru da bir nedensellik gözükmektedir. Ayrıca, fiyatlar genel düzeyi ve döviz kuru tüketici güvenliğini doğrudan etkilerken, fiyatlar genel düzeyinden kamu gideri yoluyla da bir nedensellik görülmektedir. Sonuç itibariyle maliye politika araçlarının tüketici güveni üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı yollar ile önemli etkilerinin mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca, tüketici güvenindeki değişimlerin iç borçlanma üzerinde etkin sonuçlara yol açtığı gözükmektedir.

3.2.2.5. Eşbütünleşme Analizi: Sınır Testi (Bounds Test) Yaklaşımı

Bounds testi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin kurulması ikinci aşama olarak da değişkenler arasındaki koentegrasyon özelliğinin saptanması ve sonrasında kısa ve uzun dönem parametrelerinin tahmin edilmesi olmak üzere iki

aşamada uygulanmaktadır. Bu test koentegrasyon analizi yapılabilmesinde bazı avantajlar sağlamaktadır. Bunlardan bazıları;

- Bounds testi, seriler arasındaki durağanlık farkını dikkate almaksızın uygulanabilmektedir.
- ARDL modeli kurulurken değişkenler arasındaki endojenlik problemini dikkate aldığından bounds testi kullanılmaktadır (Akgeyik ve Yavuz, 2006: 7).

ARDL methodu yapılırken seride eşbütünleşme olmadığı durum için boş hipotez, eşbütünleşme olduğu durum için ise alternatif hipotez kurulup test edilmektedir. Bu hipotezlere göre; $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0$ ve en az bir β $H_1 \neq 0$ olarak gösterilmektedir. Hipotez kurulurken modelin öncelikle alternatif hipotezin doğru kabul edildiği bütün değişkenlerin kısıtsız yani $I(0)$, başka bir durumda ise kısıtlı yani $I(1)$ olduğu kabul edilmektedir (Sevütekin ve Nargeleçekenler, 2007).

Eşbütünleşme teknikleri, durağan olmayan seriler arasındaki uzun süreli ilişkiyi saptamanın yanı sıra Hata Düzeltme Modeli'ne (Error Correction Model) göre yeniden parametreleştirmek için çözüm haline gelmiştir (Nkoro ve Uko, 2016: 66).

3.2.2.6. ARDL Sınır Testi

Yapılan nedensellik analizleri sonucunda tüketici güven endeksinin bağımlı değişken, maliye politikası araçlarının ise bağımsız değişken olarak ele alınması gerektiğine kanaat getirilmiştir. Değişkenlerin birim kök özellikleri göz önüne alınarak maliye politikası araçları ve tüketici güven endeksi arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin analizi için ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) modellenmesi uygun görülmektedir.

ARDL sınır testi yaklaşımı; hem kısa dönem hem de uzun dönem analizi yapma imkânı sağlamaktadır. ARDL modeli $I(0)$, $I(1)$ ya da her ikisinin birleşimi şeklinde, farklı derecede eş bütünleşik seriler için kullanılabilir. Değişkenlerin uzun dönem ilişkileri F istatistiği (Wald testi) ile tespit edilmektedir. Bu yaklaşımda, F istatistiği kritik değer bandını aştığında serideki değişkenlerin uzun vadede ilişki kurduğu söylenmektedir (Nkoro ve Uko, 2016: 64).

Modeli ARDL yöntemiyle analiz edebilmek için öncelikle Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) ve Hannan-Quinn gibi kritik değerlerden yararlanılması gerekmektedir.

En küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu ise modelin gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir. Seçilen en küçük değer ile kurulan model arasında otokorelasyon problemi oluşursa, ikinci en küçük değeri sağlayan gecikme uzunluğu seçilerek model oluşturulur (Karagöl vd., 2007: 76-77). Bu çalışmada modeli kurarken uzunluk kriteri aylık veri olduğu için 12 olarak belirlenmiştir. Akaike bilgi kriterine göre de 3 değişken 12. Uzunlukta anlamlı çıkmıştır. Çoğunluk kuralına göre Akaike bilgi kriterinin bize vermiş olduğu 12 gecikme sayısı kullanılmıştır. Modelde otokorelasyon problemi çıkmamıştır.

Tablo 3.9: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	147.0365	NA	0.006364	-2.21932	-2.10791	-2.17406
1	233.6958	165.1942	0.001669	-3.55775	-3.424057*	-3.503428*
2	234.8470	2.176555	0.001665	-3.56011	-3.40414	-3.49674
3	235.3600	0.961866	0.001678	-3.5525	-3.37425	-3.48008
4	235.8633	0.935891	0.001691	-3.54474	-3.34421	-3.46326
5	236.9338	1.973667	0.001689	-3.54584	-3.32303	-3.45531
6	238.9921	3.762926	0.001662	-3.56238	-3.31728	-3.46279
7	239.5455	1.003046	0.001674	-3.5554	-3.28802	-3.44676
8	239.7381	0.345922	0.001695	-3.54278	-3.25312	-3.42509
9	240.0235	0.508417	0.001715	-3.53162	-3.21968	-3.40487
10	247.5657	13.31675	0.001548	-3.63384	-3.29962	-3.49804
11	247.9665	0.701367	0.001563	-3.62448	-3.26797	-3.47963
12	250.2005	3.874624*	0.001534*	-3.643758*	-3.26497	-3.48986

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit etmek amacıyla F istatistiklerinden yararlanılmaktadır. ARDL sınır testi yönteminde F istatistikleri Pesaran vd. (2001)'deki çalışmasındaki alt ve üst değere göre belirlenmektedir. Analizden elde edilen değer hesaplanan F istatistiği alt kritik değerinden küçük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına, üst kritik değerden büyük olması ise de eşbütünleşme ilişkisinin varlığından bahsedilebilmektedir. Ancak değer alt ve üst kritik değerlerin arasında yer alıyorsa bu durumda eşbütünleşme konusunda herhangi bir karar verilememektedir.

Sınır testi sonucu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi elde edildiği takdirde değişkenlere ait uzun dönem ve kısa dönem ilişkilerini belirlemek için ARDL modelleri tanımlanmaktadır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak gecikme uzunluğu ve sınır testi sonuçları tablolar halinde verilecek ardından eşbütünleşme ilişkisi elde edildiği takdirde uzun ve kısa dönem ARDL modelinin tahmin sonuçlarına yer verilecektir.

ARDL modellemesi kurulurken, makroekonomik değişkenler olan tüketici fiyat endeksi, faiz oranı, döviz kuru sabit tutulup her bir bağımsız değişken için ayrı model oluşturulmuştur.

Tablo 3.10: ARDL (12,1,2,0,0) modeli Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken Kamu Gideri)

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
CCI(-1)	0.899	9.672	0.000
CCI(-2)	-0.189	-1.507	0.135
CCI(-3)	0.124	1.034	0.303
CCI(-4)	-0.264	-2.238	0.027
CCI(-5)	0.454	3.806	0.000
CCI(-6)	-0.295	-2.392	0.019
CCI(-7)	0.141	1.146	0.254
CCI(-8)	-0.146	-1.240	0.218
CCI(-9)	0.451	3.759	0.000
CCI(-10)	-0.411	-3.242	0.002
CCI(-11)	0.240	1.880	0.063
CCI(-12)	-0.157	-1.799	0.075
CPI	-0.798	-1.980	0.050
CPI(-1)	0.544	1.361	0.176
EX	-0.238	-2.225	0.028
EX(-1)	0.167	0.999	0.320
EX(-2)	0.227	2.066	0.041
IR	-0.088	-3.306	0.001
GD	-0.012	-0.300	0.765
C	2.287	4.492	0.000
TANISAL DENETİM SONUÇLARI			
R^2	0.938	X^2_{NORM}	48.538 (0.00)
$\bar{R}^2$	0.927	X^2_{BPG}	0.841 (0.654)
X^2_{BG}	0.964 (0.488)		

X^2_{BG} , X^2_{NORM} , X^2_{BPG} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans istatistikleridir.

ARDL (12,1,2,0,0) modelin tanısal test sonuçlarına göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı ancak hata teriminin normal dağılmadığı görülmektedir.

Tablo 3.10'dan görüldüğü üzere bağımlı değişken tüketici güven endeksi-bağımsız değişken ise kamu gideri olarak model kurulmuştur. "GD" değerinin olasılık değerine bakıldığında %1-%5-%10 düzeylerine göre anlamsız olduğu görülmektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığı bound (sınır) testi ile bakılmaktadır.

Tablo 3.11: Uzun Dönem Koentegrasyon İlişkisi

Test İstatistiği	Değer	k
F-İstatistiği	4.568654	4
Kritik Değer Sınırları		
Anlamlılık	I0 Sınırı	I1 Sınırı
10%	2.45	3.52
5%	2.86	4.01
2.50%	3.25	4.49
1%	3.74	5.06

Tablo 3.11'de görüldüğü üzere, F istatistik değeri kritik değerlerden büyük olması nedeniyle analize konu olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak GD değişkeninin uzun dönemli katsayı değerinin olasılık değışkeni anlamsızdır. Bu yüzden uzun dönemdeki ilişkinin yönü hakkında yorum yapılamamaktadır. Mevcut ilişkinin uzun dönemli katsayı değerleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.12: Uzun Dönemli Katsayı Değerleri

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
CPI	-1.662	-2.156	0.033
EX	1.020	1.922	0.057
IR	-0.574	-2.143	0.034
GD	-0.080	-0.299	0.765
C	14.983	3.412	0.001

Bir başka ARDL modelinde makroekonomik değişkenler sabit iken bağımsız değişken kamu geliri (GL) alınarak tahmin yapılmıştır. Tüketici güven endeksi ve kamu geliri arasındaki ilişkinin varlığı aşağıdaki Tablo 3.13’de yer almaktadır.

Tablo 3.13: ARDL Modeli (10,2,2,4,0) Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken Kamu Geliri)

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
CCI(-1)	0.886	10.195	0
CCI(-2)	-0.109	-0.954	0.342
CCI(-3)	0.062	0.525	0.601
CCI(-4)	-0.260	-2.232	0.028
CCI(-5)	0.380	3.389	0.001
CCI(-6)	-0.193	-1.755	0.082
CCI(-7)	0.044	0.399	0.691
CCI(-8)	-0.124	-1.081	0.282
CCI(-9)	0.441	3.749	0.000
CCI(-10)	-0.320	-3.859	0.000
CPI	-1.081	-2.608	0.010
CPI(-1)	1.300	2.065	0.041
CPI(-2)	-0.612	-1.510	0.134
EX	-0.227	-2.161	0.033
EX(-1)	0.140	0.834	0.406
EX(-2)	0.238	2.014	0.047
IR	-0.133	-1.932	0.056
IR(-1)	0.112	1.084	0.281
IR(-2)	-0.086	-0.826	0.411
IR(-3)	0.186	1.787	0.077
IR(-4)	-0.181	-2.708	0.008
GL	0.064	1.776	0.079
C	2.456	4.931	0.000
TANISAL DENETİM SONUÇLARI			
R^2	0.241	X^2_{NORM}	35.140 (0.00)
$\bar{R}^2$	0.085	X^2_{BPG}	1.549 (0.07)
X^2_{BG}	1.038 (0.42)		

X^2_{BG} , X^2_{NORM} , X^2_{BPG} sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans istatistikleridir.

Modelde değişen varyans ve otokorelasyon problemi olmadığı ancak hata teriminin normal dağılmadığı tablodan görülmektedir. Ayrıca kamu gelirinin olasılık değerinin %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Kısa dönemli mevcut ilişkinin uzun dönemde de var olup olmadığına bakıldığında F istatistik değerinin kritik değerlerden büyük olduğu aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 3.14: Uzun Dönemli Koentegrasyon İlişkisi

Test İstatistiği	Değer	k
F-İstatistiği	5.694	4
Kritik Değer Sınırları		
Anlamlılık	I0 Sınırı	I1 Sınırı
10%	2.45	3.52
5%	2.86	4.01
2.50%	3.25	4.49
1%	3.74	5.06

Modele tabii olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. İlişkinin yönünü belirlemek için ise katsayı değerlerine bakılmıştır.

Tablo 3.15: Uzun Dönemli Katsayı Değerleri

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
CPI	-2.042	-3.422	0.000
EX	0.786	2.348	0.020
IR	-0.525	-2.823	0.005
GL	0.333	1.727	0.087
C	12.767	4.691	0.000

Kamu geliri değişkeninin olasılık değeri %10 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Katsayısı ise pozitiftir. Bu bağlamda kamu gelirindeki %1'lik bir değişim tüketici güven endeksini % 33 artırmaktadır. Tablodan anlaşıldığı üzere daraltıcı maliye politikası tüketici güvenini artırmaktadır. Burada Keynesyen olmayan ilişki mevcuttur.

Maliye politikası araçlarından borçlanma, dolaysız ve dolaylı vergi değişkenlerinin tüketici güven endeksi ile arasında ne kısa vadeli ne de uzun vadeli bir ilişki bulunamamıştır. Bağımsız değişken olan dolaysız ve dolaylı verginin modele eklendiği analiz ise aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.16: ARDL Modeli (12,5,3,4,3,7) Tahmin Sonuçları (Bağımsız değişkenler Dolaylı ve Dolaysız Vergi)

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
CCI(-1)	1.012	10.776	0.000
CCI(-2)	-0.355	-2.801	0.006
CCI(-3)	0.233	1.847	0.068
CCI(-4)	-0.275	-2.286	0.025
CCI(-5)	0.281	2.365	0.020
CCI(-6)	-0.176	-1.424	0.158
CCI(-7)	0.218	1.838	0.070
CCI(-8)	-0.283	-2.453	0.016
CCI(-9)	0.567	4.802	0.000
CCI(-10)	-0.440	-3.611	0.001
CCI(-11)	0.228	1.845	0.068
CCI(-12)	-0.186	-2.140	0.035
CPI	-1.710	-3.576	0.001
CPI(-1)	2.513	3.607	0.001
CPI(-2)	-2.111	-2.975	0.004
CPI(-3)	1.409	1.990	0.050
CPI(-4)	-1.089	-1.561	0.122
CPI(-5)	0.871	1.922	0.058
EX	-0.186	-1.697	0.093
EX(-1)	0.044	0.239	0.812
EX(-2)	0.467	2.442	0.017
EX(-3)	-0.212	-1.632	0.106
IR	-0.051	-0.714	0.477
IR(-1)	-0.079	-0.737	0.463
IR(-2)	0.082	0.769	0.444
IR(-3)	0.166	1.515	0.133
IR(-4)	-0.155	-2.225	0.029
ITAX	0.063	1.094	0.277
ITAX(-1)	0.001	0.016	0.987
ITAX(-2)	0.104	1.916	0.059
ITAX(-3)	-0.066	-1.234	0.221
TTAX	-0.039	-0.885	0.379
TTAX(-1)	-0.002	-0.044	0.965
TTAX(-2)	-0.054	-1.166	0.247
TTAX(-3)	0.099	2.253	0.027
TTAX(-4)	-0.001	-0.020	0.984
TTAX(-5)	-0.068	-1.685	0.096
TTAX(-6)	0.027	0.659	0.512
TTAX(-7)	-0.137	-3.311	0.001
C	2.513	3.550	0.001
TANISAL DENETİM SONUÇLARI			
R^2	0.958	X_{NORM}^2	39.08 (0.00)
$\bar{R}^2$	0.938	X_{BPG}^2	1.103 (0.34)
X_{BG}^2	0.621 (0.81)		

X_{BG}^2 , X_{NORM}^2 , X_{BPG}^2 sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans istatistikleridir.

Tanısal denetim sonuçlarına bakılacak olursa bu modelin otokorelasyon ve değişen varyans problemi içermediği ancak hata teriminin normal dağılmadığı görülmektedir.

Dolaysız vergi ve dolaylı verginin olasılık değerleri mevcut kritik değerlerden büyüktür. Tüketici güven endeksi ile arasında ilişki mevcut değildir. Uzun dönemli katsayı değerlerine bakıldığında olasılık değerlerinin büyük olup aralarında bir ilişkinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Diğer araç değişkeni olan iç borçlanmanın da dâhil edildiği analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.17: ARDL Modeli (10,2,2,4,0) Tahmin Sonuçları (Bağımsız Değişken İç Borçlanma)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
CCI(-1)	0.877	9.970	0.000
CCI(-2)	-0.098	-0.848	0.399
CCI(-3)	0.048	0.407	0.685
CCI(-4)	-0.220	-1.836	0.069
CCI(-5)	0.352	3.055	0.003
CCI(-6)	-0.186	-1.673	0.097
CCI(-7)	0.058	0.517	0.606
CCI(-8)	-0.125	-1.082	0.282
CCI(-9)	0.405	3.451	0.001
CCI(-10)	-0.296	-3.587	0.001
CPI	-0.973	-2.303	0.023
CPI(-1)	1.298	2.037	0.044
CPI(-2)	-0.615	-1.502	0.136
EX	-0.221	-2.083	0.040
EX(-1)	0.102	0.598	0.551
EX(-2)	0.272	2.281	0.025
IR	-0.107	-1.534	0.128
IR(-1)	0.071	0.692	0.490
IR(-2)	-0.049	-0.477	0.634
IR(-3)	0.159	1.526	0.130
IR(-4)	-0.176	-2.608	0.010
IBR	-0.001	-0.959	0.340
C	2.525	5.033	0.000
TANISAL DENETİM SONUÇLARI			
R^2	0.943	X_{BG}^2	1.192 (0.230)
$\bar{R}^2$	0.931	X_{BPG}^2	1.432 (0.116)
X_{NORM}^2	29.98 (0.00)		

X_{BG}^2 , X_{NORM}^2 , X_{BPG}^2 sırasıyla otokorelasyon, normallik, değişen varyans istatistikleridir.

İç borçlanma değişkeninin dâhil edildiği modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemi görünmemektedir. Ancak hata teriminin normal dağılmadığı görülmektedir.

İç borçlanmanın olasılık değeri kritik seviyelerde anlamsız çıkmıştır. Tüketici güven endeksi ile arasında uzun dönemli ilişki mevcut değildir.

Bu bağlamda tüketici güven endeksinin dolaylı ve dolaysız vergiler ve kamu harcama kalemlerine karşı duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre maliye politikalarına yön verenler için tüketicilerin güvenini sağlama amacı güdüldüğünde çalışmada kullanılan maliye politikası araçlarından en etkili araç değişkeni kamu gelirleri olmaktadır.

Tüketici güven endeksini doğrudan etkileyen fiyatlar genel düzeyi, faiz oranı ve döviz kuru ise ekonomi politikaları için önemli değişkenlerdir. Ve tüketici güvenini artırmada aktif rol oynamaktadırlar.

3.2.2.7. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)

Hata Düzeltme Modeli (ECM), ARDL modelinden, uzun dönem bilgisini kaybetmeden, kısa süreli ayarlamaları uzun çalışma dengesiyle bütünleştiren basit bir doğrusal dönüşümden türetilebilir. İlgili ECM modeli, belirli modelleme çerçevelerine genel olarak veri üretme sürecini yakalamak için yeterli sayıda gecikme gerektirmektedir (Nkoro ve Uko, 2016: 79).

Genel olarak hata düzeltme teriminin ECT_{t-1} katsayısının negatif değerler alması beklenmektedir. Bu katsayısının istatistiki olarak anlamlı olması durumunda ise ilgili katsayının, kısa dönemde dengeden bir sapma olması durumunda modelin ne kadar sürede uzun dönem dengesine geri geleceğini gösteren uzun dönem denge ayarlanma hızı olarak yorumlanmaktadır. 0 ile -1 arasında değerler alması beklenen bu katsayısının 0'a yakın olması durumunda modelin uzun dönem denge ayarlanma hızının düşük, -1'e yakın olması durumunda ise modelin uzun dönem denge ayarlanma hızının yüksek olduğunu göstermektedir (Özaydın, 2018: 153-155).

Tablo 3.18: ARDL (12,1,2,0,0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği	Olasılık
D(CCI(-1))	0.052	0.543	0.588
D(CCI(-2))	-0.137	-1.562	0.121
D(CCI(-3))	-0.013	-0.148	0.882
D(CCI(-4))	-0.277	-3.162	0.002
D(CCI(-5))	0.177	1.949	0.054
D(CCI(-6))	-0.119	-1.317	0.191
D(CCI(-7))	0.022	0.253	0.801
D(CCI(-8))	-0.123	-1.463	0.146
D(CCI(-9))	0.327	3.890	0.000
D(CCI(-10))	-0.084	-0.959	0.340
D(CCI(-11))	0.157	1.799	0.075
D(CPI)	-0.798	-1.980	0.050
D(EX)	-0.238	-2.225	0.028
D(EX(-1))	-0.227	-2.066	0.041
D(IR)	-0.088	-3.306	0.001
D(GD)	-0.012	-0.300	0.765
ECT(-1)	-0.153	-3.016	0.003

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre CPI, EX, IR ve GD değişkenleri ile CCI arasında negatif yönlü bir ilişki mevcut olduğu görülmüştür. CPI' de meydana gelecek %1'lik bir artış CCI endeksini % 0.80 azaltacaktır. Ayrıca EX, IR ve GD değişkenleri ile CCI arasında negatif yönlü bir ilişki mevcut olup katsayıları sırasıyla -0.238, -0.088 ve -0.012 olarak tahmin edilmiştir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle değişkenlerde meydana gelecek %1 'lik bir artış CCI endeksinde katsayıları oranında azalışa neden olacaktır. Hata düzeltme terimi (ECT(-1)) beklenildiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum kısa dönemde meydana gelecek sapmalardan uzun dönemde dengeye yaklaşılacağı anlamına gelmektedir. Bu katsayının tahmin değeri -0.153 olup kısa dönem şoklarını uzun dönemde meydana gelecek sapmaların 1 dönem sonrasında %15'nin giderilebildiğini göstermektedir.

Tablo 3.19: ARDL (10,2,2,4,0) Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
D(CCI(-1))	0.079	0.851	0.397
D(CCI(-2))	-0.030	-0.351	0.727
D(CCI(-3))	0.031	0.356	0.722
D(CCI(-4))	-0.228	-2.726	0.008
D(CCI(-5))	0.151	1.815	0.072
D(CCI(-6))	-0.042	-0.517	0.607
D(CCI(-7))	0.003	0.033	0.974
D(CCI(-8))	-0.121	-1.510	0.134
D(CCI(-9))	0.320	3.859	0.000
D(CPI)	-1.081	-2.608	0.010
D(CPI(-1))	0.612	1.510	0.134
D(EX)	-0.227	-2.161	0.033
D(EX(-1))	-0.238	-2.014	0.047
D(IR)	-0.133	-1.932	0.056
D(IR(-1))	0.086	0.826	0.411
D(IR(-2))	-0.186	-1.787	0.077
D(IR(-3))	0.181	2.708	0.008
D(GL)	0.064	1.776	0.079
ECT(-1)	-0.192	-3.882	0.000

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre CCI ile araç değişkenleri olan CPI, EX ve IR ile negatif ilişki mevcuttur. Ancak bağımsız değişken olan kamu geliri “GL” değişkeni arasında pozitif ilişki mevcuttur ve katsayısı da 0.064 ‘tür. Bu katsayı kamu gelirinde meydana gelecek %1’lik bir artışın CCI değişkeni olan tüketici güven endeksini %0.06 oranında artıracığı anlamına gelmektedir. Hata düzeltme terimi (ECT (-1)) beklendiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu katsayının tahmin değeri -0.191 olup uzun dönem dengesinden meydana gelecek sapmaların 1 dönem sonrasında %19’unun giderilebildiğini göstermektedir.

Tablo 3.20: ARDL (12,5,3,4,3,7) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
D(CCI(-1))	0.188	1.948	0.055
D(CCI(-2))	-0.167	-1.741	0.085
D(CCI(-3))	0.066	0.701	0.485
D(CCI(-4))	-0.210	-2.334	0.022
D(CCI(-5))	0.072	0.788	0.433
D(CCI(-6))	-0.104	-1.175	0.243
D(CCI(-7))	0.114	1.307	0.195
D(CCI(-8))	-0.169	-2.035	0.045
D(CCI(-9))	0.398	4.702	0.000
D(CCI(-10))	-0.042	-0.486	0.628
D(CCI(-11))	0.186	2.140	0.035
D(CPI)	-1.710	-3.576	0.001
D(CPI(-1))	2.111	2.975	0.004
D(CPI(-2))	-1.409	-1.990	0.050
D(CPI(-3))	1.089	1.561	0.122
D(CPI(-4))	-0.871	-1.922	0.058
D(EX)	-0.186	-1.697	0.093
D(EX(-1))	-0.467	-2.442	0.017
D(EX(-2))	0.212	1.632	0.106
D(IR)	-0.051	-0.714	0.477
D(IR(-1))	-0.082	-0.769	0.444
D(IR(-2))	-0.166	-1.515	0.133
D(IR(-3))	0.155	2.225	0.029
D(ITAX)	0.063	1.094	0.277
D(ITAX(-1))	-0.104	-1.916	0.059
D(ITAX(-2))	0.066	1.234	0.221
D(TTAX)	-0.039	-0.885	0.379
D(TTAX(-1))	0.054	1.166	0.247
D(TTAX(-2))	-0.099	-2.253	0.027
D(TTAX(-3))	0.001	0.020	0.984
D(TTAX(-4))	0.068	1.685	0.096
D(TTAX(-5))	-0.027	-0.659	0.512
D(TTAX(-6))	0.137	3.311	0.001
ECT(-1)	-0.176	-2.994	0.004

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre kısa dönemde CCI ile ITAX ile negatif bir ilişki mevcuttur ve katsayısı da -0.104'tür. Ancak CCI değişkeninin TTAX ile arasında pozitif bir ilişki olduğu tablodan görülmektedir. ITAX (dolaylı vergi) da meydana gelecek %1'lik artış CCI'yi 0.104 oranında azaltırken TTAX' de (dolaysız vergi) meydana gelecek %1'lik artış CCI 'de %13'lük lük bir artışa neden olmaktadır. Hata terimi katsayısı beklenildiği üzere negatif ve anlamlıdır. Bu katsayının tahmin

değeri -0.176 olup uzun dönemdeki sapmaların kısa dönemde %17'sinin giderildiğini göstermektedir. Uyarlanma süreci yaklaşık 6 dönem sonra gerçekleşmektedir.

Tablo 3.21: ARDL (10,2,2,4,0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
D(CCI(-1))	0.061	0.657	0.513
D(CCI(-2))	-0.036	-0.416	0.678
D(CCI(-3))	0.012	0.134	0.893
D(CCI(-4))	-0.208	-2.348	0.021
D(CCI(-5))	0.144	1.709	0.090
D(CCI(-6))	-0.042	-0.517	0.607
D(CCI(-7))	0.016	0.192	0.848
D(CCI(-8))	-0.110	-1.349	0.180
D(CCI(-9))	0.296	3.587	0.001
D(CPI)	-0.973	-2.303	0.023
D(CPI(-1))	0.615	1.502	0.136
D(EX)	-0.221	-2.083	0.040
D(EX(-1))	-0.272	-2.281	0.025
D(IR)	-0.107	-1.534	0.128
D(IR(-1))	0.049	0.477	0.634
D(IR(-2))	-0.159	-1.526	0.130
D(IR(-3))	0.176	2.608	0.010
D(İBR)	-0.001	-0.959	0.340
ECT(-1)	-0.184	-3.697	0.000

Hata düzeltme tahmin sonuçlarına göre uzun dönemde ilişkinin olduğu fakat kısa dönemde CCI (tüketici güven endeksi) ile İBR (iç borçlanma oranı) endeksi arasında bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Buna rağmen Tablo 17'deki bulgular değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin olmadığını göstermektedir. Hata düzeltme terimi ise beklenildiği üzere negatif ve anlamlıdır. Bu katsayı uzun dönemde meydana gelecek sapmanın kısa dönemde %18'nin giderilebildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Tüketicilerin ekonomik kararlarının şekillenmesinde, ekonomik hayatın ne derecede olumlu yönde ilerlediğine dair bilgiler ve geleceğin nasıl şekillenebileceğine yönelik bilgileri elde etmede ve değerlendirme yapmalarında tüketici güveni büyük bir önem taşımaktadır.

Tüketici güveni, sadece tüketicilerin ekonominin genel durumu hakkında ne kadar emin olduklarını göstermemekte aynı zamanda insanların kendi gelirlerinin istikrarı hakkında ne kadar güven duyduğunu da gösterebilmektedir. Tüketici güveni, tüketicilerin ve diğer iktisadi aktörlerin ekonomik kararları üzerinde etki oluşturabilmekte ve bu güven aracılığıyla yatırımcıların, üreticilerin, perakendecilerin, bankaların ve hükümetin alacağı iktisadi kararları planlarken tüketicilerin güvenlerini dikkate almaları artık günümüzde kaçınılmazdır. Tüketici güveni gerek politika yapıcılar tarafından gerekse iktisadi aktörler tarafından son derece önemli bir unsur konumunda olup ekonomik büyümenin kilit belirleyicilerinden biri olarak gösterilmektedir. Tüketici güveni ulusal/ uluslararası çapta meydana gelen sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. faktörlerden etkilenebilmekte ve uygulanan iktisat politikaları tüketici güveninin artmasını/azalmasını sağlayabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı bir iktisat politikası aracı olan maliye politikasının, tüketici güveni üzerindeki etkisini Türkiye özelinde analiz etmek olarak belirlenmiştir. Maliye politikası, sürdürülebilir ve güçlü bir ekonomik büyümeyi sağlamak, yoksulluğu azaltmak için en temel mali araçları (kamu harcamaları ve vergi gelirleri) kullanmaktadır. Maliye politikasının etkililiği söz konusu olduğunda öncelikle kamu harcamalarının ve vergi gelirlerinin GSYH'yi nasıl etkilediği dikkate alınmaktadır. Kamu harcamalarında ve vergi oranlarında yapılan değişikliklerin faiz oranlarında, yatırımlarda, ulusal tasarruflarda, mal ve hizmet üretiminde yarattığı etkiler de maliye politikasının etkililiğini belirleyebilmektedir. Günümüz ekonomilerinde tüketici güveninin iktisadi kararların alınmasında önemli bir rol oynaması sebebiyle maliye politikasının tüketici güveni üzerindeki etkisinin araştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada tüketici güven endeksi ile maliye politikası arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için aylık verilerden hareketle 2006M1-2017M8 dönemi için

incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar tüketici güven endeksi ile kamu gelirleri arasında kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermiştir. Yani daraltıcı maliye politikaları uygulandığında ve alınan vergiler artırıldığında tüketici güveninin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde genişletici mali daralma hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Genişletici mali daralma; bütçe açığını düşürmek için uygulanan politikaların önce ekonomiyi daraltacağı yönünde olmasıdır. Fakat bu politika sonucu olarak gelecekte bireylerin vergi yükü düşeceği için özel tüketim ve yatırımı artırır. Hükümet harcamaları kısılrsa kamu borçlarının GSYH içerisindeki payı düşer, ülkenin güvenilirliği artar, enflasyon risk primi, temerrüt riski azalır. Risk primlerinin azalmasıyla birlikte özel talep seviyesi artar. Daraltıcı politikalar sonucu beklenmeyen vergi artışları sonucunda borç yönetimi olumlu etkilenir. Kamu daha az fon talep eder. Bu vesileyle bireylerin harcanabilir geliri artar ve tüketimde genişletici etkiler doğurur.

Yapılan analizler sonucunda TGE, döviz kuru, dolaylı vergiler, kamu geliri, fiyatlar genel düzeyi ve faiz oranının düzeyde durağan olmadığı gözlenmiştir. Dolaysız vergiler, iç borçlanma oranı ve kamu gideri ise düzeyde durağandır. Değişkenlerin grafiklerine bakıldığında serilerin seyrinde kırılmalar olduğu gözlenmiştir. Bu yüzden literatürde yer alan yapısal kırılmalı birim kök ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; merkezi yönetim bütçe gelirleri ve giderleri, dolaysız ve dolaylı vergiler değişkenlerinde birim kök olmadığı görülmüştür. Geçiş mekanizması değişkenlerinden döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerinde birim kökün varlığı çoğu testlerde reddedilirken, LM testi fiyatlar genel düzeyi için hem tek hem de çift kırılmalarda birim kökün olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte tüketici güven endeksi değişkeninde ise düzey ve trend altında LM ve GLS testleri birim kökü onaylamaktadır. Kırılma tarihleri incelendiğinde; 2008 Küresel Finans Krizi, 2010 borç-deflasyon krizi ve 2012 Avrupa resesyonuna karşılık gelen bulgulara rastlanılmıştır.

Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin varsayımlarından birisi kırılmaların kademeli olarak gerçekleştiği durum üzerinedir. Kırılma zamanının ve sayısının bilinmesine gerek duyulmayan Fourier birim kök testleri mevcuttur. Aşamalı yapısal kırılmalı birim kök testleri sonucunda ise; sabit ve trend altında tüketici güven endeksi, kamu geliri, kamu gideri, döviz kuru, fiyatlar genel düzeyinde birim kök olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolaylı-dolaysız vergi ve iç borçlanma oranında da birim kökün olmaması nedeniyle değişkenlerin düzey değerleri ile nedensellik analizleri yapılmıştır.

Granger nedensellik, Toda-Yamamoto, Tek Frekans ve Kümülatif Frekansa dayalı nedensellik test sonuçlarına tabi tutulan değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Dolaylı ve dolaysız vergiler ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi vergilerden tüketici güven endeksine doğru olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre; dolaysız vergilerden tüketici güven endeksine doğru nedensellik etkisi görülmezken, dolaylı vergilerin tüketici güven endeksi üzerinde nedensellik etkisinin mevcut olduğu görülmüştür. Kamu geliri ve kamu giderleri ile tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi yapılan nedensellik analizlerinden aşamalı kümülatif nedensellik test sonucu kuvvetli bilgiler ortaya koymuştur. İç borçlanma oranı ve tüketici güven endeksi arasındaki karşılıklı nedensellik sonucu; tüketici güven endeksinden iç borçlanma oranına doğru bir nedenselliğin söz konusu olduğunu göstermiştir.

Nedensellik analizleri sonucunda tüketici güven endeksinin bağımlı değişken, maliye politikası araçlarının ise bağımsız değişken olarak ele alınması uygun görülmüştür. Maliye politikası araçları ve tüketici güven endeksi arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkinin analizini yapma imkânı sağlayan ARDL sınır testi kullanılmıştır. ARDL modelleri açıklayıcı değişkenlerin bazılarının I(1), bazılarının I(0) düzeyinde durağan olması durumunda uygulanmaktadır. Tüketici güven endeksi değişkeni için birim kök testleri toplu olarak incelendiğinde özellikle sabit altında birim kökün varlığı görülmüştür. ARDL modelleri oluşturulurken, makroekonomik değişkenler (tüfe, faiz oranı, döviz kuru) sabit tutulup her bir bağımsız değişken için ayrı model kurulmuştur. Bağımlı değişken ise tüketici güven endeksidir. Kamu gideri ve geliri ile tüketici güven endeksi arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Kamu gelirinin katsayısı ise pozitifdir. Bu ise kamu gelirindeki bir birimlik artışın tüketici güven endeksini de artırdığı anlamına gelmektedir. Borçlanma, dolaysız ve dolaylı vergi değişkenleri ile tüketici güven endeksi arasında uzun vadeli ilişki bulunamamıştır.

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. TÜFE, döviz kuru, faiz oranı ve kamu harcamaları ile tüketici güven endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki gözlenmiştir. Bunun anlamı ise değişkenlerde meydana gelecek %1'lik bir artışın tüketici güven endeksini katsayıları oranında azaltacağı yönündedir. Kamu geliri ile tüketici güven endeksi arasında pozitif

ilişki mevcuttur. Kamu gelirinde meydana gelecek %1'lik artış tüketici güven endeksini artırmaktadır.

Tüketici güven endeksi ile dolaylı vergiler arasında negatif bir ilişki söz konusu iken dolaysız vergilerle pozitif ilişki mevcuttur. Dolaylı vergilerde meydana gelecek artış tüketici güven endeksini azaltırken, dolaysız vergilerde meydana gelecek artış tüketici güven endeksini artırmaktadır. Özellikle Türkiye'de vergi yapısı içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığının artması, vergilemede adaleti sağlamada olumsuzluklar meydana getirebilmektedir. Çalışmanın analiz sonuçlarında tüketici güveninin dolaylı vergiler ile negatif, dolaysız vergiler ile pozitif yönde ilişkiye sahip olması insanların vergilemede adaletin sağlanması hususunda önemli bir hassasiyet geliştirebildikleri ima edilebilir.

Dolaysız vergiler ile tüketici güveni arasındaki pozitif ilişkiden hareketle, Türkiye'nin özellikle Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında kamu kesiminde mali disiplini sağlamaya yönelik olarak geliştirilen politikaların getirdiği başarının tüketiciler tarafından olumlu yönde içselleştirildiği iması geliştirilebilir.

Türkiye'de tüketici güven endeksi yapılanması kişisel mali durum, genel ekonomi, harcama ve tasarruf eğilimleri olmak üzere dört temel yapıya dayanmaktadır. Bu kapsamda dolaylı vergiler ile tüketici güveni arasındaki negatif ilişki varlığı tüketicilerin mali durumunu, genel ekonomiye yönelik algılarını, harcama ve tasarruf eğilimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dolaysız vergilerin tüketici güveni ile pozitif ilişkisi ise bu durumu tam tersi yönde etkilemektedir.

Artık günümüz ekonomi dünyasında tüketicilerin güveninin artırılması, siyasal iktidarların gerçekleştirilmesi gereken temel iktisat politikası amaçlarından birisi haline gelmiştir. Bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası da artık günümüz ekonomik koşullarına uyum sağlayarak geleneksel amaçlarının yanında tüketici güvenini geliştirmek gibi modern amaçları da hedefleri arasına koyması gerekmektedir. Şüphesiz ekonomik koşulların olumlu yönde gelişmesi ile tüketici güveninin artması arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Maliye politikasının kullanımı ile elde edilebilecek olan başarılı iktisadi sonuçlar tüketicilerin güvenini artıracak, ekonomilerde meydana gelecek olan tüketici güveninin gelişimi ile birlikte de

ekonomik koşullarda iyileşmeler gözlemlenebilecektir. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlardan hareketle şu politika önerileri geliştirilebilir:

- Tüketici güveninin günümüz ekonomilerinde önemli bir unsur olarak dikkate alınması bağlamında Yeni Ekonomi Programının hedefleri arasında tüketici güvenine yer verilmelidir.
- Mali disiplinden taviz verilmeyeceğine dair politika söylemleri kuvvetlendirilmeli ve politikalar ısrarlı bir şekilde sürdürülmelidir.
- Vergi sistemi içerisinde vergi tuzağının oluşmaması için dolaysız vergilerin ağırlığı artırılmalıdır.
- Dolaylı vergiler ile tüketici güveni arasındaki negatif yönlü ilişkiden hareketle, vergi sistemi yapısı içerisinde dolaylı vergilerin ağırlığı azaltılmalıdır.
- Dolaylı vergilerin ağırlığının azaltılmasında özellikle tüketicilerin temel ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetlere öncelik verilerek tüketici güveninin artırılması sağlanmalıdır.

Bu çalışma ile günümüzde ekonomik gelişimin önemli bir parametresi haline gelen ve gelecekte de önemini devam ettirecek olan tüketici güvenine odaklanılmıştır. Bu odaklanma bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası özelindeki ilişki ile spesifik olarak incelenmiştir. İleriye dönük olarak diğer iktisat politikası araçları ile tüketici güveni arasındaki ilişkinin veya farklı unsurlar ile tüketici güveni arasındaki ilişkinin ortaya konmasında çalışmamız ışık tutabilecek ve temel bir referans noktası oluşturabilecektir.

EKLER

Ek 1 TÜKETİCİ GÜVENİNİN BİLEŞENLERİNİN SORULARI

Michigan Üniversitesi ve Conferance Board tarafından bildirilen güven endeksleri 5 sorudan oluşmaktadır. Her bir soru seti katılımcılara mevcut ve gelecekteki ekonomik koşullarını değerlendirmelerini ister ve tüketici tutumlarını bir aylık araştırmanın parçası haline getirmektedir.

Michigan Anketi

Mevcut Durum Soruları

- 1) İnsanların büyük ev aletlerini satın alması için iyi ya da kötü bir zaman olduğunu düşünüyor musunuz?
- 2) Bir yıl öncesine göre siz mali açıdan daha iyi veya daha kötü bir durumda mısınız? (iyi/aynı/daha kötü)

Beklentiler Soruları

- 3) Ülkedeki mevcut iş koşullarını düşünecek olursanız gelecek 12 ay içerisinde finansal olarak iyi durumda mı kötü durumda mı olacağınızı düşünüyorsunuz? (iyi zamanlar/ belirsiz/ Kötü zamanlar)
- 4) Önümüzdeki beş yıl boyunca ülke olarak iyi zamanlar mı geçireceğiz yoksa depresyon ve işsizlik mi hâkim olacak? (iyi günler/ belirsiz/ kötü günler)
- 5) Bundan bir yıl sonra siz ve aileniz maddi olarak daha iyi durumda mı daha kötü durumda mı yoksa şimdi olduğu gibi mi olacak? (İyi/ aynı / daha kötü)

Conferance Board Anketi

Mevcut Durum Soruları

- 1) Bölgenizdeki mevcut çalışma koşullarını nasıl değerlendirirsiniz? (iyi /normal/ kötü)
- 2) Şuan bölgenizdeki mevcut iş imkânı hakkında ne söylersiniz? (bol/ pek değil/ bulunması zor)

Beklentiler Soruları

- 3) Bundan altı ay sonra bölgenizdeki mevcut çalışma koşullarının nasıl olacağını düşünüyorsunuz? (iyi/aynı/kötü)
- 4) Bundan altı ay sonra mevcut iş imkânı hakkında ne söylersiniz? (Daha fazla/aynı/ daha az)
- 5) Altı ay sonra toplam aile gelirinizin nasıl olacağını tahmin ediyorsunuz? (yüksek/aynı/düşük)

Ek 2 Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

	Model A: Düzeyde Kırılma			Model C: Düzey ve Trend Kırılma		
	Test İstatistik	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi	Test İstatistik	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi
Tek Kırılma (CCI)						
ADF (ZA,1992)	-4.166	0.357	50	-4.643**	0.343	48
LM (LS,2013)	-3.548*	0.264	37	-3.419	0.164	23
GLS (PR,2003)	-15.083		22	-18.570		39
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-5.127***	0.357	50	-6.040***	0.179	25
		0.829	116		0.507	71
LM (LS,2003)	-3.779	0.264	37	-5.252	0.264	37
		0.343	48		0.507	71
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-17.926		22	-35.343***		27
			50			72
Tek Kırılma (ITAX)						
ADF (ZA,1992)	-3.972	0.329	46	-5.838***	0.329	46
LM (LS,2013)	-3.074	0.464	65	-4.208*	0.336	47
GLS (PR,2003)	-72.545***		23	-79.807***		41
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-6.579***	0.236	32	-6.874***	0.236	33
		0.329	46		0.486	68
LM (LS,2003)	-3.554	0.186	26	-6.577***	0.329	46
		0.293	41		0.493	69
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-82.631***		23	-		40
			58	96.105***		47
Tek Kırılma (TTAX)						
ADF (ZA,1992)	-5.829***	0.243	34	-5.926***	0.243	34
LM (LS,2013)	-2.962	0.329	46	-15.296***	0.250	30
GLS (PR,2003)	-		86	-		35
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-	0.129	18	-17.131***	0.136	19
	15.876***	0.243	34		0.300	42
LM (LS,2003)	-4.867	0.114	16	-15.930***	0.207	29
		0.229	32		0.436	61
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-96.468***		16	-		26
			32	100.406***		60
Tek Kırılma (CPI)						
ADF (ZA,1992)	-4.369	0.407	57	-4.621**	0.350	49
LM (LS,2013)	-2.952	0.464	65	-4.623**	0.407	57
GLS (PR,2003)	-26.050**		65	-30.672**		65
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-5262***	0.164	23	-5.803***	0.221	31
		0.407	57		0.457	64
LM (LS,2003)	-3.246	0.107	15	-5.507*	0.164	23
		0.464	65		0.407	57
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-30.820**		15	-38.523***		33
			65			57

Ek 2 (Devam)

	Model A: Düzeyde Kırılma			Model C: Düzey ve Trend Kırılma		
	Test	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi	Test	Fraksiyon (λ)	Kırılma Tarihi
	İstatistik			İstatistik		
Tek Kırılma (IBR)						
ADF (ZA,1992)	-11.719***	0.550	77	-11.623***	0.857	120
LM (LS,2013)	-11.560***	0.250	35	-11.562***	0.843	118
GLS (PR,2003)	-57.533***		16	-57.631***		51
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-16.604***	0.536	75	-13.742***	0.514	72
		0.550	77		0.550	77
LM (LS,2003)	-12.174***	0.536	75	-13.863***	0.529	74
		0.600	84		0.557	78
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-60.466***		75	-64.138***		75
			84			89
Tek Kırılma (EX)						
ADF (ZA,1992)	-4.296	0.757	106	-4.250*	0.571	80
LM (LS,2013)	-3.233*	0.686	96	-4.395*	0.664	93
GLS (PR,2003)	-6.279		15	-18.505		74
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-4.555**	0.757	106	-6.365***	0.221	31
		0.893	125		0.650	91
LM (LS,2003)	-3.593*	0.200	28	-4.795	0.136	19
		0.686	96		0.771	108
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-8.285		28	-31.269**		34
			39			96
Tek Kırılma (IR)						
ADF (ZA,1992)	-5.244**	0.300	42	-5.239***	0.300	42
LM (LS,2013)	-3.651**	0.257	36	-4.519**	0.307	43
GLS (PR,2003)	-11.379		36	-11.826		36
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-5.785***	0.3	42	-6.068***	0.371	52
		0.579	81		0.579	81
LM (LS,2003)	-4.058**	0.257	36	-5.300*	0.157	22
		0.307	43		0.371	52
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-12.644		36	-19.592		35
			43			44
Tek Kırılma (GD)						
ADF (ZA,1992)	-14.246***	0.421	59	-14.295***	0.729	102
LM (LS,2013)	-3.276*	0.114	16	-14.290***	0.743	104
GLS (PR,2003)	-55.727***		16	-71.132***		33
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-14.720***	0.207	29	-15.376***	0.129	18
		0.879	123		0.321	45
LM (LS,2003)	-4.594***	0.100	14	-15.010***	0.143	20
		0.464	16		0.321	45
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-56.811***		16	-71.095***		33
			65			60
Tek Kırılma (GL)						
ADF (ZA,1992)	-14.432***	0.221	31	-14.442***	0.221	31
LM (LS,2013)	-5.091***	0.164	23	-14.057***	0.357	50
GLS (PR,2003)	-81.130***		17	-84.898***		45
Çift Kırılma						
ADF (NP,2010)	-15.674***	0.221	31	-15.553***	0.221	31
		0.329	46		0.329	46
LM (LS,2003)	-13.287***	0.129	18	-14.683***	0.221	30
		0.436	61		0.236	33
GLS-Mzalfa (CiS etal, 2009)	-82.772***		18	-84.512***		25
			26			45

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 ve optimal gecikme uzunluğu ve frekans sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir, budama oranı (trimming rate) 0.10 olarak alınmıştır.

Ek 3 Granger Nedensellik Test Sonuçları

EX=>CCI	p	k	WALD	Ki-kare p-değeri	Bootstrap p-değeri
Standard Granger Causality	2	-	14.224***	0.001	0.001
Toda & Yamamoto	3	-	15.430***	0.001	0.006
Fourier Granger Causality					
Single frequency	2	2	22.113***	0.000	0.000
Cumulative frequency	5	3	17.594***	0.004	0.007
CPI=>CCI					
Standard Granger Causality	9	-	13.293	0.150	0.164
Toda & Yamamoto	10	-	11.940	0.289	0.297
Fourier Granger Causality					
Single frequency	9	3	13.701	0.133	0.145
Cumulative frequency	12	3	50.458***	0.000	0.000
CPI=>GD					
Standard Granger Causality	12	-	17.426	0.134	0.175
Toda & Yamamoto	2	-	1.601	0.449	0.434
Fourier Granger Causality					
Single frequency	12	3	28.187***	0.005	0.015
Cumulative frequency	12	3	32.835***	0.001	0.004
IR=>IBR					
Standard Granger Causality	6	-	4.640	0.591	0.530
Toda & Yamamoto	7	-	12.922*	0.074	0.134
Fourier Granger Causality					
Single frequency	6	3	4.686	0.585	0.532
Cumulative frequency	10	3	23.789***	0.008	0.019
IR=>CPI					
Standard Granger Causality	10	-	23.420**	0.009	0.023
Toda & Yamamoto	11	-	28.945***	0.002	0.006
Fourier Granger Causality					
Single frequency	10	1	23.528**	0.009	0.020
Cumulative frequency	10	3	25.579***	0.004	0.007
EX=>IR					
Standard Granger Causality	5	-	20.059***	0.001	0.002
Toda & Yamamoto	6	-	18.478***	0.005	0.006
Fourier Granger Causality					
Single frequency	5	3	20.963***	0.001	0.001
Cumulative frequency	5	3	25.370***	0.000	0.001
CPI=>EX					
Standard Granger Causality	8	-	15.499**	0.050	0.063
Toda & Yamamoto	9	-	8.165	0.518	0.529
Fourier Granger Causality					
Single frequency	8	2	14.068*	0.080	0.090
Cumulative frequency	8	3	25.338***	0.001	0.008
IR=>EX					
Standard Granger Causality	5	-	7.531	0.184	0.183
Toda & Yamamoto	6	-	5.231	0.515	0.514
Fourier Granger Causality					
Single frequency	5	3	9.256*	0.099	0.119
Cumulative frequency	5	3	11.879**	0.037	0.038

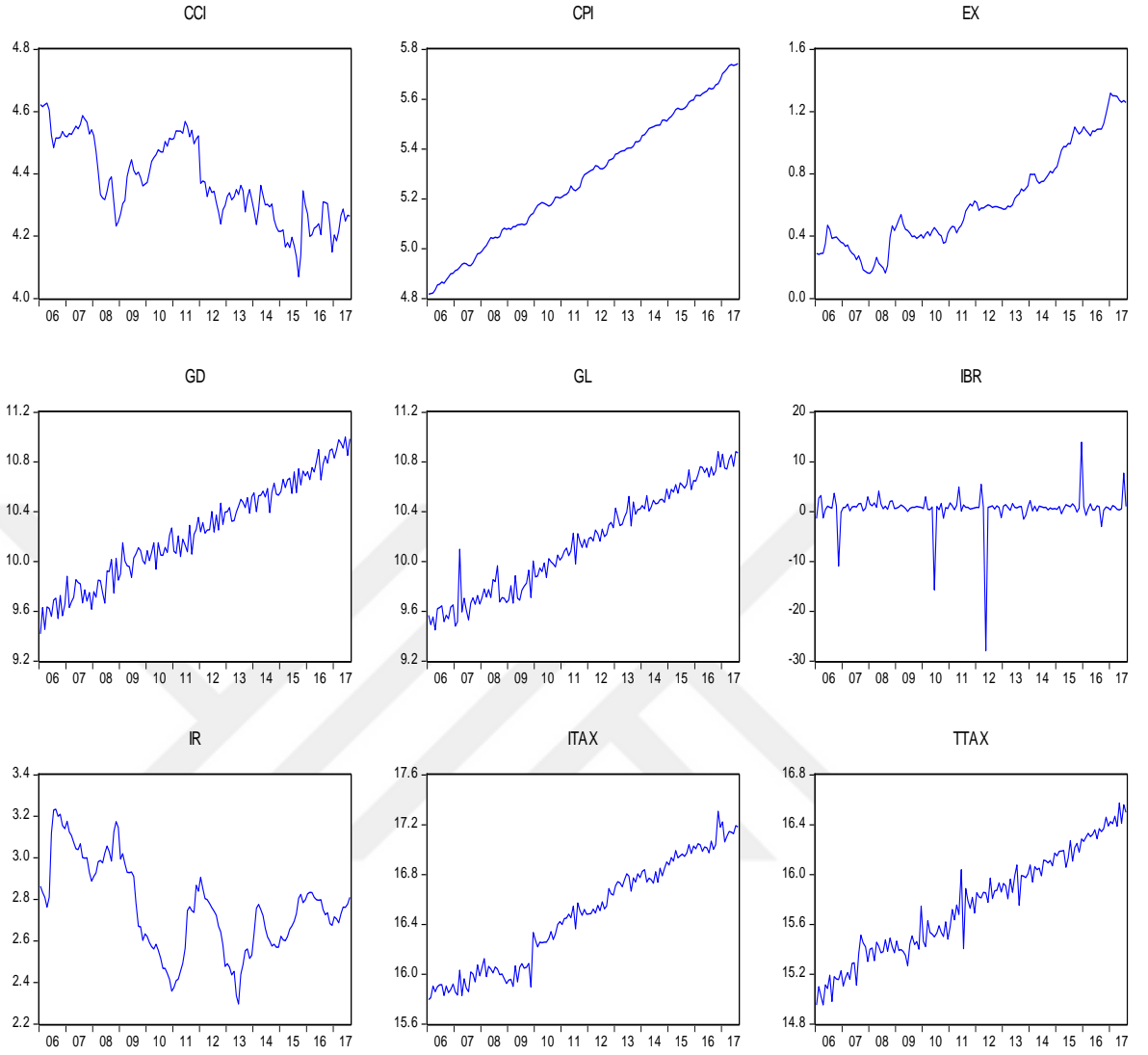
IR=>ITAX

Standard Granger Causality	5	-	15.712***	0.008	0.007
Toda & Yamamoto	6	-	21.905***	0.001	0.002
Fourier Granger Causality					
Single frequency	5	3	15.151**	0.010	0.017
Cumulative frequency	5	3	16.715***	0.005	0.007

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 12 ve maksimum frekans sayısı olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu ve frekans sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Toda & Yamamoto testlerinde dmax 1 olarak alınmıştır. Bootstrap p-value 1000 replikasyonla elde edilmiştir.

Ek 4 Değişkenlerin Grafıksel Gösterimi

Ek 5 Dolaysız- Dolaylı Vergi Gelirleri

Dolaysız Vergiler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	TOPLAM (Milyon TL)
2006	3,032	5,173	2,198	2,138	5,689	2,410	3,444	5,112	2,323	2,912	5,695	3,132	43,258
2007	3,459	5,359	2,611	2,617	6,618	2,917	3,051	7,606	3,171	3,887	7,323	3,274	51,844
2008	4,782	6,812	2,866	3,637	7,485	3,117	4,051	8,536	2,775	4,022	7,371	3,570	59,023
2009	5,260	6,680	3,224	3,431	6,907	2,839	4,433	8,896	2,973	3,893	7,251	5,345	61,133
2010	5,301	6,838	4,137	4,067	8,096	3,635	4,823	9,442	3,252	3,961	9,104	3,910	66,566
2011	5,946	9,249	4,095	5,116	9,350	6,440	4,186	12,526	4,224	4,969	11,147	4,810	82,057
2012	8,115	10,225	4,915	5,693	11,061	4,749	7,966	11,017	4,584	5,809	12,605	5,781	92,520
2013	8,886	11,214	4,948	6,455	11,256	6,006	9,429	10,330	5,282	6,623	13,190	6,823	100,442
2014	10,398	11,341	6,478	6,844	13,515	5,775	9,791	14,612	5,764	7,472	14,318	8,113	114,422
2015	11,148	14,658	7,488	8,030	13,777	6,725	11,839	14,571	6,576	8,647	15,989	9,082	128,528
2016	12,468	16,264	8,568	8,730	17,819	8,210	11,687	18,571	7,268	9,524	21,179	9,888	150,177
2017	14,462	17,853	9,777	9,298	23,269	8,486	15,526	21,104	9,868	12,239	23,230	11,735	176,846
Dolaylı Vergiler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	TOPLAM
2006	7,102	6,006	7,740	7,454	8,319	8,714	8,450	8,350	8,352	7,611	7,728	8,397	94,222
2007	7,618	6,181	8,714	7,242	8,805	8,447	7,938	10,140	9,164	8,340	9,433	8,972	100,991
2008	9,377	8,365	8,055	9,265	9,417	9,574	9,727	10,384	9,053	9,022	8,381	8,466	109,086
2009	8,565	7,125	7,290	9,382	8,368	10,011	10,002	10,400	9,545	9,939	7,833	12,848	111,308
2010	12,004	9,299	10,324	11,263	11,455	12,204	12,136	13,766	11,748	12,661	13,059	14,076	143,995
2011	13,819	11,844	12,498	14,171	13,937	16,265	13,031	16,989	14,694	14,779	14,833	14,893	171,752
2012	15,345	12,514	13,360	14,264	15,415	15,528	16,277	15,733	15,177	18,429	16,896	17,321	186,261
2013	19,560	16,368	16,375	17,667	18,922	20,700	20,173	17,758	18,934	19,399	19,904	19,968	225,728
2014	22,308	18,182	16,387	19,014	18,870	18,983	20,946	18,970	20,473	20,452	20,767	22,741	238,093
2015	23,729	19,955	19,309	23,883	22,444	23,525	24,155	23,492	22,967	26,421	23,419	25,991	279,291
2016	27,217	22,098	21,928	23,716	24,549	24,985	24,424	26,854	23,616	26,537	32,881	29,675	308,481
2017	33,959	22,141	23,425	27,785	27,680	27,937	30,537	30,274	31,970	33,321	35,142	35,032	359,201

Kaynak: BUMKO

Ek 6 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri 2006- 2017

Bin TL	HARCAMALAR											
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Harcamalar	178,126,033	204,067,683	227,030,562	268,219,185	294,358,724	314,606,792	361,886,686	408,224,560	448,752,337	505,992,432	584,071,431	677,722,317
Faiz Hariç H.	132,163,324	155,314,792	176,369,257	215,018,291	246,059,962	272,375,234	313,470,639	358,238,510	398,839,020	452,986,692	533,824,894	621,010,514
I. Personel Gdr	37,812,207	43,568,839	48,856,322	55,946,887	62,315,338	72,914,142	86,462,710	96,235,367	110,370,088	125,046,497	148,864,123	162,139,045
II. Sgk devlet Primi	5,075,096	5,804,535	6,407,540	7,208,283	11,062,515	12,849,764	14,728,208	16,306,461	18,928,941	21,041,625	24,699,191	27,266,938
III. Mal ve Hizmet Alımı	19,001,460	22,257,921	24,411,518	29,798,912	29,184,905	32,797,259	32,893,602	36,386,232	40,800,579	45,444,097	54,100,121	63,469,539
IV. Faiz Giderleri	45,962,709	48,752,891	50,661,305	53,200,894	48,298,762	42,231,558	48,416,047	49,986,050	49,913,317	53,005,740	50,246,537	56,711,803
V. Cari Transferler	49,851,206	63,291,858	70,360,437	91,975,805	101,857,081	110,498,851	129,477,019	148,742,593	162,282,182	182,786,776	224,847,098	270,962,128
VI. Sermaye Giderleri	12,097,713	13,003,480	18,515,893	20,071,509	26,010,306	30,905,295	34,365,315	43,767,278	48,200,817	56,874,952	59,676,903	70,541,087
VII. Sermaye Transferleri	2,637,015	3,542,364	3,173,794	4,319,248	6,772,643	6,738,618	6,006,362	7,665,522	7,706,603	10,459,912	8,881,418	13,341,262
VIII. Borç Verme	5,688,627	3,845,795	4,643,753	5,697,647	8,857,174	5,671,305	9,537,423	9,135,057	10,549,810	11,332,833	12,756,040	13,290,515

Kaynak : BUMKO

Ek 7 Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri

TOPLAM	Ulusal Denetleyici Kurum	Bütçeli İdarelerin Gelirleri	Diğer	Vergi Gelirleri	Bütçe Gelirleri	MERKEZİ YÖNETİM	
						Bütçe Gelirleri	Bütçe Gelirleri (Milyon TL)
173,483	1,407	3,530	31,066	137,480	168,547	2006	
190,360	1,585	3,972	31,968	152,835	184,803	2007	
209,598	1,747	4,825	34,918	168,109	203,027	2008	
215,458	1,811	5,037	36,170	172,440	208,610	2009	
254,277	1,893	6,333	35,491	210,560	246,051	2010	
296,824	2,095	8,174	32,745	253,809	286,554	2011	
332,475	2,318	9,622	41,755	278,781	320,536	2012	
389,682	2,673	11,445	49,395	326,169	375,564	2013	
425,383	3,183	13,524	56,161	352,514	408,676	2014	
482,780	3,509	15,083	56,369	407,818	464,188	2015	
554,140	3,925	17,012	74,201	459,002	533,203	2016	
630,349	4,202	18,932	71,167	536,048	607,215	2017	

Kaynak: BUMKO

KAYNAKÇA

- Aarle, B. V., & Garretsen, H. (2003). Keynesian, non-Keynesian or no effects of fiscal policy changes? The EMU case. *Journal of Macroeconomics*, 25(2), 213-240.
- Acemoğlu, D., & Scott, A. (1994). Consumer Confidence and Rational Expectations: Are Agents Beliefs Consistent with the Theory? *Economic Journal* , 1-19.
- Açıkalin, S., & Yaşar, M. (2017). Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Gençlerin Hedonik Tüketim Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 570-585.
- Afonso, A. (2001). *Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy in the Eu-15*. Lisbon: ISEG Economics Department .
- Ağcakaya, S., & Armağan, A. (2012). Mesleki Parafiskal Kurumlar: Isparta Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 99-127.
- Akdi, Y. (2003). *Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi .
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgeyik, T., & Yavuz, N. Ç. (2006). Türkiye'de Asgari Ücret, Milli Gelir ve İşsizlik İlişkisi (Ekonometrik Bir Analiz). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 49. 1-17.
- Akıncı, A., & Tuncer, G. (2018). Effectiveness of Fiscal Policy and Monetary Policy in Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (58), 120-128.
- Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-187.
- Aktaş, H. (2011). *Tüketici Güven Endeksi ile Ekonomik&Finansal Veriler Arasındaki İlişki-Ülkelerarası Karşılaştırmalı Ekonometrik Analiz*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Alimi, S. (2013, Ağustos 26). *Keynes' Absolute Income Hypothesis and Kuznets Paradox*. Munich Personal Repec Archive: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/49310/1/MPRA_paper_49310.pdf E.T. 14/04/2017
- Altay, A., & Karabulut, Ş. (2017). Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 189-202.
- Arısoy, İ. (2012). Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, 304-315.
- Arman, C. (2013). *Gelir Dağılımının Tüketici Davranışlarına Etkisi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arman, C. (2013). *Gelir Dağılımının Tüketici Davranışlarına Etkisi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Arslan, H. (2008). *Makro İktisat Politikası*. Bursa: Alfa Aktüel .
- Arslan, K. (2003). Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2(3), 83-103.
- Aslanoğlu, E., & Çelik, S. (2010). An Analysis of Two Leading Indicators of Economic Growth in Turkey Monthly Manufacturing Industry Output and CNBC e Consumption Indices. *İktisat İşletme Finans*, 25, 9-31.
- Ataç, B. (2006). *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*. Eskişehir: ETAM A.Ş. Matbaa Tesisleri.
- Ataseven, Y. (2016). Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Genel Bakış ve Güncel Değerlendirmeler. *Türkiye Ziraat Odaları Birliği Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi*(375), 54-59.
- Aydın, S., & Çaşkurlu, E. (2013). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bachmann, R., & Sims, E. (2012). Confidence and the Transmission of Government Spending. *Journal of Monetary Economics*, 235-249.
- Badurlar, İ. Ö. (2004). *Makro Ekonomik Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye İçin Bir Uygulama* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bakanlığı, M. E. (2012). *Aile ve Tüketici Hizmetleri Tüketici Davranış Modelleri*. Ankara: T.C Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bakır, U., & Çelik, M. (2013). Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(4), 46-63.
- Barry, F., & Devereux, M. B. (1995). The 'Expansionary Fiscal Contraction' Hypothesis: A Neo-Keynesian Analysis. *Oxford Economic Papers*, 47(2), 249-264.
- Bilici, N., & Bilici, A. (2015). *Kamu Maliyesi* (6. b.). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Bocutoğlu, E. (2004). *Makro İktisat Keynesyen Teori ve Politikalar* (3. b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bocutoğlu, E. (2013). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar* (10. Baskı b.). Ankara: Murathan Yayınevi.
- Bocutoğlu, E., & Ekinci, A. (2009). Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası. *Maliye Dergisi* (156), 66-82.
- Boef, S. D., & Kellstedt, P. M. (2004). The Political (and Economic) Origins of Consumer Confidence. *American Journal of Political Science*, 48(4), 633-649.
- Bolat, S. (2018). *Makro İktisadın Mikro Temelleri: Tüketim Teorileri*. http://sbolat.weebly.com/uploads/2/4/0/5/24055490/t%C3%9Cket%C4%B0m_uyumluluk_modu.pdf E.T. 09/04/2018
- Bor, Ö. (2005). Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Sonrasına Bir Bakış. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (9), 33-51.
- Bozkurt, H. Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi* (2. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Bram, J., & Ludvigson, S. (1998). Does Consumer Confidence Forecast Household Expenditure? A Sentiment Index Horse Race. *Economic Policy Review*, 59-78.
- Branson, W. (1995). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası* (1. b.). (İ. Kanyılmaz, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım .
- Bruistle, S., & Crain, M. (2015). A mean-variance Approach to Forecasting with the Consumer Confidence Index. *Applied Economics*, 47(23), 2430-2444.

- Candan, G. T., & Yurdadoğ, V. (2017). Türkiye'de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (27), 154-177.
- Capet, S. (2004). *The Efficiency of Fiscal Policies: a Survey of The Literature*. CEPII.
- Carmignani, F. (2008). The Impact of Fiscal Policy on Private Consumption and Social Outcomes in Europe and The CIS. *Journal of Macroeconomics*, 575-598.
- Carnoy, M., & Tural, N. (1989). Eğitim ve Ekonomi İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 485-504.
- Carvalho, V. M. (2009). *Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy in a New-Keynesian General Equilibrium Model for the Euro Area*. Porto: Faculdade de Economia da Universidade do Porto .
- Curtin, R. (1982). Indicators of Consumer Behavior: The University of Michigan Surveys of Consumers. *The Public Opinion Quarterly*, 46(3), 340-352.
- Çağlar, A. E., & Kubar, Y. (2017). Finansal Gelişme Enerji Tüketimini Destekler mi?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(27), 96-121.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları* (59), 89-132.
- Çelik, S. (2010). An Unconventional Analysis of Consumer Confidence Index for The Turkish Economy. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2, 121-129.
- Çelik, S., Aslanoğlu, E., & Uzun, S. (2010). Determinants of Consumer Confidence in Emerging Economies: A Panel Cointegration Analysis. *30th Annual Meeting of The Middle East Economic Association, Allied Social Science Associations*, (s. 1-19). Atlanta .
- Çiçek, H., Gözegir, S., & Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009). *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 141-156.

- Çolak, Ö. F., & Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 3-44.
- Dal, V. (2009). *Farklı Kişilik Özelliklerine Sahip Bireylerin Risk Algularının Tüketici Davranışı Açısından İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dees, S., & Brinca, P. S. (2013). Consumer Confidence As A Predictor of Consumption Spending: Evidence for The United States and The Euro Area. *International Economics* (134), 1-14.
- Demirdöğen, A., & Olhan, E. (2014). Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomi Dergisi*, 20(2), 101-111.
- Desroches, B., & Gosselin, M.-A. (2004). Evaluating Threshold Effects in Consumer Sentiment. *Southern Economic Association*, 70(4), 942-952.
- Dilişen, B. (2007). *Yapısal Kırılma Durumunda Geliştirilen Birimkök Testleri ve Uygulaması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Douglas, M., & Iserwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. (E. A. Aytekin, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Dökmen, G. (2011). Maliye Politikalarının Etkinliğine Yönelik Paradigmalar: Literatür İncelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (14), 291-316.
- Dökmen, G., & Vural, T. (2011). Maliye Politikalarının Keynesyen Olmayan Etkileri: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi* (161), 118-132.
- Durkaya, M. (2012). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Özel Tüketim İlişkisi. *Maliye Dergisi* (163), 118-129.
- Durmaz, Y., & Bahar, R. (2011). Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Sosyolojik Faktörlerin Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 60-77.

- Durmaz, Y., Bahar, R., & Kurtlar, M. (2011). Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 114-133.
- Durmaz, Y., Bahar, R., & Kurtlar, M. (2011). Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 114-133.
- Edizdoğan, N., & Çelikkaya, A. (2012). *Vergilerin Ekonomik Analizi*. Bursa: DORA Basım-Yayın-Dağıtım .
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö., & Gümüş, E. (2013). *Kamu Maliyesi* (5. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Eğilmez, M. (2010). *Küresel Finans Krizi* (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2016). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Enders, W., & Jones, P. (2015). Grain Prices, Oil Prices, and Multiple Smooth Breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). A Unit Root Test Using a Fourier Series to Approximate Smooth Breaks. *Oxford Bulletin of Economics And Statistics*, 74(4), 574-599.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117, 196-199.
- Erdem, K. (2016). *Tüketicilerin Demografik Özellikleri İle Satın Alma Tarzları Arasındaki İlişki: Aydın İlindeki Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2013). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erdoğan, L. (2007). Genişletici Mali Daralma Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 117-132.

- Erdoğdu, O. (2006). *Searching for Fiscal Effects: A VECM Model of Household Consumption Expenditures*. MPRA: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/5333/> E.T. 30/05/2017
- Erdoğdu, O., & Özbek, L. (2005). Türkiye'de Tüketim Eğilimi ve Maliye Politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 20(235), 29-35.
- Erkam, S. (2010). *Maliye Politikalarının Etkinliği: Teori ve Bir Uygulama*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Erkam, S. (2011). Maliye Politikalarının Doğrusal Etkileri ve Etkinliği: Teori ve Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi Dergisi*, 29(1), 101-125.
- European Commission. (2016). *The Joint Harmonised EU Programme Of Business and Consumer Surveys*. Brussels: Directorate-General for Economic and Financial Affairs. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf
- Feldstein, M. S. (2009). *Rethinking The Role Of Fiscal Policy*. Massachusetts: NBER Working Paper Series.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. New Jersey : Princeton University Press.
- Gali, J., Lopez-Salido, J. D., & Valles, J. (2004). *Understanding The Effects of Government Spending on Consumption*. Germany : European Central Bank.
- Garner, A. (1991). Forecasting Consumer Spending: Should Economists Pay Attention to Consumer Confidence Surveys. *Federal Reserve Bank of Kansas Economic Review*, 57-71.
- Garner, A. (1991). Forecasting Consumer Spending: Should Economists Pay Attention to Consumer Confidence Surveys?. *Economic Review*(May/June), 57-71.
- Gedik, M. A. (2018). Mali Yanılsama: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* , 10(1), 14-33.

- Giavazzi, F., & Pagano, M. (1990, January). Can Severe Fiscal Contractions Be Expansionary? Tales of Two Small European Countries. *NBER Macroeconomics*, 5, 75-122.
- Giavazzi, F., & Pagano, M. (1996). Non-Keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: International Evidence and the Swedish Experience. *Swedish Economic Policy Review*, 3(1), 67-103.
- Golinelli, R., & Parigi, G. (2004). Consumer Sentiment and Economic Activity. *Journal of Business Cycle Measurement and Analysis*, 2004(2), 147-170.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Granger, C. (1980). Testing for Causality. *Journal of Economic Dynamics and Control* (2), 329-352.
- Gravelle, J. G. (2002). *Tax Cuts and Economic Stimulus: How Effective Are the Alternatives ?* CRS Repoert for Congress.
- Greenspan, A. (2002, January 11). The Federal Reserve Board: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2002/20020111/E.T.13/01/2019>
- Gujuarati, D. N. (2009). *Temel Ekonometri* (6. b.). (Ü. Şenesen, & G. G. Şenesen, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık .
- Güllülü, U., Ünal, S., & Bilgili, B. (2010). Kendini Gösterim ve Kişilerarası Etkileşimin Gösterişi Tüketim Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 105-139.
- Gültaş, P., & Yıldırım, Y. (2016). İnternette Alışverişte Tüketici Davranışını Etkileyen Demografik Faktörler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 32-50.
- Güneş, H., & Çelik, S. (2010). Consumer Confidence and Financial Market Variables in an Emerging Market The Case of Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 48, 169-186.

- Gürgür, T., & Kılınc, Z. (2015). *In Search of the Drivers of the Turkish Consumer Confidence*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Hagen, J. v., Hallett, A. H., & Streuch, R. (2001). *Budgetary Consolidation in EMU*. European Commission.
- Hazman, G. G. (2011). Türkiye'de Gelir Dağılımında Adalet ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 205-216.
- Heylen, F., & Everaert, G. (2000). Success and Failure of Fiscal Consolidation in the OECD: A Multivariate Analysis. *Public Choice* (105), 103-124.
- Hjelm, G. (2002). Is Private Consumption Growth Higher (Lower) During Periods of Fiscal Contractions (Expansions)? *Journal of Macroeconomics*, 24(1), 17-39.
- Hogan, V. (2004). Expansionary Fiscal Contractions? Evidence from a Panel Data. *Scandinavian Journal of Economics*, 106(4), 647-659.
- İbicioğlu, M., Kapusuzoğlu, A., & Karan, M. B. (2013). Türkiye'deki Tüketici Güven Endeksi ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 5-16.
- İlgün, M. F. (2010). Genişletici Mali Daralma Hipotezinin Temelleri ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(35), 233-253.
- J.Barro, R. (1989). The Ricardian Approach to Budget Deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 37-54.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. (2007). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Karagöz, D., & Aktaş, S. (2015). Evaluation of Consumer Confidence Index of Central Bank of Turkey Consumer Tendency Survey. *The Online Journal of Science and Technology Volume 5 Issue 3* , 31-36.
- Karakoç, Y. (1985). Parafiskal Gelir ve Diğer Kamu Gelirleri İle Karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 3(3), 373-397.

- Katona, G. (1968). Consumer Behaviour: Theory and Findings on Expectations and Aspirations. *American Economic Association*, 58(2), 19-30.
- Kaya, D. G., & Kaygısız, A. D. (2015). 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 171-194.
- Keho, Y. (2016). Impact of Budget Deficit on Private Consumption in WAEMU Countries: Evidence from Pooled Mean Group Estimation. *International Journal of Economics and Finance*, 8(3), 189-195.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Interest, Employment and Money*. London: McMillan .
- Khan, K., Fei, C., Kamal, M. A., & Ashraf, B. N. (2015). Impact of Government Spending On Private Consumption Using ARDL Approach. *Asian Economic and Financial Review*, 5(2), 239-248.
- Khanfir, W. (2017). Keynesian or Non-keynesian Effects of Fiscal Policy Changes: the Case of Tunisia. *Journal of the Knowledge Economy* , 1-13.
- Kocacık, F. (1998). *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kocacık, F. (1998). *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları Sivas Merkez İlçe Örneği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Koç, E. (2007). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım*. Ankara: Seçkin.
- Konstantinou, P., & Tagkalakis, A. (2010). *Boosting Confidence: is there a role for fiscal policy?* Athens: Bank of Greece.
- Kormendi, R. C. (1983). Government Debt, Government Spending, and Private Sector Behavior. *American Economic Association*, 73(5), 994-1010.
- KOSGEB. (1990, Nisan 20). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Teşvik ve Muafiyetleri Kanunu. *Resmi Gazete*. www.kosgeb.gov.tr:https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mevzuat/KOSGEB%20Kanunu-Copy1.pdf E.T. 27/11/2018.

- KOSGEB <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/3/destekler> E.T. 27/11/2018
- Kosicki, G. (1987). A Test of The Relative Income Hypothesis. *Southern Economic Journal* , 54(2), 422-434.
- Köse, A., & Akkaya, M. (2016). Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi: BIST 100 Üzerine Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*(99), 3-15.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı Ekonometri* (2. b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lee, J., & Strazicich, M. (2013). Minimum LM Unit Root test with One Structural Break. *Economics Bulletin*, 33(4), 2483-2492.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics* , 85(4), 1082-1089.
- Linden, F. (1982). The Consumer as Forecaster. *The Public Opinion Quarterly*, 46(3), 353-360.
- Ludvigson, S. (2004). Consumer Confidence and Consumer Spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29-50.
- Mandal, A., & McCollum, J. (2013). Consumer Confidence and the Unemployment Rate in New York State: A Panel Study. *New York Economic Review*, 3-18.
- Matusaka, J. G., & Sbordone, A. M. (1995). Consumer Confidence and Economic Fluctuations. *Economic Inquiry*, 33(2), 296-318.
- Mermer, İ. (2014). *Tüketici Güven Endeksi ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: BIST Üzerine Bir Uygulama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Micakova, M. (2015). *What Drives Consumer Confidence?*. Prague: Masaryk University.
- Mishkin, F. S. (1978). Consumer Sentiment and Spending on Durable Goods. *Brookings Papers on Economic Activity*(1), 217-232.
- Muth, J. F. (1961). Rational Expectations and the Theory of Price Movements. *Econometrica*, 29(3), 315-335.

- Narayan, P. K., & Popp, S. (2010). A New Unit Root Test With Two Structural Breaks in Level and Slope At Unknown Time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425-1438.
- Narman, Z. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Davranışları Analizi: Kocaeli Üniversitesi Örneği*. Kocaeli : Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Neycheva, M. (2007). *Non-Keynesian Effects of Government Spending: Some Implications For The Stability And Growth Pact*. MPRA. E.T. 03/08/2018
- Nkoro, E., & Uko, A. K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application And Interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63-91.
- Oates, W. E. (1988). On the Nature and Measurement of Fiscal Illusion: A Survey. G. Brennan içinde, *Taxation and Fiscal Federalism: Essays in Honour of Russell Mathews* (s. 65-82). Elsevier Science.
- Odabaşı, Y. (1996). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2017). *Tüketici Davranışı* (17. b.). İstanbul: MediaCat Akademi.
- Oktay, E. (2006). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası* (4. b.). İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Olowofeso, O. E., & Doguwa, S. (2013). *Consumer Sentiment and Confidence Indices in Nigeria: a Panel Data Analysis*.
- Omohundro, S. (2016, April 8). *Effects of Fiscal Policy on Consumer Confidence*. Indianapolis, ABD: Butler University Libraries.
- Oral, E. (2005). *Consumer Confidence Index for Turkey*. OECD.
- Öçal, T., & Çolak, Ö. F. (1999). *Para Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım .
- Önder, İ., Pınar, A., Bağdadioğlu, N., Gümüş, E., & Ergül, T. (2012). *Maliye Politikası -I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi .

- Özaydın, Ö. (2018). *Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkiler: ARDL Sınır Testi Analizi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbaran, M. (2004). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi*(53), 115-138.
- Özdemir, G. Z. (2013). *Tüketici Güveninin Tüketim Harcamaları İle İlişkisi ve Öngörü Gücü: Türkiye Örneği*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Özen, A. (2003). Türkiye'de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 205-228.
- Özerkek, Y., & Çelik, S. (2010). The Link Between Government Spending, Consumer Confidence and Consumption Expenditures in Emerging Market Countries. *Panoeconomicus*, 471-485.
- Özlale, Ü., & Yüksel, M. K. (2016, Haziran). Türkiye'de Bütçe Harcamaları: Farklı Dağılımların Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum Working Paper Series*, 1-28. İstanbul, Türkiye: Koç University- TUSİAD Economic Research Forum.
- Özpınar, Ö., & Özman, H. (2017). Türkiye - ABD Güven Endekslerinin Kavramsal Çerçevesindeki Farklılıklar ve Kur - Endeks İlişkisi. *V. Anadolu International Conference in Economics* (s. 1-30). Eskişehir: Econanadolu .
- Özsağır, A. (2007). Ekonomide Güven Faktörü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 46-62.
- Özsungur, F., & Güven, S. (2016). Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyal Faktörler ve Aile . *International Journal of Eurasian Education and Culture*(3), 127-142.
- Öztürk, B. E. (2015). *Tüketici Davranışları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztürk, N. (2014). *Maliye Politikası* (2. b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Paiella, M. (2009). The Stock Market, Housing and Consumer Spending: A Survey of The Evidence On Wealth Effects. *Journal of Economic Surveys*, 23(5), 947-973.

- Parasız, İ. (2006). *Makro Ekonomi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pehlivan, M. S. (2009). *Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Pehlivan, O. (2008). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Penpece, D. (2006). *Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perron, P., & Rodriguez, G. (2003). GLS Detrending, Efficient Unit Root Tests and Structural Change. *Journal of Econometrics* (115), 1-27.
- Piger, J. M. (2003, April). *Consumer Confidence Surveys: Do They Boost Forecasters' Confidence?* Ekim 9, 2018 tarihinde www.stlouisfed.org: Consumer Confidence Surveys: Do They Boost Forecasters' Confidence? adresinden alındı
- Pınar, A. (2012). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*. Ankara: Turhan Kitabevi .
- Raaij, W. F. (1991). The Formation and Use of Expectations in Consumer Decision Making. T. S. Robertson, & H. H. Kassarijian içinde, *Handbook of Consumer Behaviour* (s. 401-418). Prentice-Hall : Englewood Cliffs, N.J.
- Rodriguez, P. M., & Taylor, A. R. (2012). The Flexible Fourier Form and Local Generalised Least Squares De-trended Unit Root Tests. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 74(5), 736-759.
- Roos, M. W. (2008). Willingness to Consume and Ability to Consume. *Journal of Economic Behavior & Organization* , 66, 387-402.
- Rzońca, A., & Cizkiewicz, P. (2005). *Non-Keynesian Effects of Fiscal Effects of Fiscal Contraction In New Member States*. Frankfurt: European Central Bank .
- Salim, N. (2012). *The Impact of Fiscal Policy on Particular Economic Sectors in Turkey and Libya*. Prague: Czech University of Life Sciences Prague Faculty of Economics and Management Department of Economics.

- Sancak, E., & Demirci, N. (2012). Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi . *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 159-198.
- Sargent, T. J., & Wallace, N. (1976). Rational Expectations and The Theory of Economic Policy. *Journal of Monetary Economics*, 2(2), 169-183.
- Savaşan, F. (2013). *Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına Kamu Ekonomisi*. İstanbul: Kitap Matbaacılık .
- Sevütekin, M., & Nargeleçekenler, M. (2007). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi* (2. b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım .
- Silvestre, J. L.-i., Kim, D., & Perron, P. (2009). Gls-Based Unit Root Tests With Multiple Structural Breaks under Both the Null and The Alternative Hypothesis. *Econometric Theory*, 25, 1754-1792.
- Sivri, U., & Eryüzlü, H. (2010). Rasyonel Beklentiler - Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezinin Testi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi* (11), 90-99.
- Solomon, M. R. (2015). *Consumer Behaviour Buying, Having and Being*. London: Pearson.
- Steindel, C. (2001, December). The Effect of TaxChanges on Consumer Spending. *Current Issues in Economics and Finance*, 7(11), 1-6.
- Susam, N. (2009). *Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikaları 1923-2008*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Şahin, N., & Narı, Y. (2014). Girişimci Neslin Oluşturulması Beşeri Sermayenin Eğitimi Ekonomik Büyüme ve Kalkınma İlişkisi. *VI International Congress On Entrepreneurship*, (s. 294-303). Bishkek.
- Şen, H., & Kaya, A. (2015). Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı: Maliye Politikası. *Sosyo Ekonomi*, 23(1), 55-86.
- Şener, O. (1995). The Goals of Fiscal Policy. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13, 233-239.

- Tagkalakis, A. (2008). The Effect of Fiscal Policy on Consumption in Recessions and Expansions. *Journal of Public Economics*, 92, 1486-1508.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*(160), 154-176.
- Takım, A., & Ersungur, Ş. M. (2018). Türkiye’de Teşvik Sisteminin Yapısı, Sorunları ve Etkinliği Üzerine Bir Politika Önerisi: Tek Bir Uygulamacı Kuruluş Sorunları Çözer mi? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 725-744.
- Tanner, J. E. (1979). Fiscal Policy and Consumer Behaviour. *The Review of Economics And Statistics*, 61(2), 317-321.
- Taşar, M. (2010). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.
- Tekvar, S. O. (2016). Tüketici Davranışlarının Demografik Özelliklere Göre Tanımlanması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1601-1616.
- The Conference Board. (2011). *Consumer Confidence Survey Technical Note*. The Conference Board.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics* 6, 66, 225-250.
- Tokatlıoğlu, M., & Selen, U. (2017). *Maliye Politikası*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Topuz, Y. V. (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 53-65.
- TÜİK, (2017). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24897> E.T.27/05/2017
- TÜİK, (2017).<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24885> E.T.27/05/2017
- TÜİK, (2017) *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. www.tuik.gov.tr: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24909> E.T. 22/05/2017

- Turnovsky, S. J. (1984). Rational Expectations and the Theory of Macroeconomic Policy: An Exposition of Some of the Issues. *The Journal of Economic Education* , 15(1), 55-69.
- TUSİAD, (2018). *2018 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi*. (E. A. Bölümü www.tusiad.org: file:///C:/Users/hp/Downloads/2018-Yilina-Girerken-Turkiye-ve-Dunya-Ekonomisi.pdf E.T.07/10/2018
- Türk, İ. (1989). *Maliye Politikası* (8. b.). Ankara: Sevinç Yayınevi.
- Türk, İ. (2005). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Uluatam, Ö. (2014). *Kamu Maliyesi*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Uras, G. (2016). *Tüketici Güveni Moral Veriyor*. www.milliyet.com.tr: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/tuketici-guveni-moral-veriyor--2231514/> E.T.04/10/2018
- Ülkümen, G., Thomas, M., & Morwitz, V. G. (2008). Will I Spend More in 12 Months or a Year? The Effect of Ease of Estimation and Confidence on Budget Estimates. *Journal Of Consumer Research*(35), 245-256.
- Ünsal, E. (2009). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Weil, D. N. (2003). *Fiscal Policy*. Library of Economics and Liberty: <http://www.econlib.org/library/Enc/FiscalPolicy.html> E.T. 12/03/2018
- www.capital.com.tr. (2001, Haziran 1). Derviş'in Ekonomik Planı: <https://www.capital.com.tr/ekonomi/makro-ekonomi/dervisin-ekonomi-plani> E.T. 05/10/2018
- www.mevzuat.gov.tr. *Yatırımların ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5084.pdf>
- Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul : Birey Yayıncılık.
- Yapar, S. (2005). Türkiye'de Tarımsal Ekonomi ve "Desteklememe" Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 21-37.

- Yavuz, A. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel Kesim Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15(1), 83-101.
- Yay, T. (1996). Ricardocu Denklik Teoremi. *İşletme ve Finans Ansiklopedisi*, 1342-1348. <http://turanyay.org/files/other/ricardo.pdf> E.T. 21/03/2018
- Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2010). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Z., & Kuru, H. A. (2015). Rasyonel-İrrasyonel Tüketimin Belirleyicileri ve Isparta'da Bir Araştırma. *Adıyaman Üniversitesi*, 8(20), 655-682. doi:<http://dx.doi.org/10.14520/adyusbd.52651>
- Yılmaz, D. (2010, April 9). *Global and Regional Outlook and the Effects of The Global Financial Crisis*. www.tcmb.gov.tr: http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e1148742-4ad1-48b7-bb80-648a422271e5/Baskan_SouthEastEuropeanCooperation.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e1148742-4ad1-48b7-bb80-648a422271e5-m3fxBjQ E.T. 05/10/2018
- Yılmaz, E., & Yeşil, H. K. (2017). *Maliye Politikası Ne Zaman ve Nasıl Etkili Oluyor?* www.tcmb.gov.tr: <https://tcmbblog.org/tr/maliye-politikasi-ne-zaman-nasil-etkili-oluyor/> E.T. 17/12/2017
- Zivot, E., & Andrews, D. W. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economics Statics*, 10(3), 251-270.

DİZİN

-A-

ARDL Analizi, v

-B-

Beklenti, 24, 32, 40, 65, 68, 79

Borçlanma, v, 2, 3, 26, 28, 42, 50, 51,
58, 69, 77, 78, 79, 93, 94, 95, 97, 99,
101, 105, 106, 112, 114, 115, 119,
121, 122

-D-

Dolaylı vergiler, 94, 101, 124

Dolaysız vergiler, 94, 97, 121, 123

-E-

Etki, 1, 2, 3, 4, 14, 16, 43, 49, 58, 64,
68, 83, 84, 85, 88, 120

-G-

Genişletici mali daralma hipotezi, 63,
66, 73, 77

Güven, v, xiii, 16, 28, 29, 31, 32, 33,
34, 36, 37, 40, 41, 42, 47, 86, 90,
136, 137, 144, 146, 148

-K-

Kamu gelirleri, v, 2, 3, 4, 47, 51, 53, 75,
79, 97, 99, 111, 115, 121

Kamu harcamaları, 2, 3, 4, 21, 51, 53,
55, 68, 69, 72, 76, 79, 90, 91, 99,
100, 106, 120, 121, 122

Keynesyen, 2, 9, 22, 23, 47, 62, 63, 64,
65, 66, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79,
84, 85, 91, 112, 138, 140

-M-

Maliye politikası, v, 1, 47, 48, 50, 53,
67, 72, 90, 91, 112, 120, 122

Merkezi yönetim bütçe geliri, 94

Merkezi yönetim bütçe gideri, 94

Monetarist maliye politikası, 66

-R-

Rasyonel beklentiler hipotezi, 66, 73

Ricardocu denklik hipotezi, 66, 69, 73

-T-

TÜİK, xiii, 5, 10, 13, 33, 37, 41, 42, 72,
89, 94, 151, 152

Tüketici, v, 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 15, 18, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45,
64, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78,
80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
92, 93, 94, 97, 99, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 109, 110, 112, 115,
117, 119, 120, 121, 122, 123, 124,
126

Tüketici davranışları, 9, 13, 29, 41, 90

Tüketici fiyat endeksi, 94

Tüketici Güven Endeksi, v, xiii, 34, 36,
42, 86, 136, 144, 146

Tüketim, 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 40, 41,
43, 44, 48, 49, 56, 58, 62, 64, 65, 68,
69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92,
142

Tüketim Teorileri, 6, 20

Türkiye, v, xiii, 1, 3, 4, 10, 11, 13, 15,
30, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 59, 60,
61, 73, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 106,
120, 123, 136, 137, 139, 140, 141,
142, 144, 145, 148, 150, 151, 152,
153

